

Jog

történeti szemle

2007
3. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A dualizmus jogi
kultúrtörténeti lenyomatai

A kiegyezés
jogpolitikájának
kialakítása

Közjogi argumentáció –
A Lustkandl–Deák-vitához

Közös érdekű ügyek a
dualizmus rendszerében

Az osztrák császári cím

Osztrák jog
Magyarországon

A magánjogi kodifikáció
és a kiegyezés

A többségi elv
és a bizalmi kérdés
a dualizmus
kormányzati
rendszerében

Andrássy Gyula

TARTALOM

ELŐADÁSOK

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés 140. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi alkotmánytörténeti konferencia előadásai (Gödöllő, 2007. május 25.)	1
RÉVÉSZ T. Mihály: Előszó – Az osztrák–magyar kiegyezés, Gödöllőről nézvést	1
BALOGH Judit: Közös érdekű ügyek a dualizmus rendszerében	2
BRAUNEDER, Wilhelm: Az osztrák császári cím	9
HOMOKI-NAGY Mária: Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés	16
KAJTÁR István: A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai	24
MEZEY Barna: A kiegyezés jogpolitikájának kialakítása (Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter reformprogramja)	31
NESCHWARA, Christian: Osztrák jog Magyarországon	42
RUSZOLY József: Az országgyűlési választójog erdélyi történetéhez 1866–1872	46
SZABÓ István: A végrehajtó hatalom gyakorlóinak felelőssége a Monarchia hárompólusú rendszerében	53

TANULMÁNYOK

MÁTHÉ Gábor: Közjogi argumentáció	58
SZUROMI Szabolcs Anzelm, O.Praem.: Változások a katolikus egyház jogintézményeinek államilag elismert kompetenciájában Magyarországon (1894–1918)	64
WIENER György: A többségi elv és a bizalmi kérdés a dualizmus kormányzati rendszerében	68
HÍREK	90
E számunk szerzői	92

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Andrássy Gyula, császkentkirályi és krasznahorkai gróf
(Oláhpatak, 1823. március 3.–Volosca, 1890. február 18.)

honvéd tábornok, politikus, magyar miniszterelnök, egyúttal honvédelmi miniszter (1867–1871),
osztrák–magyar közös külügyminiszter (1871–1879), közös pénzügyminiszter (1876. jún.–aug.)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

ELŐADÁSOK

**Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés
140. évfordulója alkalmából rendezett
nemzetközi alkotmánytörténeti
konferencia előadásai
(Gödöllő, 2007. május 25.)**

Révész T. Mihály

Az osztrák-magyar kiegyezés, Gödöllőről nézvést

pülsről szólván azonban elmondható, hogy csaknem mindent az 1867-es alkunak köszönhetett.

A magyar alkotmányosság kiegyezési helyreállítása ugyanis egyet jelentett Pest-Buda státuszának újbóli felívelésével. A kétközpontú birodalom Lajtán inneni központjává előlépett Buda, külhoni minták nyomán, azután a királyi tartózkodási hely szomszédságában „uralkodói pihenőkastélynak alkalmas rezidencia” kijelölésének szükségét hozta magával. Több potenciális helyszín közül végül Gödöllő diadalmaskodott, amelynek impozáns kastélyába – nem elsőként, s bizonytal nem is utolsóként – maga Erzsébet királyné szeretett bele. Innen már egyenes volt az út. A királyi párnak, s elsősorban Erzsébetnek hálás magyar hívek ugyanis a „közösügyi alku” évében – koronázási ajándékként – a magyar korona jószágai közé sorolták a kastélyt, s az azt övező, a gödöllői dombsággal ölelkező uradalmat.

Gödöllő mezőváros ezt követően hosszú évtizedeken át a magyar politikatörténet fontos telepévé vált. A kormányzati döntések egykori színpadaként a Kastély így okkal formálhatott

A királyi család Gödöllőn (Vinzenz Kantsler litográfiája, 1871)

igényt a dualizmus korszakát újra és újra feltérképező tudományos tanácskozások rendezői szerepére.

Egy évtized híján másfélszáz esztendeje annak, hogy a politika bécsi és pesti műhelyeiben megszületett a birodalom két felének megbékélési paktuma, az osztrák és a magyar uralkodó körök kiegyezése. A passzív rezisztenciából lassan feltápáskodó magyar progresszió, s a dinasztiaira támaszkodó Lajtán túli hatalmasok „közösügyi” alkuja 140 esztendeje valódi alkotmányos reformot hozott tető alá, amely a hazai modernizáció számára a korábbinál sokkalta kedvezőbb körülményeket teremtett.

A történelmi évfordulók egyébiránt áldással vannak a magyar történelmi múlt újragondolásának folyamataira. Jóllehet aligha mondhatnók, hogy a mögöttünk hagyott évszázad történeti generációi kevés figyelemmel adóztak volna a „deáki műnek”, vagyis a „haza bölcsé”-hez köthető osztrák-magyar kiegyezés genezisének, heterogén hatásmechanizmusának, s huszadik századi utóéletének.

Am a jubileumi alkalmak pusztá tényei jobbra felmentik az évfordulós történelmi események krónikáit vagy az ezeknek szentelt tudományos konferenciák organizátorait témaválasztásuk indoklásának kényelmetlen kötelezettségétől.

Ahogy e sorok írója is eltekinthet attól, hogy hosszasan – a tőle megszokott barokkos körmondatokkal – argumentáljon a gödöllői Királyi Kastély falai között, az intézmény Erzsébet királynénak dedikált emlékévé keretében, 2007 kora nyarán megrendezett alkotmánytörténeti szimpózium mellett.

Gödöllő, a rangos nemzetközi tudós találkozó színhelye, illetve e helyszín megválasztása azonban már bővebb magyarázatra szorulhat.

A Pest közeli – s korábban csak a 18. századi úgazdag Grassalkovich Antal miatt jegyzett poros mezőváros – Gödöllő ugyanis távolról sem játszott említésre méltó szerepet a hazai politikatörténet színpadán. S ha Klio hazai munkásai az osztrák-magyar közjogi kompromisszum gazdasági-társadalmi konzekvenciáiról csak többé-kevésbé állítottak ki pozitív mérleget, a régies nevén egyszerűen csak „Gedellőként” emlegetett tele-

Erzsébet királyné magyar koronázási ruhában

Közös érdekű ügyek a dualizmus rendszerében

A közös egyetértéssel elintézendő ügyek – mindannyian így tanultuk és tanítjuk ezt – az 1867:12. tc. 52. §-a alapján azok, „melyeknek közössége nem foly ugyan a *pragmatica sanctioból*, de a melyek, részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva; célszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönözve.” Az ilyen megkülönböztetés alapja tehát az, hogy ezek az ügyek – vagy azért, mert politikai természetűek, vagy azért, mert az érdekek azonossága ezt kívánja – célszerűbben szabályozhatók a monarchia államaiban azonos elvek alapján, mint külön-külön.

Az 1867:12. tc. négy ilyen ügyet nevesített, ám ezekhez a monarchia fennállása alatt számos további is csatlakozott. E négy közös érdekű ügy a következő volt:

- a) a régi osztrák államadósság ügye,
- b) a kereskedelmi és vámügyek,
- c) a bankügy és
- d) a függő államadósság ügye.¹

Meglepő, hogy (mint alább látni fogjuk) – bár ezek olyan ügyek voltak, amelyeket a monarchia két felében azonos elvek mentén kellett volna szabályozni – már a szabályozandó tárgyak megjelölése sem volt egybevágó a két alaptörvényben. A decemberi alkotmány Delegationsgesetz részének 2. §-a ugyanis a dualisztikus ügyek felsorolása alatt a következőket tartalmazta:

- a) a kereskedelmi, különösen a vámügyek,
- b) az ipari termeléssel szorosan összefüggő közvetett adókkal kapcsolatos törvényhozás,
- c) a pénzügy és a kamatláb megállapítása,
- d) a birodalom mindkét felének érdekkörét érintő vasútvonalakkal kapcsolatos rendelkezés,
- e) a mértékrendszer megállapítása.²

Később többé-kevésbé ide sorolható volt számos, új igényt kielégítő jogi szabályozás, mint pl. a szerzői jog, a szellemi alkotásokkal, a szabadalmakkal kapcsolatos jogvédelem megteremtése (1884–1885, 1887), de egyes szerzők³ szerint ide sorolható Bosznia-Hercegovina okkupációja és igazgatása is – bár ez sokkal specálisabb, és nem pusztán gazdaságpolitikai kérdés volt.⁴

A közös érdekű ügyeknek a közös ügyektől eltérő szabályozását több érveléssel igyekeztek alátámasztani:

- nem a *pragmatica sanctioban* lefektetett, mindkét félre kötelező együtt maradás, elválaszthatatlan együtt birtoklás (kormányzás) adja ezek jogalapját, hanem a két fél önkéntes, szabad akarat-elhatározáson alapuló szerződése;

- nem közös szervekkel, közös szervezettel, egyazon közjogi ténnyel kerülnek elintézésre, hanem külön-külön intézi azokat mind Magyarország, mind Ausztria, saját szervei és hatóságai útján. De az *elvek*, amelyek mentén önállóan elintézik ezeket az ügyeket, közösen határozandók meg,⁵ és az ügyek tényleges *intézése* is azonos szabályok szerint, azonos eljárással történik;

- nem állandó, nem határozatlan időre szól az ezekre vonatkozó megállapodás, hanem mindig meghatározott időre, általában 10 évre kötött, és megújított szerződéseken nyugszik a szabályozás; ha e szerződések lejárnak, az államok szabad rendelkezési joga feleled, és saját érdekeinek elemzése után dönti el, hogy köt-e újabb egyezményt vagy nem;⁶

- a közös érdekű ügyek sajátossága ugyanakkor az is, hogy – bár a fentiek értelmében a két államfél nemzetközi szerződések formájában állapodik meg azokról – a szerződések megkötésekor a két államot mégsem uralkodók képviselik (hiszen az mindkét fél részéről egyazon személy volna), hanem a két államfél felelős minisztériuma hozza létre a megállapodást, amelyet a két országgyűlés fogad el (és az uralkodó szentesít).⁷

Nézzük most az egyes közös érdekű ügyeket egyenként.

a) A régi osztrák államadósság ügye

Ebben a tekintetben irányadó a kiegyezési törvény 53. §-a, amely szerint „az államadósságokat illetőleg Magyarországot, alkotmányos állásánál fogva, oly adósságok, melyek az ország törvényszerű beleegyezése nélkül tétettek, szorosan jogilag nem terhelhetik.”

Méltányosságból és politikai okokból, a törvény szavai szerint azért, hogy „azon súlyos terhek alatt, miket az abszolút rendszer eljárása összehalmozott, Ő Felsége többi országainak jólléte, s azzal együtt Magyarországé is össze ne roskadjon, s a lefolyt nehéz időknek káros következményei elháríttassanak,”⁸ a magyar országgyűlés mégis elfogadta, hogy a társult országok a régi osztrák államadósság terheit arányosan megosszák.

Az ezzel kapcsolatos eljárás a következő volt:

- a magyar országgyűlés és az osztrák Birodalmi Gyűlés küldöttségeket választ,
- ezek a két állam minisztériumainak egyetértésével készített javaslatot megtárgyalják és elfogadják,
- majd azt a magyar országgyűlés elé terjesztik, amely elfogadja azt,
- végül az uralkodó szentesíti a vonatkozó törvényt, amely ténylegesen az 1867:15. tc. lett.

Ez utóbbi törvénycikk egyébiránt szép példája annak, hogyan kellett működni a közös érdekű ügyekben az egyeztetéseknek. A magyar jogszabály preambulumában ugyanis szinte szóról szóra írja le azt a mechanizmust, amelyet a kiegyezési törvény 55. §-a rendelt el, a 61. és 67. §-okban szabályozott egyeztetések útján.

A régi államadósságokhoz kapcsolódó megállapodás tartalma a valóságban az volt, hogy Magyarország 1868. január 1. napjától évente, konkrétan meghatározott, havi egyenlő részletekben teljesítendő összeget fog fizetni az osztrák pénzügyi igazgatásnak, a jogsza-

bály 2–5. szakaszaiban akkurátusan megfogalmazott célokra. A megokolás egyrészt arra vonatkozott, hogy a magyar hozzájárulás fix összege annak ellenére sem változhat, ha az osztrák államadósság lényegesen lecsökkenne vagy megemelkedne, másrészt pedig arra, hogy az államadósság tőketartozása továbbra is Ausztriát terheli, azaz az nem válik közös adóssággá. Ennek

kezelése is az osztrák pénzügyminisztérium hatáskörébe tartozott. Magyarország csak az adósság kamatainak törlesztéséhez járult hozzá a fenti összeggel. Ebben a jogalkotók bizonyos alkotmányos garanciát láttak: fontosnak tartották azt rögzíteni, hogy „egyébíránt ünnepélyesen kijelenti az ország jelen határozata által is, hogy a valóságos alkotmányosság azon alapelvénél fogva, miszerint az országot saját beleegyezése nélkül adóssággal terhelni nem lehet, Magyarország jövődőre sem fog semmi oly államadósságot magára nézve kötelezőnek elismerni,

melynek fölvételéhez az országnak törvényszerűen s határozottan kijelentett beleegyezése hozzá nem járult.”⁹

Az ekként közös érdekűvé váló elismert államadósság kérdéséhez szorosan kapcsolódott a pénzügyi tervezés problémája, amelyet a magyar kiegyezési törvény szintén érintett, az alábbi három célkitűzés meghatározásával:

- mindkét állam pénzügyi igazgatásának vezérével, hogy a bevételek és a kiadások közötti egyensúlyt helyre kell állítani;

- ha egy állam mégis kölcsön felvételére kényszerül, azt csak a saját terhére teheti;

- ha a közös kiadásokkal, különösen a közös ügyekkel kapcsolatosan keletkező rendkívüli kiadások miatt kellene (közös) kölcsönt felvenni, arra csak mindkét törvényhozás előzetes, egybehangzó döntése alapján kerülhet sor. Ilyen esetben a kamat-, illetve törlesztés a kölcsön felvételekor érvényes kvótamegálapodás szerint terheli a két országot.¹⁰

b) A függő államadósságok ügye

E fogalom alatt a kortársak azt az adósságállományt értették, amely papírpénzben volt, és amelyet a törvények a két állam közös jóállása alá helyeztek. Ez tehát a két állam szabad egyezményével vállalt közös tartozása lett, de nem minősült a *pragmatica sanctio*-ból eredő közös ügynek. A felelősség és a kezelési költségek viselésének mértékét a kvóta eredeti arányában, azaz 70–30%-ban¹¹ határozták meg, s ezen államadósság kezelését a közös pénzügyminiszterre bízták. A közös pénzügyminisztériumon belül egy külön ügyosztályt bíztak meg ezzel a feladattal. Ezek a költségek az illető

államok éves költségvetésében tervezve voltak, és a törvényhozások is kiküldték a maguk 6-6 főből álló állandó bizottságait, hogy a közös pénzügyminisztert e tevékenysége kapcsán ellenőrizzék (1868:46. tc., 1870:23. tc.).

Megjegyzendő, hogy a közös pénzügyminiszter e hatáskörében tehát nem a delegációknak, hanem közvetlenül a két állam törvényhozásának tartozott jogi felelősséggel, hiszen abban az esetben, ha e kiküldött bizottságok szabálytalanság miatt vádemelést láttak volna indokoltnak, azt előbb az illető állam törvényhozása felé kellett volna jelezniük, amely a vádemelésről dönthetett (majd a delegációkból alakuló bíróság ítéltetett) volna.¹²

A függőben levő közös államadósságok e körét már 1892-ben rendezni kívánta a két állam, hiszen több törvényben is megfogalmazták az aranyvaluta behozatalát és a papírpénzek, államjegyek

bevonását, de ez a folyamat még a századforduló után sem zárult le, jóllehet, túlnyomó részben megtörtént.

c) Közös érdekű a bankügy

Az egységes pénzrendszerhez, pénzkibocsátáshoz és pénzveréshez ugyan nem elengedhetetlenül szükséges, de kétségkívül praktikus a bankközösség bevezetése. Az osztrák–magyar kiegyezés dokumentumaiban többször ismétlődő nyilatkozat, hogy a bankügy nem közös ügy, mindkét állam kizárólagos joga a bankjegykibocsátás és a jegybankfelállítás joga, de ezt a Monarchia időszakában egyik állam sem gyakorolta önállóan; a feladatot mindkét állam – egy először 10 évre létrehozott,¹³ majd 10-10 évenként törvényhozási úton megerősített és meghosszabbított egyezményvel – egyazon magántársaságra, a bécsi székhelyű Osztrák–Magyar Bankra (Österreichisch–Ungarische Bank) bízta.

Az Osztrák–Magyar Bank eredetileg az ún. szabadalmazott osztrák nemzeti bank volt, amelyet átalakítottak, részvénytársasági formában működtettek, vezetésében pedig paritásos alapon vett részt a Monarchia két állama. Ennek a banknak kizárólagos joga lett a Monarchia mindkét államában és az azokhoz kapcsolódó területeken bemutatásra szóló utalványokat, azaz papírpénzt kibocsátani.¹⁴ Az állami pénzkibocsátási monopólium alapján e közös bank bankjegyeit minden olyan kifizetésnél, amelyet nem ércpénzben kellett teljesíteni, teljes névértéken bárkinek el kellett fogadnia. A közös bank által kibocsátott bankjegyek egyik oldalán magyar felirat és a magyar állam középcímere, a másik oldalán pedig német nyelvű szöveg és az osztrák császári sas képe volt található, szabályszerű cégaláírással.

A közös pénzügyek lyukas hordója (korabeli karikatúra)

A közös bank bécsi székhellyel működött, de minden üzletágában Bécsben és Budapesten is állított fel ún. főintézeteket. Szervezeti felépítését tekintve legfőbb döntéshozó szerveként működött a közgyűlés, testületi szerve az ún. főtanács és annak végrehajtó bizottsága volt, s létezett egy budapesti és egy bécsi igazgatóság, valamint a banknak voltak bizottságai is. A bank főtanácsának elnöke a bankkormányzó, őt akadályoztatása esetén a két alkormányzó egyike helyettesíthette, akik közül az egyik a bécsi, a másik a budapesti igazgatóság elnöke is volt egyben. A főtanács határozatainak végrehajtásáért a vezértitkár volt a felelős, emellett a közgyűlés az éves mérleg ellenőrzésére öt számvizsgálót (valamint további öt póttagot) is választott. Látjuk, hogy a paritásos működtetés szempontjait a szabályzatok a legmesszebbmenőkig érvényesítették. Az alapszabály még azt is rögzítette, hogy a bécsi igazgatóság tagjai kizárólag osztrák állampolgárok, a budapesti igazgatóság tagjai pedig csak magyar állampolgárok lehetnek.¹⁵ Amennyiben az illető országfél minisztériuma jelezte a bank főtanácsának, hogy a leszámítolási, kölcsön- vagy utalványozási üzlet számára fiók felállítása szükséges, a bank főtanácsának egyetértésével fiókintézet is létrejöhetett. Létező fiókot

pedig – garanciális okokból – csakis az érintett országfél kormányának beleegyezésével lehetett megszüntetni.¹⁶

A bank 90 millió forintos részvénytőkével alakult, amelyet 150 000 db, egyenként 600 osztrák értékű forint névértékű, névre szóló részvényre osztottak fel.¹⁷

A bank működése feletti felügyeletről Ausztria és Magyarország szintén közösen gondoskodott; mindkét kormány küldött egy-egy kormánybiztost és egy-egy helyettes kormánybiztost, akiknek feladata az volt, hogy a bank törvényes és az állam érdekeinek megfelelő működését ellenőrizzék.¹⁸ Amennyiben a kormánybiztos a bank valamely intézkedését kifogásolta, a szóban forgó intézkedést nem lehetett végrehajtani, hanem azt újra kellett tárgyalni. Az újratárgyalás azonban nem a határozatot, intézkedést elrendelő szervnél történt, hanem bizonyos fellebbezési rend érvényesült; valamely bizottság vagy az igazgatóságok döntéseit a főtanács, a főtanács vagy a köz-

gyűlés döntéseit pedig a kifogásoló állam kormánya vizsgálhatta felül, és végrehajtására az ott hozandó határozat szerint kerülhetett sor.

Az ügy végleges eldöntése végső soron attól függött, hogy milyen okból került sor a kormánybiztos felszólására. Amennyiben valamely osztrák vagy magyar jog-

szabály megsértéséről vagy a részvénytársasági alapszabályoknak nem megfelelő eljárásról volt szó, az ügyben egyfokú eljárásban, választott bíróság előtt született döntés. A választott bíróság hét tagból állt: 3-3 tagja az osztrák és a magyar legfelsőbb bíróság bírása volt, az elnökként is működő hetedik tagot pedig ők hatan (abszolút többséggel) választották. A választott bíróság (általános) szótöbbséggel (azaz legalább négy egybehangzó szavazattal) hozhatott határozatot, szavazategyenlőség esetén azt az álláspontot kellett elfogadottnak tekinteni, amelyhez az elnök csatlakozott. Érdekes eljárásjogi kérdésként azt is rögzítették, hogy a választott bíróság semmilyen eljárási rendhez, perrendtartási törvényhez nincs kötve, csupán annyit rögzítettek, hogy az határozatait indokolni köteles.

Végül, abban az esetben, ha a kifogás indoka az államérdekebe ütközés volt, akkor választott bírósági eljárásra nem került sor, hanem az

érintett kormány hozhatott végleges döntést.

Az Osztrák–Magyar Bank egyszerre volt jegybank és kereskedelmi bank, hiszen egyszerre volt feladata a Monarchia pénzforgalmának szabályozása, valamint az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi hitelezés. A főtanács feladata volt, hogy biztosítsa a megfelelő ércpénz-, illetve nemesfémfedezetet, valamint azt, hogy az általa kibocsátott bankjegyet ércpénzre beváltani szándékozók legkésőbb a bemutatástól számított 24 óra alatt magyar vagy osztrák veresű törvényes ércpénzzel kiszolgálja. Amennyiben e kötelességeikről a főtanács tagjai nem gondoskodtak, a törvény és az alapszabályok szerint felelősségre vonhatók voltak. A bank a bankjegykibocsátás feladatát is a két pénzügyminiszterrel, illetve kormánnyal egyetértésben gyakorolta, határozatait, forgalmi adatait és egyéb fontos közleményeit mindkét államfél hivatalos lapjában – az osztrák tartományokban német, a magyar területeken magyar nyelven – közzé kellett tennie.¹⁹

Az Oesterreichische Nationalbank első épülete Bécsben

A bécsi Oesterreichisch-Ungarische Bank épületterve (1913)

d) A vám- és kereskedelmi ügyek

A kereskedelem és a vámpolitika az a két területe a gazdaságnak, amelyen a két országfelet nemcsak közös, de kölcsönös érdekek is vezérelték az egységes szabályozás kialakításakor. Az országgyűlést a kiegyezési törvény 59. §-a felhatalmazta – a 61. §-ban meghatározott minisztériumi egyeztetés után készítendő törvényjavaslat alapján – a vám- és kereskedelmi szövetség létrehozására. Fontos kiemelni, hogy itt is Ausztria és Magyarország külön-külön szuverenitásának hangsúlyozásáról volt szó, hiszen e szövetségek nemzetközi szerződéssel jöttek létre, amelynek egyenként részese volt Ausztria és Magyarország is – jóllehet, mindkettőt a közös külügyminiszter képviselte a nemzetközi szerződések megkötése során, aki azonban a felhatalmazást ebben az esetben nem a delegációktól, hanem a két állam törvényhozásaitól kapta. A kiegyezési törvény és a megkötött egyezmény által az uralkodó többi országa és a külföld között fennálló korábbi kereskedelmi szerződések hatálya Magyarországra is kiterjedt.

E generális szabályozást a törvényben példálózó felsorolás egészíti ki:

- az ipari termeléssel kapcsolatos közvetett adók nekeit, azok kezelését, egyforma arányait, esetleges változtatásuk modus procedendijét meg kell határozni, és el kell kerülni minden olyan rendelkezést, amely az egyik részes állammal valamely intézkedése által a másik állammal jövedelmei csökkenhetnek;
- a vasutak tekintetében meg kell jelölni, melyek azok a vonalak, amelyekre egységes elvek szerinti szabályozást kell bevezetni – hiszen minden más vasútvonal az illető állam önálló rendelkezési joga alatt marad;
- szükséges a szövetségen belül az egységes pénzrendszer és kamatláb bevezetése is, ennek megváltoztatására nem kerülhet sor, csakis mindkét minisztérium és törvényhozás egyetértésével és döntése alapján, de a jogszabály azt is rögzíti, hogy a pénzverés és pénzkibocsátás joga Magyarországon továbbra is uralkodói, azaz királyi felségjog.

A vám- és kereskedelmi szövetség sikeres „vállalkozása” volt a dualista monarchiának, hiszen az 1867-ben megkötött szövetséget²⁰ 1878-ban (20. tc.) és 1887-ben (24. tc.) is megújították, de mivel ez utóbbit követően az egyeztetési tárgyalások nem jártak sikerrel, és egyező tartalmú megállapodást nem sikerült kötni, a magyar szent korona országai önálló vámterületé váltak.²¹ A korábban említettek értelmében ez azt jelenthette volna,

hogy a magyar állami szervek saját jogon alkothattak volna – természetesen a nemzetközi szerződések megtartásával – önálló vám- és kereskedelmi szabályozást. Ez azonban nem következett be, hanem a magyar országgyűlés (a viszonyosság alapulvételével) akként rendelkezett, hogy 1907-ig meghosszabbítja az 1887:24.

Az Osztrák–Magyar Bank (jelenleg a Magyar Nemzeti Bank) épülete Budapesten (fotó, 1905)

tc.-ben foglalt szabályok hatályát. Ezzel viszont azt az eredményt érte el, hogy továbbra is a közös külügyminiszterre bízta a kereskedelemmel és a vámpolitikával foglalkozó nemzetközi egyezmények megkötésének jogát, ugyanakkor megkötötte a kezét annyiban, hogy azt csakis az 1907-ig terjedő időszakra tehetette meg. A viszonyosságra való utalás pedig jogfenntartást jelentett, azaz amennyiben Ausztria 1907-ig nem

tartotta volna magát a korábbi szövetség szabályaihoz, akkor ennek észlelésekor a magyar kormány és az országgyűlés azonnal léphetett, és az állam érdekeinek megóvása érdekében önállóan intézkedhetett volna.

A közös vám- és kereskedelmi ügyek fogalma az alábbi tartalmat takarta:

- Közös vámterület közös vámhatárral, értelemszerűen szárazvámok nélkül. Ez a közös vámterület Ausztria és Magyarország mellett 1879-től Bosznia-Hercegovinára, 1889-től pedig Fiumére és Triesztre is kiterjedt. E területen a vámtörvények, a vámszedési és -kezelési szabályok mindkét állam törvényhozásának és szakminisztériumainak egyetértésével hozhatók meg,²² és a vámigazgatás is egységes szabályok szerint működte-tendő. Utóbbi ellenőrzésére kölcsönösen intézményes mód volt (felügyelők által). A vámszövetség 1897. évi lejártá után – amint ezt az előzőekben érintettük – felerült az önálló magyar vámterület igénye is, amely aztán nem realizálódott.²³

- A nemzetközi szerződésekből fakadó jogok és kötelezettségek közössége, amelyet már a kiegyezési törvény is megfogalmazott.

- A postai, távírdai ügyek egységes szabályozása. Mindkét hírközlési terület állami kézben volt mind-egyik országfélben, ezért ezekre vonatkozóan nem volt akadálya az egységes szabályozásnak, valamint annak, hogy kimondják, azon csak egyező akarattal, egységes elvek szerint lehet változtatni.

- A vasúti közlekedési ügyek egységes rendezése. Ez azt jelentette, hogy a Monarchia két felén meglevő vasútvonalak azonos elvek alapján kezelendők, míg az újonnan építendőkről azonos építési és üzleti elvek szerint kell rendelkezni. A rendelkezés fenntartotta az 1851. évi üzletszabályzatok hatályát, és akként fogalmazott, hogy a mindkét államrész területére kiterjedő

vasútvonalak esetében ez csak egységesen és kölcsönös egyetértésben változtatható meg. A helyzetet azonban nehezítette, hogy Ausztriában és Magyarországon is számos vasútvonal magántulajdonban állt, amelyekre nem volt olyan egyszerű az egységes szabályozást kiterjeszteni, mint az állami vonalakra.²⁴

- Mind a belvízi, mind a tengeri hajózás és halászat közös érdekkörbe tartozása. E jogok a monarchia valamennyi polgárát azonosan illették meg az állam teljes területén, a tengeri kereskedelmi hajók szabályszerű közös zászló alatt hajóztak, egyforma tengeri magánjog érvényesült mindkét államfél tengerpartján és tengerészetiénél. Ugyanakkor a tengerészeti és kikötői igazgatásra, hatósági eljárásra, valamint a hajózási illetékekre is azonos szabályok vonatkoztak.²⁵ Ebben a körben viszont meg kell jegyezni, hogy a közös érdekű ügyek közös pénzügyeket is generáltak: rögzítették ugyanis, hogy a mindkét állam kikötőibe vezető forgalmat kiszolgáló világítótornyokat közös költségen kell felépíteni, és e költségek „mértányos kulcs szerint” oszlanak fel.²⁶

- A konzulátusi ügyek közössége. Maguk a konzulok diplomáciai képviselőknek minősültek, ezért tevékenységük közös ügynek minősült és a közös külügyminiszternek voltak alávetve, de a konzulátusok felállítására, megszüntetésére ügyében való egyeztetés, a konzulátus alkalmazottainak kereskedelmi ügyekben szakmai instrukciókkal való ellátása (akár közvetlen levelezés útján is) mégis az érintett kereskedelmi miniszter feladata volt, szükség esetén a másik államfél szakminiszterével egyetértésben. Szintén közös elvek vonatkoztak a konzuli bíraskodás bevezetésére és működtetésére is.²⁷

- A mérték- és pénzrendszer közös szabályozása. Mind a korona értékére, mind az érme- és pénzrendszerre, sőt, a fémjelekre és a fémek finomságára vonatkozóan is közös szabályozás alá kellett tartoznia a monarchia mindkét felének, és – hasonlóan a vámszabályokhoz – egymás eljárását e körben felügyelők által ellenőrizhették.²⁸

- Az ipar területén az iparüzés szabadsága, az ezután fizetendő adók fajtái és mértékei, a saját termékkel való kereskedelem engedélyezése – mind közös elvek mentén szabályozandó, és csak egységesen változtatható. Egységes a szabadalmi oltalom feltételrendszere és eljárása is, azzal a megkötéssel, hogy a szabadalom kiadása előtt a szabadalmi kérvényt a másik állam illetékes hatóságához át kellett tenni hozzájárulását kérve, valamint a szabadalmi oltalomról mindkét államrész hatóságai egyszerre, külön-külön szabadalomlevelet állítanak ki.²⁹

- Az ipari természetű közös érdekű ügyekhez tartozott volna a mustra- és mintaoltalom is, amelynek közös elvek mentén történő reformálását az osztrák iparoskörök többször javasolták. A magyar jogalkotásnak megvoltak a védjegyre vonatkozó törvényei,³⁰ amelyek egy mintaoltalmi jogszabálynak alapjául szolgálhattak volna, de az ipari minta szabályozására a gyakorlat kevésbé tartott igényt. A magyar fél ezért – hi-

vatkozással arra, hogy minta- és mustraoltalomra Magyarországon nincs érdemleges szükség – a közös elvek mentén történő szabályozás megalkotását 1907-ig elodáztatta, amikor is a már említett államszerződésben foglalt okok (a magyar jogrendi függetlenség, az osztrák császári pátensek hatályának megszűnte) miatt kénytelen volt mégis önálló jogszabályt („*egyetértő kormányrendeletet*”) kiadni az ipari mintaoltalom tárgyában. Ilyen törvényi szabályozás hiányában azonban az egyetértésben történő intézés mindössze az árujegymintának az egyik állam iparkamarájánál történő letételére és lajstromozására, a cégnév, a cégér és címer mindkét államfélben történő egyenlő védelmében testesült meg.

- A vállalkozás szabadsága és egyenlősége is megvalósult a közös érdekű kereskedelmi ügyek körében, hiszen egyezmény garántálta, hogy a kereskedelmi társaságok működésüket a másik állam területére is kiterjeszthetik, ott fióktelepet nyithatnak, és ugyanazok alá a szabályok alá tartoznak, mint a hasonló profilú és szervezettű belföldi vállalkozások.³¹

- Ide sorolandók az ipari termeléssel összefüggő közvetett adók, mint a só- és dohányjövedék, a szeszadó, a sör termelési adója, a cukoradó. Ezek is egyetértésben szabályozandók, s az ezzel kapcsolatos igazgatásra, eljárásra is a közös elvek (és a kölcsönös ellenőrzés) alkalmazása a jellemző. Vagy maguk a pénzügyminiszterek vagy az általuk megbízott felügyelők jogosultak egymás hatósági ügyvitelébe betekinteni.

- A szerzői jog területe szintén olyan kérdéskör volt, amelyben a szabályozást közös elvek mentén kellett kialakítani, illetve a létező jogszabályokat megváltoztatni. A magyar szerzői jogi törvény szabályait egy 1887-ben becikkelyezett egyezmény terjesztette ki az osztrák államfélén hasonló oltalom alatt álló vagy jogokat élvező személyekre (szerzőkre, jogutódaira, kiadókra stb.).³²

- Végül külön rendelkeztek a dualizmus időszakában arról is, hogy a közös érdekű kereskedelmi ügyek statisztikáit a szakminisztériumok egymással megosztják, és azokat közös kiadványban teszik közzé.³³

Amennyiben a minisztériumok minden ügyben egyedileg egyeztetettek volna, ez a kapacitásuk jelentős részét lekötötte volna, ezért a törvény felhatalmazást adott a szakminisztereknek és a közös külügyminiszternek, hogy szükség esetén vám- és kereskedelmi értekezletet hívnak össze, amelyeken valamennyi érintett miniszternek képviselgetnie kell magát, hogy az egységes elvek mentén való intézkedés, illetve jogalkotás ne szenvedjen csorbát vagy késedelmet.³⁴

Az osztrák Delegationsgesetz a közös érdekű ügyek esetében részben eltérő tartalmú szabályozást is lehetővé tett volna, hiszen e körben is biztosította volna a delegációk befolyását, azaz azt, hogy a kormányok közötti egyeztetés helyett a delegációk egyeztetése alapján, az egybehangzó érdekek alapján rendezhessék a kérdéseket. Mivel azonban a magyar jogszabályok ilyen tartalmú rendelkezést nem tartalmaztak, erre nyilván nem kerülhetett sor, és megoldásként maradt a kormányközi egyeztetés, majd pedig a törvényhozások egyetértése.³⁵

A közös érdekű ügyek dualizmus kori szabályozását két irányból lehet megközelíteni. Tisztán közjogi szempontból tekintve arra a következtetésre juthat a felszínes szemlélő, hogy ezek a rendelkezések nagyban korlátozták, megszorították a Monarchia államrészeinek szuverenitását, önállóságát, hiszen egy sereg kérdésben egymáshoz kötötték a törvényhozásokat, illetve a minisztériumokat. Ez valóban igaz, és közjogiilag kifogásolható is – talán utólagos igazolása annak, amit Kossuth mondott, hogy túl sokat adott fel Deák a magyar korona országainak alkotmányos önállóságából. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni azt sem, hogy Deák már a 15-ös bizottságban emlegette a paritást, azaz azt, hogy az ő alkotmányos engedményeinek ára

lesz, hogy a két ország között az egyenlőség biztosítva legyen (pl. a delegációk révén). Ilyen értelemben a kiegyezés alkotmányos épülete zseniális találmány volt³⁶ – bár alkotmányosan nem volt továbbfejleszhető.³⁷

Ha pedig gazdasági oldalról tekintjük a kiegyezéssel felállított rendszert, azt találjuk, hogy az a magyar gazdaság fejlődésére hihetetlen mozgatórugóként hatott, és az egyenlőségnél is nagyobb hatást eredményezett. Igazat adhatunk tehát Louis Eisenmann francia történésznek, aki a kiegyezésről kiadott könyvében azt írta: „Magyarország 67-tel a költségek harmadáért (kvóta) megkapta a jogok felét (paritás) és megszerezte a befolyás kétharmadát a Monarchiában.”³⁸

Jegyzetek

- * Köszönet illeti kedves tanítványomat, Hajdú Józsefet önzetlen segítségéért, amellyel a jelen tanulmány anyaggyűjtését segítette.
- ¹ Vö.: 1867:12. tc. 55. és 58–67. §
- ² Vö.: Gesetz 21. 12. 1867 RGBI 146, betreffend die allen Ländern der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (ún. Delegationsgesetz) 2. §; Olechowski-Hrdlicka, Karin: *Die gemeinsamen Angelegenheiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (Rechtshistorische Reihe, Bd. 232. Frankfurt am Main, 2001. 520. p.; a továbbiakban: Olechowski-Hrdlicka)
- ³ Pl. Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)* (Budapest, 1907. 454–457. p.)
- ⁴ A Bosznia-Hercegovinával keletkezett közjogi kapcsolat igen sok szakmai vitára adott alapot. Tárgyunk szempontjából talán leglényegesebb Királyfi Árpád tanulmánya, amelyben azt tárgyalta, hogy a nemzetközi szerződések hatálya milyen alapon és milyen módon terjed, terjedhet ki Boszniára, és megállapítja, hogy a közös gazdaságpolitika jelentős részben olyan egyezményekben van szabályozva, amelyek hatálya – közvetlenül, külön szerződéssel vagy kiterjesztő záradék útján – ténylegesen kiterjed Bosznia-Hercegovinára. Lásd: Királyfi Árpád: *A nemzetközi szerződések hatálya Boszniára* (Jogállam, 13. 1914. 372–387., 468–482., 689–714. p.).
- ⁵ A német terminológia szerint ezek voltak az ún. *übereinstimmende*, másképp „*paktierte*” *Gesetze*. Vö.: Olechowski-Hrdlicka: i. m., 519. p.
- ⁶ A közös egyetértéssel elintézendő ügyek tekintetében „ideiglenes természetű nemzetközi frigy áll fenn, mely annak következtében, hogy 1898 óta vám- és kereskedelmi szövetség nem létesült, tetemesen lazult.” (Ferdinandy Gejza: *Magyarország közjoga [Alkotmányjog]*. Budapest, 1902. 801. p.; a továbbiakban: Ferdinandy)
- ⁷ Ferdinandy: i. m., 796. p.
- ⁸ 1867:12. tc. 54. §
- ⁹ 1867:12. tc. 57. §
- ¹⁰ 1867:15. tc. 3–4. §
- ¹¹ Vö.: 1867:14. tc. 1. §
- ¹² 1868:46. tc. 16. §
- ¹³ Vö.: 1878:25. tc. 1. §
- ¹⁴ Az Osztrák–Magyar Bank Alapszabályai, IX. cím, 82. cikk
- ¹⁵ Az Osztrák–Magyar Bank Alapszabályai, IV. cím, 41. cikk
- ¹⁶ Az Osztrák–Magyar Bank Alapszabályai, I. cím, 2. cikk
- ¹⁷ Az Osztrák–Magyar Bank Alapszabályai, II. cím, 4., 7. cikk
- ¹⁸ Az Osztrák–Magyar Bank Alapszabályai, VII. cím, 51. cikk
- ¹⁹ Az Osztrák–Magyar Bank és a magyar kormány között nem volt mindig felhőtlen a viszony, különösen, ami a magyar fiókok do-

- tációját illette. Az önálló magyar jegybanktervekről, az Osztrák–Magyar Bank működéséről és a vele való magyar konfliktusról részletesebben lásd: Korbuly Imre: *Magyarország közjoga* (Budapest, 1884. 400–411. p.)
- ²⁰ Vö.: 1867:16. tc. a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről
- ²¹ Kmety Károly: *A magyar közjog kézikönyve* (Budapest, 1900. 379. p.)
- ²² Magyarországon ilyen volt pl. az 1882:16. tc. az osztrák–magyar vámterület általános vámtarifájáról.
- ²³ Az önálló magyar vámpolitikát, mint gazdasági (és nem elsősorban közjogi) kérdést elemzi tanulmányában pl. Rubinek Gyula: *Vámpolitikai kérdések* (Budapest, 1904. 1–28. p.).
- ²⁴ Ausztria tekintetében nagyobb volt a baj: a neoabszolutizmus idején, 1860-ban szinte minden vasútvonal magánkézben működött, mindössze 13,6 km sínpálya volt állami kézen. A helyzet csak 1877-től kezdett lassan javulni, amikor elrendelték a magánvasutak államosítását, majd 1884-ben megalapították a „*kk. Staatseisenbahnen*”-t, az állami vasúttársaságot, közel 5000 km-nyi pályatest tulajdonosaként. Magyarországon az arányok mellett – itt is csak töredék: 1875-ben kb. 100 mérföldnyi, a teljes hálózat mintegy 1/8-a a m. kir. államvasutak tulajdonában levő pályaszakasz – a szétaprózottsággal volt a baj: számtalan kis társaság épített és üzemeltetett vasútvonalakat.
- ²⁵ Vö. pl.: 1897:9. tc. a kikötői illetékekről
- ²⁶ Kmety: i. m., 381. p.
- ²⁷ Az 1891:31. tc. és módosításai alapján. A konzuli bírászkodásról általában lásd: Antal Tamás: *A konzuli bírászkodás a dualizmus korában. Az 1891. évi XXXI. tc. létrejötte* (Publicationes Doctorandorum Judiciorum. Tom. IV, Fasc. I, Szeged, 2004).
- ²⁸ Korbuly: i. m., 396–397. p.
- ²⁹ Vö.: 1895:37. tc. a találmányi szabadalmakról.
- ³⁰ 1890:2. tc. a védjegyek oltalmáról, 1895:41. tc. ennek módosításáról és kiegészítéséről
- ³¹ Vö.: 1878:22. tc.
- ³² Vö.: 1884:16. tc. illetve 1887:9. tc.
- ³³ 1899:30. tc., vö.: Korbuly: i. m., 396. p.
- ³⁴ Korbuly: i. m., 399. p.
- ³⁵ Olechowski-Hrdlicka: i. m., 347. p.
- ³⁶ Kajtár István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai* (Budapest–Pécs, 2003. 190. p.)
- ³⁷ *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 2003. 260–269. p.)
- ³⁸ Eisenmann, Louis: *Le Compromis Austro-Hongrois de 1867. Étude sur le dualisme* (Paris, 1904).

Az Osztrák–Magyar Monarchia pénzeiből

Fémpénzek (elő- és hátoldal)

Magyarország:
1 forint (1868)

Ausztria:
1 florin (1876)

Magyarország:
10 krajczár (1877)

Ausztria:
10 kreuzer (1869)

Magyarország:
10 korona (arany, 1910)

Papírpénzek (elő- és hátoldal)

100 forint/100 gulden (1880)

1000 forint/1000 gulden (1888)

1000 korona/1000 Kronen (1902)

I. Bevezető gondolatok

Az „Ausztia császára” („Kaiser von Österreich”) cím jelentéséről, karakteréről és különösen hatóteréről a 19. században – különös tekintettel arra, hogy az Magyarországot is lényegesen érintette – magyar és osztrák jogászok és politikusok tollából¹ bőséges és gyakran ellentmondásos szakirodalom áll rendelkezésünkre.² Vajon kiegészíthető-e még ez a kép valamely újdonsággal? Éppen ezért a következőkben nem a kérdés bőven feldolgozott államtörténelmi vonatkozásait vizsgáljuk, hanem a császári méltóság 1804. évi keletkezésének történetét és korabeli, tehát eredeti jelentését.

Mint az köztudomású, 1804-ben nemcsak az *Ausztia császára* cím és méltóság keletkezett, hanem ekkor született meg a francia császári cím is. A két új császári méltóság az akkor – nyugaton mindenképpen – egyedüli római császári cím helyébe lépett. A két, 1804-ben létrehozott császári méltóság között igen szoros az összefüggés: az osztrák cím nem jöhetett volna létre a francia nélkül. Az osztrák császári cím sajátos karaktere az új francia császári méltósággal történő összevetésben rajzolható meg. Először tehát ezt tartjuk szükségesnek röviden bemutatni.

II. A francia császárság

Az 1804. május 18-án kelt szenátusi határozat, más egyéb szervekről szóló alkotmányos szabályozás mellett, mindenekelőtt kinyilvánította,³ hogy „a Köztársaság kormányzása egy császárra bízatik, aki felveszi a Franciák Császára címet” (1. §). Ezenkívül rögzítette, hogy „Napóleon Bonaparte, a Köztársaság jelenlegi első konzulja a Franciák Császára” (2. §), valamint azt a tényt, hogy „méltósága örökletes” (3. §). A császári méltóságnak a Bonaparte családban való örök-

Wilhelm Brauneder

Az osztrák császári cím

letességét népszavazás erősítette meg, amelynek eredményét november 6-án hirdették ki (4,5 millió igen,

3500 nem szavazat mellett⁴). Ezt 1804. december 2-án császári koronázás, „pompás és félelmetes ceremónia” (Sieburg) követte.⁵ A párizsi Notre-Dame-ban összegyűlt az egész új udvar (még VII. Pius pápa is), hogy a jéghideg templomban kétórányi várakozás után csak tanúként működ-hessen közre Napóleon saját maga általi, majd feleségének császárnévá koronázásában. Ünnepi viseletével Napóleon vizuálisan Nagy Károly császári tradícióit idézte meg, s a Notre-Dame-katedrális⁶ is tudatosan választotta koronázási helyként a francia királyok korábbi koronázási temploma, a Saint-Denis-bazilika helyett. A cél láthatóan a Karolingok nyugati összfrank császársága újbóli felemelkedésének deklarálása volt. Ez az elképzelés más eseményekben is megnyilvánult. Májusi császári kiáltványa után Napóleon 1804 szeptemberében a Károly-kultusz hagyományos főhelyén, Aachenben Nagy Károly terveinek beteljesítőjeként ünnepeltette magát.⁷

Köztudomású, hogy itt ismerte el az új osztrák császári méltóságot.⁸ Későbbi mainzi látogatása már nem csak az immár francia, egykoron a birodalmi kancellár városának szólt, hanem két jelentős kormányzati aktus színhelye is volt. Itt gratu-

lált Ferenc császárnak az új osztrák császári méltóságához, de mint *Carolus magnus redivivus* követelte tőle „elődjének kardját és Evangéliumát”.⁹ 1806 tavaszán tudatta a bíborosokkal, hogy „én vagyok Nagy Károly, az egyház kardja, a ti császárotok”. A pápának így írt: „mostantól én vagyok Nagy Károly. Ezért enyém Fran-

Bonaparte Napóleon császári koronázási ünnepsége, 1804
(Jacques-Louis David festménye)

I. Napóleon császári díszben (1804)

ciaország koronája a lombardokéval egyetemben, és birodalmam határai keletig nyúlnak”.¹⁰ Bécsben ezt már 1804-ben úgy tekintették, mint Napóleon szándékát arra, hogy „a Nyugat egyedüli császára legyen, és felélessze Nagy Károly birodalmát”.¹¹ Napóleon 1805-ben, Milánóban Itália királyává koronáztatta magát, s ezzel – a Károly-hagyományokhoz kapcsolódva – a langobárdok királyává vált.¹² A „L'empereur des françaises” korabeli fordítása nem csak a „franciák császára” volt, hanem gyakran a „frankok császára” is.

III. Az osztrák császári méltóság

A) Kikiáltás és kihirdetés

Amíg a francia császári méltóság 1804. május 18-ai megalapításának deklarálása egy közel teljes, 147 paragrafusból álló alkotmány élén állt, addig az osztrák császárság kikiáltása 1804. augusztus 10-én, a Habsburg-monarchia¹³ legfontosabb személyiségei és magyar képviselők részvételével megtartott rendkívüli államkonferencián, egy szűkszavú dokumentum felolvasásával történt meg. Egy korabeli ábrázolás¹⁴ szerint a császárt egy, az aranygyapjas renddel díszített palást ölelte körül, mellette egy párnán a Habsburgok ún. házi koronája, II. Rudolf püspöksüveg formájú koronája és egy jogar látható. Miközben Ferenc császár előtt felolvastak egy írást, ő bal kezével megérinti a koronát, jobb kezével viszont egy másik korona, a német-római császári korona felé nyúl, amelyet előtte, egy kárpitozott asztalon helyeztek el. A kiáltvány szövegét augusztus 11-én császári rendeletben hirdették ki, majd augusztus 17-én külön a magyarok számára, saját hivatalos nyelvükön, tehát latin fordításban.¹⁵ A császárrá történő kikiáltást a külföldi udvarok augusztus 16-án bécsi követek útján elismerték.¹⁶ A korabeli értelmezés szerint azonban ezzel a kihirdetés még nem vált hatályossá. Ezért augusztus 19-én alaptörvényben fektették le, hogy a kihirdetést „minden tartomány fővárosában egy ünnepélyes *Te deum* megtartásával, illetve az ilyen különleges alkalmakkor szokásos civil és katonai ünnepélyességgel kell összekapcsolni”.¹⁷ Ezt követően december 4-én elrendelték az augusztus 11-ei rendelet ünnepélyes kihirdetését. A közhírré tétel december 7-én történt meg, éspedig oly módon, hogy Bécs nyolc meghatározott terén közzétették.¹⁸ Valóban, az augusztusi rendelet felolvasását ezen a napon trombiták, üstdobok zenéje és a katonaság parádéja kísérte,¹⁹ mégpedig a városfalon, a mai Ringstrassén belüli területen, két téren. Az Am Hof téren, az angyalok kilenc kórusa templomának balkonján (ahonnan 1782-ben VI. Pius pápa húsvéti áldást osztott), valamint a Grabenen, a 13. sz. ház, az egykori Spielmann-háznál (a mai Generalliegeant-háznál).²⁰ A városfalon kívül, az elővárosokban a templomok előtt építettek emelvényeket: Leopoldensdtadtban ez a karmeliták Szent József-temploma, Josefstadtban a piarista templom, Wieden elővárosban a matzlensdorfi Szent Flórián-templom (lebont-

va 1965-ben). Landstrasse elővárosban az ágostonos templom (ma Szent Rókus-templom) volt. Mariahilf elővárosban a Mariahilferkirche előtt, Alser elővárosban a „nyolc új kúttal szemben” (talán a Josephinum előtt, a Währingerstrassén, az államilag épített egészségügyi kutaknál) történt. A kihirdetést mindenütt egy államtitkár végezte egy kormánytanácsos és a városi előjárók jelenlétében, az elővárosokban pedig a helyi főurak képviselői előtt.

Egy nappal később, 1804. december 8-án hálaünnep következett.²¹ Feltűnő és érdekes, hogy ezt nem a következő vasárnap, hanem szombaton tartották. December 8-a ugyanis Mária-ünnep, mégpedig Mária fogantatásának ünnepe volt. Ezen a szombaton a császár és családja „ünnepi menetben” indult a Hofburgból a Herrengassén, valamint a „Freyung”, az „Am Hof” és a „Graben” tereken keresztül a Szent István-katedrálisba (Stephansdomba, az érseki templomba), az állam és az udvar főméltóságainak, illetve több testőrségi és katonai egységnek a kíséretében. Az egész úton a katonaság állt sorfalat, a lakosság a tereken ünnepelt, „a városon belüli és kívüli templomokban” zúgtak a harangok. A bécsi érsek által celebrált misére behallatszottak a tűzéség díszlövései. Mint arról a korabeli sajtó beszámolt, az udvari karnagy, Antonio Salieri „kifejezetten erre az ünnepségre írt zeneművét” mutatták be. Két régebbi mű is elhangzott,²² a koronázási *Te Deum* 1790-ből és a *D-dúr mise* 1799-ből. Salieri Ferdinand von Geramb egyik, 1804. augusztus 14-én elhangzott versét zenésítette meg,²³ jóllehet az nem volt az előbbi ünnepélyes egyházi zenéhez mérhető. Ezt követően az ünnepi menet egy rövidebb úton visszatért a Hofburgba.

A következő vasárnapon, 1804. december 9-én a „legfelségesebb ünneplés” további vallásos ünnepekkel, mégpedig az ágostai evangélikus egyház, a helvét hitvallásúak, az ortodox és a zsidó közösség – azaz az el nem ismert egyházak – ünnepeivel folytatódott.²⁴

B) Szimbolika

Az új császári méltóság számára nem választottak saját, új jelképet. A II. Rudolf által legfőbb királyi méltóságainak – római császár, cseh király, magyar király – együttes jelképeként készítettettkoronát használták, amelyet a Habsburg-házból származó német-római császárok viseltek.²⁵ Tehát egy olyan koronát vettek át, amelyet már egy másik uralkodói méltóság, nevezetesen a német-római császár használt római királlyá koronázása alkalmából (ahol egyébként a császárok az Ottóféle birodalmi koronát viseltek).²⁶ Ebbe a képbe illeszkedik az 1790. évi *Te Deum* már említett megismétlése, mely II. Lipót német-római császárrá koronázására készítült. Az országalma és a jogar ugyancsak korábbiak voltak: ezeket Mátyás császár készítette német-római birodalmi jelvénynek.²⁷ Az új császárságot szimbolizáló színek és a címer is változatlan maradt; a német-római fekete és arany lettek az új császárság jelképszínei, s a kétfejű német-római birodalmi sas szerepelt továbbra is a császári címerben (fekete sas arany alapon). Díszöltözéket nem készítettek, csupán tervek és képi

ábrázolások készültek.²⁸ Így Leopold Kupelwieser (1796–1862) 1843-ban készült, teljes alakos ábrázolásán az álló császár fején a Rudolf-féle korona, jobb kezében Mátyás császár jogara látható. Az uralkodó feszes nadrágot, rövid, a térdet szabadon hagyó, övvel összefogott tunikát és egy hermelinnel díszített koronázási palástot visel, vállán rendi láncokkal, köztük az aranygyapjas renddel.²⁹ Friedrich Amerling egy korábbi, 1832-ből származó portréja ugyancsak díszes öltözkében ábrázolja az ülő császárt; a tunika itt alig látható, helyette viszont a balra csatolt kard hangsúlyos.³⁰ Ilyen jellegű portré (ti. amelyen nem valóságos díszruhát visel) az osztrák császárról a későbbiekben már nem készült: Ferdinánd, Ferenc József és Károly a hivatalos képeken egyaránt egyenruhában látható.

Az első osztrák császárt, Ferencet is beleértve, soha nem volt osztrák császárkoronázás. Rudolf püspöksüveg formájú koronája sem erre a célra szolgált, és aligha tekinthető állami jelképnek. A legfontosabb szimbolikus szerepet az említett állami aktuson, 1804 augusztusában ját-

szotta, jelenléte más állami aktusokon – miként a bajor királyi korona esetében sem³¹ – nem bizonyítható. Például a trónörökös Ferenc Ferdinánd lemondási nyilatkozatánál sem volt jelen a korona; a császárság megtestesítője ugyanis maga a mindenkori uralkodó volt. Ez még a bélyegekre is igaz; a hagyományos forgalmi bélyegek kizárólag a császár babérkoszorúval koronázott arcát mutatják. Csak később, 1916-ban jelent meg a bélyegen a püspöksüveg korona, de akkor is csak a kisebb névértékűeken, a nagyobb címletűek továbbra is a császár arcát mutatják. Károly magyar királlyá koronázása alkalmából 1916 végén különleges bélyegeket adtak ki, ugyanez Ausztriában – koronázás hiányában – nem történt meg.

C) Az 1804-es esemény okai és indokai

Az 1804. augusztusi rendelet hangsúlyozza, hogy, a római császárság méltósága „nem a cím és tekintély gyarapodását célozza”. Mi lehetett akkor az indoka a második császári cím felvételének 1804-

ben II. Ferenc római császár számára?

I. Ferenc
német-római császári ornátusban

I. Ferenc osztrák császári díszben
(Leopold Kupelweiser festménye, 1843)

I. Ferenc osztrák császár
(Friedrich von Amerling festménye, 1832)

A Német-római Birodalom újjáalapítása során, a választófejedelmek tanácskozásán, 1803-ban döntő fordulat következett be, melynek különösen egy Ferenc császárnak 1804 márciusában írt memorandum adott hangsúlyt;³² megszűnt az addig biztos katolikus többség, s ezáltal a biztosíték arra, hogy az utódot a Habsburg-lotaringiai házból választják meg. A birodalmi alkotmányból eredő császári jogok elvesztésétől eltekintve felmerült az aggály, hogy a cím és a rang átszállhat más uralkodókra, különösen az új francia császárra. Az ettől való félelem érlelte meg a döntést kiváltó időpillanatot az Osztrák Császárság számára. Ez vezette az egyes választófejedelmeket az osztrák császári méltóság elismeréséhez, amit „*az új francia császár példájára*” cselekedtek, s azt mintegy a „*Bonaparte-császárság ellentétére*” értelmezték, ahogyan tette ezt Friedrich von Gentz³³ is. Még tovább lépve: a két új császári méltóságot a *des do, ut des* elve alapján lehet összekapcsolni, mint ahogy azt az orosz nagykövet is tisztán kifejtette.³⁴

Az osztrák császári méltóság hivatalos alapító indokai különösen az 1804. évi rendeletekből olvashatók ki, de más jogi aktusokból is értelmezhetők, miként például egyes választófejedelmek, a birodalmi tanács és a külföldi államok hozzájárulásaiból.³⁵ Minden esetben a rang és cím megóvása állt az előtérben. Megmutatkozott ez a nemzetközi jogban, így az egyes szerződésekben is, amelyek jogot adtak arra, hogy az az orosz és a francia császársággal azonos rangúnak tekintessék. Mindkét (ti. a francia és az osztrák) császári méltóság azon a lényegi argumentáción nyugodott, hogy „*szükséges a rang és cím egyenlőségének fenntartása, amely mindig is létezett Ausztria és Franciaország között*”.

További okot szolgáltatott a Habsburg-monarchiát alkotó „államok” jelentős száma, különös tekintettel arra, hogy közöttük „királyságok” és „független államok” is találhatóak. Azon államokat, amelyek nem a Német-római Birodalomhoz tartoztak, mint Magyarország, Galícia vagy Dalmácia, a birodalmi területekkel ellentétben szuverén államokként kezelték. További érv volt a dinasztia „ősi fénye”. Ehhez a hivatalos indokhoz további érv is járult: a Habsburg-ház a császári cím nélkül is kiemelkedő szerepet játszott Európában, mint például a nem császárnő Mária Terézia, amit a Campo Formi(d)o-i és a Lunéville-i békekötés is elismert.³⁶ További argumentum ezzel összefüggésben, hogy a német-római császári méltóság „puszta tiszteleti címmé vált”, ami ezen felül „*szabad döntés alapján örökölődik*”³⁷. A Habsburg-monarchia uralkodója külföldi államokkal szemben mindig császárként lépett fel. Akkor is, amikor az aktus csak egy országra hatott ki, mint például a Tirol grófságra, és akkor is, amikor nem csak a birodalmi területre kiterjedő esetekről volt szó, hanem például a szuverén Magyar Királyságról vagy Galíciáról.³⁸

D) Eredeti jelleg

Jóllehet már megalakulásakor kapcsolatba hozták az osztrák császárságot a franciával, sőt Friedrich von

Gentz az osztrákot a Bonaparte-császárság párhuzamos ellenpontjának nevezte, mégis jelentős különbség van a két császári méltóság között.

Az osztrák császárság lényege a méltóság formális felvétele a már rangot viselő dinasztia részéről. Az 1804. évi rendelet, utólag szemlélve, egy dinasztia fejlődésének végpontja, amelynek története az 1358. évi Privilegium Maiustól az 1713. évi Pragmatica Sanctión keresztül jutott el az 1804. évi jogi aktushoz. Az új császárságot kifejezetten a dinasztia nevéhez kötötték, és semmiképpen sem az osztrák hercegséghez. Amiképpen hasonló párhuzam áll fenn az osztrák ház után elnevezett „*osztrák birodalmi térséggel*” (Reichskreis) is. Azt a megfontolást, hogy a császári méltóság a birodalmi jog és az önálló államok (Magyarország, Galícia stb.) közötti kollízió elkerülését biztosíthatja, megtámasztotta az az általános körülmény, hogy Ferenc császár alatt ismét „*a tisztán dinasztikus államfelfogás győzedelmeskedett*”.³⁹ Soha nem jött komolyan szóba a „*Magyarország és Galícia császára*” ötlet vagy a „*Magyarország örökletes császára*”-vá történő előléptetés gondolata, illetve annak esetleges rögzítése, hogy az „*Ausztria császára*” cím a birodalmon kívüli területekre is kiterjedjen.⁴⁰ Ezzel az osztrák ház a császári méltóságnak a hatókörét valamennyi terület helyett nemcsak saját meghatározott tartományaira korlátozta volna, hanem területi alapúra cserélte, s így csorbította volna dinasztikus hatalmát. Ezzel pedig az oszthatatlan, egységes birodalom gondolatát ásták volna alá;⁴¹ egy Osztrák Császárság létezett volna a cseh tartományok és az osztrák birodalmi területek mellett. Ez pedig semmiképpen sem felelt meg annak az alkotmányos helyzetnek, amely szerint a birodalmi területek Galíciával és Dalmáciával államszervezetileg is összekapcsolódtak.⁴² A dinasztia (nézetük szerint anyagi értelemben császári) rangjának deklaratív emelkedése, a császárság 1804. évi kikiáltása szoros összefüggésben állt az 1713. évi Pragmatica Sanctióval. A Habsburg-területek „*elválaszthatatlan birtoklására*” való utalás közvetlenül is hivatkozik erre. Az 1713-ban rögzített oszthatatlanság és ennél fogva a Habsburg-monarchiának az elsőszülöttségi trónutódlás révén megteremtett közös uralkodója immáron formálisan is címet kapott.

A dinasztia számára szinte csak deklaratív, elsősorban tehát házon belüli 1804. évi jogi aktus egy további párhuzamot is mutat a Pragmatica Sanctióval:⁴³ 1713-ban csak kimondták azt, ami már megtörtént, mégpedig a házon belüli örökösödés 1703-ban elfogadott szabályát. 1713-ban is először egy szűkebb grémium, a titkos tanács előtt olvasták fel 1703 „Instrumentá”-ját. Végül meghagyták az egyes területeknek, hogy a Pragmatica Sanctiót teljesítsék, azt megfelelően kihirdessék. Ehhez Magyarországon és Erdélyben az országgyűlés határozata is kellett, míg a Habsburg-monarchiához tartozó egyéb területeken az uralkodó egyedüli jogalkotó volt. Ugyanígy történt 1804-ben: augusztusban megtörtént a szűk körű felolvasás, és pedig egy „szokatlan államkonferencián”, decemberben pedig az ebből származó tör-

vény kihirdetése a megfelelő, emelkedett formában. Ehhez kapcsolódnak a már említett ünnepségek, amelyek azonban a „szokásos (!) civil és katonai ünnepélyesség” méreteit nem szárnyalták túl. Mindenekelőtt: itt nem történt koronázás – ellentétben a néhány nappal korábbi, a pápa jelenlétében zajló, párizsi ceremóniával. Bécsben megelégedtek egy ünnepi érseki misével és egy évekkel korábban született egyházi zeneművel. Nem hoztak létre sem új hatalmi jelvényeket, sem új hagyományt, hanem átvették egy már létező császári méltóság jelképét. A cél csak a német-római császárság, mint csupasz cím átörökítésének kimondása volt. Ez a szemlélet tiltotta a különleges pompát és Ferenc császár újbóli megkoronázását. Érthető, s talán fölösleges is az 1804. évi császári kiáltványban a dinasztia kötelező előírás, amely szigorúan tiltotta az addigi alkotmányos rendben eszközlendő esetleges változtatásokat. Ezért az országok rendjeinek nem is kellett semmit tenniük az ügyben.⁴⁴ Szignifikáns az új, pompás kezdet hiánya (miként azt Franciaország prezentálta), s ez összecseng azzal is, hogy itt nem volt szükség új legitimitás megeremtésére.⁴⁵ Ahogyan a Pragmatica Sanctio a Habsburg-monarchia egységes uralkodóinak születési dátuma volt, úgy az 1804. évi császári proklamációt pedig keresztelőjének tekinthetjük.

Más, újabb keletű uralkodói címekkel való összehasonlításban feltűnő a területhez való kapcsolódás hiánya, miként a Poroszország királya, Oroszország cárhoja, vagy az 1805-ben létrejött Württemberg királya és Bajorország királya címek esetében.

A „L'empereur des françaises”/„Frankok császára” címnek egyáltalán nincsen néphez kötődő aspektusa. De a francia példával ellenkező módon a Habsburgokat nem terheli a visszahivatkozás argumentuma sem. Napóleon egy egész hivatkozási láncolatot épített fel annak bizonyítására, hogy ő tulajdonképpen Nagy Károly egységes Frank Birodalmát építette újjá. Miként az új bajor királyság is helyreállítónak értelmezte magát. Az osztrák császárság esetében nincs szükség ilyen jellegű múltba nyúlásra, például olyan osztrák monarchia létrehozására, mint amilyen legutóbb a 16. században létezett. Ennél sokkal többet mondtak ki: a dinasztia örökletes császári méltóságát.⁴⁶

Az alapítás a status quo fenntartása szempontjából is szignifikáns. Legyen az uralkodó jogosult a császári cím viselésére, de amint azt az 1804. augusztusi rendelet is hangsúlyozza, más európai uralkodók rangjára való tekintettel, s az „a nemzetközi gyakorlat és szerződések útján megeremtsék”. Ez a közel természetjogi, de mindenképp nemzetközi és közjogi szemlélet abban is megnyilvánult, hogy 1804 decemberében a központi katolikus ünnep mellett hasonlókat tartottak az összes el nem ismert egyházi felekezetek is.

E) Közvetlen reakciók

Oroszország és Nagy-Britannia⁴⁷ először elutasítóan nyilatkozott, amennyiben nem ismerték el rögtön az új császári méltóságot. Az osztrák császári címet azo-

nos szinten kezelték a bitorlónak tekintett Napóleonéval, s így ezért, hozzá hasonlóan, az osztrák császárt sem ismerték el. 1804 vége felé azonban Anglia hajlott az elismerésre, annak egyértelmű kinyilvánításával, hogy véleménye szerint az addigi rangbéli azonosság a továbbiakban is fennáll. Ezzel szemben állt Károly spanyol király pozitív reagálása, aki „méltányolta a császári kiáltvány indítékait”.⁴⁸ Erre éppúgy felfigyelt a közvélemény, mint az egyes választófejedelmek hasonló, elfogadó nyilatkozataira.⁴⁹ III. Vilmos porosz király helybenhagyólag gratulált, de az alapot és tulajdonképpen feltételét többször is hangsúlyozta. Nyomatékosította egyfelől „a (Habsburg-) ház fénye emelésének motívumát”, ugyanakkor „az európai hatalmak közötti egyenlőséget tántoríthatatlanul fenntartani akarta”. Másfelől „megnyugtató nyilatkozatot tett az addigi kapcsolatok változatlanágáról”, illetve arról, hogy „az addigi politikai kapcsolatok nem változnak meg”.⁵⁰ Egyértelmű volt Károly badeni nagyherceg magatartása, aki szerint a Német-római Birodalom számára „örvendetes és tiszteletteljes” helyzet, ha „egy örökletes császárt birodalmi társai között tisztelhet”. Vagyis az új császári méltóság viselőjét csak a birodalom egyik tagjának tekintette, s dicsérrel illette, amiért a „birodalmi alkotmányt nemcsak hogy nem változtatja meg, hanem maga is megeremtsi, és új fénnel eremtsi”.⁵¹ A többi birodalmi fejedelem is sajátos módon⁵² gratulált, hangsúlyozva a birodalmi alkotmány tiszteletben tartását (Kürhessen), „a rangok közötti teljes egyenlőség” megeremtését (Sachsen-Weimar), a Habsburg-monarchia „fényét” és „boldogságát” (Frankfurt/Main). A svéd király, eltérően Vorpommer hercegétől, a birodalmi alkotmány sérelmét látta az új császári címben, és indítványozta megtárgyalását a Birodalmi Tanácsban.⁵³ A Tanács⁵⁴ azonban nem érezte magát kompetensnek, hogy előléptetésekbe beavatkozzék, s mind a svéd király, mind Vorpommer hercegének indítványát figyelmen kívül hagyta. Bécsben erről a lépésről „szinte általános csodálattal” és „közel általános örömteli helyesléssel” tudósítottak. A Birodalmi Tanács néhány képviselője igen ügyesen táplálta a kételyt (a „szinte”, „közel” jelzők utalnak erre). Néhányan úgy gondolták, hogy a Habsburgok meg akarják szüntetni a német-római választott császárságot, és fel akarják újítani a keletrómai-bizánci örökletes császárságot. Mások, a sokkal reálisabban gondolkodók a porosz törekvések követését látták benne, s ezáltal a birodalmi szövetség felrobantását vizionálták.⁵⁵ (A porosz császár vezetése alatt álló Észak-német Birodalmi Szövetség konkrét terve 1800 augusztusára datálható.⁵⁶) Mindenesetre a Birodalmi Tanács a rangemelkedésről szóló közlést 1804-ben tudomásul vette.

Feltétlenül szükséges rögzíteni, hogy valamennyi reakció a dinasztiairól szóló ügynek tekintette a rangemelkedését. Köztudomásúan Oroszország és Nagy-Britannia, a bitorló érvével, s mint láttuk, a passzív Birodalmi Tanács, valamint a gratuláló külföldi uralkodók és fejedelmek egyaránt.

F) Következmények

1. A Habsburg-monarchia

Az „Ausztia császára” címmel az egységes Habsburg-monarchia közös uralkodója, a német-római császári titulustól függetlenül, először jutott egy területet átfogó címhez. Az „Ausztia császára” betetőzte a történelmileg növekvő címeket, amelyek úgy kezdődtek, hogy „Csehország Királya, Magyarország Királya” és úgy végződtek, hogy „stb., stb.”.

A Habsburg-monarchia, mint olyan, először kapott hivatalos államnevet: Osztrák Császárság. Az új császári rang kül- és belföldön egyaránt erősítette az 1713-ban rögzített oszthatatlanságot. A jogi aktus

csak egy országra, a császárra volt érvényes, és semmiképpen sem a királyi (pl. Csehország), a hercegi (pl. Steiermark) vagy a grófi (pl. Tirol) címmel rendelkezőkre.⁵⁷ Ezek a szabályok formálisan a dinasztia területein belül maradtak, s az egyes országok alkotmányai nem változtak, és nem változott az egységes monarchiában sem. Vagyis a rendeknél semmiféle változás nem következett be. Az 1804. évi események a jogfejlődésben sem jelentettek fordulópontot.⁵⁸ A Lajtán túli területeken ekkor már kiépült az egységes hivatali rendszer, 1803-ban életbe léptették a büntető törvénykönyvet, 1786 előtt a magánjog egységesítése is részben megvalósult, s 1812-ben, az Osztrák Polgári Törvénykönyv életbe léptetésével minden cezúra nélkül kiteljesedett.

2. Birodalmi alkotmány

A birodalmi rendek túlnyomórészt jóindulatú, illetve akár helybenhagyó magatartása ellenére 1806-ban, a birodalom történetének végéhez közeledve, egy jelentős, a birodalmi alkotmányt érintő probléma tárult fel.⁵⁹ Az, hogy a német-római császárnak hűbérurai között az osztrák császárral azonos rangúnak kellett lennie, már önmagában is nehezen volt értelmezhető a mindig legmagasabb uralkodói méltóság vonatkozásában. Ehhez jött még az a tény, hogy az osztrák birodalmi terület (nagyjából a mai Osztrák Köztársaság területe Salzburg nélkül) a birodalom egyik részét képezte.⁶⁰ Az egyoldalú státusnövekedés egy birodalmi pozíció esetében mindenképpen a pozitív birodalmi jogba ütközött. Egy

másik birodalmi területre, Brandenburg-Pruszenre tekintettel ez a státusnövekedés politikai gyújtópontot képezett: várható volt a saját császárság kikiáltása.⁶¹ Az indokokat (köztük a rangazonosság megteremtését), amelyek Ausztriát egy császári cím felvételéhez vezették, Poroszország királya is használhatta volna. Ebben a kontextusban talán érthetőek is a Ferenc császárhoz intézett jókívánságai.

Nem jelentett viszont törést a birodalmi alkotmányban a „független államokra” való utalás. Ezekre ugyanis nem mint birodalmi területekre (vagyis valamiféle kilépés analógiájával) kell gondolni – ahogy azt néhány későbbi szerző tévesen megállapítja⁶² –, hanem épp ellenkezőleg, olyanokként, amelyek a birodalmi szövetségen kívül álltak.

A birodalmi joggal való összeütkö-

zés miatt megerősödött azoknak a javaslatoknak az elutasítása, melyek a császári rangot egy „Magyarország és Galícia császára”, vagy egy „Magyarország örökletes császára”, illetve az „Ausztia császára” címnek nem birodalmi területre vonatkozó kiterjesztésével hozták volna létre.⁶³ Ezzel az új méltóság általános dinasztikus terveinek útjába álltak.

Az osztrák császárság létrejötté mindenképpen jelentősen hozzájárult a birodalom 1806. évi széthullásához. Ez az aktus valóban „a régi birodalom felbomlásának első lépése volt” (Srbik).⁶⁴ Napóleonnak Ferenc császárhoz intézett ultimátuma, mely lemondásra szólította föl a német-római császárságról, következetes lépés volt a francia császárság szempontjából. Minden frankok, és ezzel a keleti frankok császára nem tűrhetett meg maga mellett egy másik egyenrangú uralkodót, s különösen nem a Nagy Károlytól a birodalmat visszaállító új frank császárig vezető tradicionális láncolatban. Az osztrák császári méltóság kárpótolta az osztrák uralkodót a német-római császárság elvesztéséért, és nem csak arra az estre, ha az más birodalmi fejedelemhez került volna. Milyen kapcsolatban kellett volna állnia tehát egymással az azonos fekete-arany színeknek és a hasonlóan azonos kétfejű sasnak? Voltak az osztrák császárságban párhuzamai a folytonosságnak azon uralkodókkal, akik a rangot és címet is fenntartották vagy fenntarthatták? Ezzel kapcsolatos tapasztalatai Franciaországnak voltak, s Stanislaus Leszczyński király is megmaradhatott rangjában és címében azután is, hogy – mint már Lotaringia hercege – lemondott a lengyel trónról.

Az osztrák császári korona, jogar és országalma
(Bécs, Schatzkammer)

Valóságos különbség volt azonban, hogy az osztrák császár pozíciója a Habsburg-monarchia általános uraként megmaradhatott. Várhatta-e vajon Napóleon, magatartásának és politikájának következményeként, éppen az új francia, azaz összfrank császársággal összefüggésben az új osztrák (dinasztikus) császársággal a német-római császárság végét és nem annak más területekre történő kiterjesztését? A francia szempont biztosan ez volt. Innen tekintve az 1806. évi ultimátum konzekvens lépés, amelyet a két új 1804-es császári cím konfliktusa váltott ki.

IV. Zárzó

Az Osztrák Császárságnak az alkotmányos államok sorába történő 1848-as belépése megváltoztatta a dinasztikus osztrák császári cím jelentését. A császári méltóság lett az alkotmányos monarchiában az állami szuverenitás viselőjének, az államfőnek a kifejezője. Így, az állam létező ismertetőjegyévé válva, került Magyarországgal is összeütközésbe.⁶⁵ 1804-ben azonban a „házzól, és nem ennek a háznak az államáról” volt szó (Srbik).⁶⁶ Egészen másként hívták életre: ezt a dinasztikus császárságot közigazgatási aktussal alapították.

Jegyzetek

- ¹ Tezner, Friedrich: *Der Kaiser* (Wien, 1909; a továbbiakban: Tezner, 1909)
- ² Az ellentmondásokhoz mindenekelőtt lásd: Tezner, Friedrich: *Der österreichische Kaisertitel, das ungarische Staatsrecht und die ungarische Publicistik* (Wien, 1899; a továbbiakban: Tezner, 1899)
- ³ Goswinkel, D.–Masing, I. (Hrsg.): *Die Verfassung in Europa 1789–1949* (München, 2006, 263. p.)
- ⁴ Weiler, T.: *Die Annahme der österreichischen Kaiserwürde 1804* (kézirat, Wien, 1995, 90. p.)
- ⁵ Sieburg, F.: *Kleine Geschichte Frankreichs* (Ullstein Taschenbücher 2621. Frankfurt/M.–Berlin, 1967, 110. p.)
- ⁶ Ehhez lásd: Hattenhauer, H.: *Unxerunt Salomonem: Kaiserkrönung Napoleons I. am 2. Dezember 1804*. In: Grupp, Klaus–Hufeld, Ulrich (Hrsg.): *Recht – Kultur – Finanzen* (Heidelberg, 2005, 40. p. skk.)
- ⁷ Hattenhauer: i. m., 637. p.
- ⁸ Weiler: i. m., 88. p.; Srbik, H.: *Die Schicksalsstunde des alten Reiches. Österreichs Weg 1804–1806* (Jena, 1937, 25 p. sk.)
- ⁹ *Österreich und das Heilige Römische Reich*. Ausstellungskatalog (Wien, 2006, 104. p. [Nr. V/9]); Rumpler, H.: *Eine Chance für Mitteleuropa* (Wien, 1997, 57. p.)
- ¹⁰ Rössler, H.: *Napoleons Griff nach der Karlskrone* (München, 1957, 19. p.)
- ¹¹ Weiler: i. m., 97. p.
- ¹² Hartmann, P. G.: *Französische Verfassungsgeschichte der Neuzeit* (2. kiad., Berlin, 2002, 86. p.)
- ¹³ Weiler: i. m., 71. p.
- ¹⁴ Vocelka, K.: *Glanz und Untergang der höfischen Welt* (Wien, 2001, 134. p.)
- ¹⁵ PGS 20/1804; latin kézirat: Weiler: i. m., 100. p.
- ¹⁶ Weiler: i. m., 92. p.
- ¹⁷ Weiler: i. m., 101. p.
- ¹⁸ Wiener Zeitung, 1804. XII. 4. „Anhang”: Ez tehát nem egy egyszerű ceremónia volt az „Am Hofon”, mint azt gyakran idézni szokták, pl. E. Trost: *Das blieb vom Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation* (Wien, 1987, 17. p.)
- ¹⁹ Vö.: Wiener Zeitung, 1804. XII. 8., 4983. p. skk.
- ²⁰ Tévedés, hogy már 1804. augusztus 11-én kihirdették a császári proklamációt (pl. Czeike, B. F.: *Historisches Lexikon Wien*. V. Wien, 1997, 267. p.)
- ²¹ Wiener Zeitung, 1804. XII. 12., 5039. p. skk.
- ²² Angelmüller, R.: *Antonio Salieri. Dokumente seines Lebens*. II. (Bad Honeff, 2000, különösen a 431., a 188., a 370. p.)
- ²³ Uo. 431. p.
- ²⁴ Vö.: Wiener Zeitung, 1804. XII. 12., 5041. p.
- ²⁵ Weiler: i. m., 108. p.
- ²⁶ Weiler: i. m., 109. p.
- ²⁷ Weiler: i. m., 109. p.
- ²⁸ Részben színpadképként kidolgozva!
- ²⁹ Schloß Laxenburg/Wien; többek között: Ottomeyer, H.–Götzmann, I.–Reiß, A. (Hrsg.): *Heiliges Römisches Reich. Deutscher Nation 962 bis 1806. Altes Reich und neue Staaten, 1495 bis 1806*. Katalog (Dresden, 2006); Kraus, H.-C.: *Das Ende des alten Deutschland* (Berlin, 2006, 481. p.)

- ³⁰ Schloß Laxenburg/Wien; többek között Rumplernél: i. m., 61. p.
- ³¹ *Bavens Krone 1806 – 200 Jahre Königreich Bayern* (München, 2006, 481. p.)
- ³² Általában lásd: Huber, E. R.: *Deutsche Verfassungsgeschichte*. I. (2. Aufl., Berlin etc., 1975, 49. p.); Tezner, 1899, 62. p.
- ³³ Weiler: i. m., 93., 98. p.
- ³⁴ Weiler: i. m., 54., továbbá az 54. és 63., s különösen a 66. p.: ugyanarról lásd még: Srbik: i. m., 23 p.
- ³⁵ Weiler: i. m., 93., 96. p.
- ³⁶ Srbik: i. m., 18. p.
- ³⁷ Srbik: i. m., 19. p.
- ³⁸ Tezner, 1909, 112. p.
- ³⁹ Walter, F.: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500 bis 1955* (Wien, 1972, 122. p.)
- ⁴⁰ Weiler: i. m., 61., 66. p.; Srbik: i. m., 21. p.
- ⁴¹ Így Srbik is: i. m., 22. p.
- ⁴² Többek között: Brauner, W.: *Die Habsburgermonarchie als zusammengesetzter Staat* (in: Der Staat. Beiheft 16, Berlin, 2006, 209. p.)
- ⁴³ A következőkhöz lásd: Brauner, W.: *Die Pragmatische Sanktion als Grundgesetz der Monarchie Austriaca von 1713 bis 1918*. In: Brauner, W.: *Studien*. I. (Frankfurt/Main, 1994, 85. p.)
- ⁴⁴ Így például kritikus megjegyzéseket tartalmaz: Weissensteiner, F.: *Die österreichischen Kaiser* (Wien, 2003, 28. p.)
- ⁴⁵ A koronázás mellőzéséhez kétségtelenül adalékul szolgálnak olyan nem mellékes szempontok is, mint Ferenc „személyes egyszerűsége” és a „az állam finanszírozási nehézségei”: lásd például: Weiler: i. m., 70. p.
- ⁴⁶ Koller, H.: *Das „Königreich” Österreich* (Graz, 1972); Floßmann, U.: *Regnum Austriae* (ZRG/GA, 89, 1972, 97. p.)
- ⁴⁷ Weiler: i. m., 54., 96. p.; Srbik: i. m., 27. p.
- ⁴⁸ Weiler: i. m., 96. p.
- ⁴⁹ Tezner, 1909, 63., 65. p.; Tezner, 1909, 112. p.
- ⁵⁰ Weiler: i. m., 92. p.
- ⁵¹ Weiler: i. m., 93. p.
- ⁵² Weiler: i. m., 93. p.
- ⁵³ Weiler: i. m., 94. p.; Srbik: i. m., 28. p.
- ⁵⁴ Weiler: i. m., 94. p.
- ⁵⁵ Srbik: i. m., 28, továbbá 22. és 27. p.
- ⁵⁶ Conrad, H.: *Rheinbund und Norddeutscher Reichsbund*. In: Conrad, H. (Hrsg.): *Gedächtnisschrift Hans Peter* (Berlin etc., 1967, 63. p.)
- ⁵⁷ Srbik: i. m., 27. p.
- ⁵⁸ Brauner, W.: *Österreichische Verfassungsgeschichte* (10. Aufl., Wien, 2005, 83. p.)
- ⁵⁹ Erről számos szakirodalmi munka ír, köztük Srbik: i. m., 30. p.; Rössler: i. m., 34. p.
- ⁶⁰ Srbik: i. m., 21. p.
- ⁶¹ Srbik: i. m., 22. p.
- ⁶² Srbik: i. m., 22. p.; Tezner, 1909, 62. p.
- ⁶³ Vö.: feljebb, a III. D) pontban
- ⁶⁴ Srbik: i. m., 30. p.
- ⁶⁵ Ehhez lásd még az I. jegyzetet.
- ⁶⁶ Srbik: i. m., 18. p.

Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés

Az 1848. évi áprilisi törvények közül csak néhány tartalmazott a rendi magánjog megváltoztatására irányuló intézkedéseket. Ezek megalkotása azonban szükséges volt ahhoz, hogy a törvény előtti egyenlőség, illetve a tulajdon szentségének és sérthetlenségének elvét érvényesíthessék. Az előbbi a rendi kiváltságok eltörlését és a jobbágyszabadság megvalósítását eredményezte. Az 1848:9. tc. az úrbéri és az azt pótló szerződések eltörlését rögzítette, és ezzel nemcsak személyében vált szabaddá a jobbágy, hanem a jobbágyságot terhelő dologi kötıtségeket is megszüntették. Sőt, a törvényalkotók a törvény szövegébe hallgatólagosan azt is beleértették, hogy a jobbágy birtokában és használatában lévő urbáriális telkek szabad paraszti tulajdonná váljanak. Ez együtt járt a földesúri kártalanítással, mivel a tulajdon sérthetlenségének elve ezt kívánta. A magyar jogalkotók 1848-ban az állam köteletségévé tették a kártalanítási összegek kifizetését.

A szabad paraszti tulajdon kialakítása a kötıtségektől mentes földtulajdon létrehozását is megkövetelte. Ezért az addig jellemző ősiséget, illetve az adományrendszert is fel kellett számolni, amit az 1848:15. tc. valósított meg. Ezekkel az intézkedésekkel lehetővé vált a szabad polgár és a szabad polgári tulajdon megvalósítása.

A felvilágosodás ideológiájában megfogalmazott elveket azonban nemcsak politikai értelemben kellett érvényre juttatni. Mindennek meg kellett találni a jogi, adott esetben a magánjog rendszerén belüli kereteit. Ezt tudva, nem véletlen, hogy 1848-ban a kormány köteletségévé tették a magánjogi törvénykönyv tervezetének elkészítését és országgyűlési tárgyalásra való előterjesztését. A magánjogi kodifikáció gondolata nem volt ismeretlen a magyar jogéletben. A 18. század utolsó évtizedétől a rendi magánjog új szabályozására több kísérlet is történt. Miután a nemesi vagyongjogra jellemző

kötıtségeket nem akarták felszámolni, így nem sok esély volt arra, hogy a magánjog egészét átfogó polgári jogi törvénykönyv szülessen. Bár a reformkor országgyűlésein több, a magánjogot is érintő törvény született, elsősorban a kereskedelmi jog területéről, az átfogó kodifikáció elmaradt.

A forradalmi lelkesedés ugyan előtérbe tolta a törvénykönyv megalkotásának szükségességét, de a szabadságharc hónapjai nem tették lehetővé a nyugodt törvényalkotói munkát. Ez a szabadságharc utáni időre maradt, a neoabszolutizmus rendszere azonban más lehetőséget teremtett. A magánjog szabályrendszerében az osztrák udvar sem akart visszalépni, így nem akarta visszaállítani a rendi vagyongjogi viszonyokat, és nem akarta a felszabadított parasztságot visszaszüllyeszteni a jobbágyi rendszerbe. Kísérletet tettek arra, hogy magyar jogászt kérjenek fel a törvénykönyv elkészítésére, de mivel a kor neves tudósa, Frank Ignác ezt visszautasította, nem látván más lehetőséget, 1853. május 1-jén az osztrák polgári törvénykönyvet léptették hatályba Magyarországon és Erdélyben. Ennek kiegészítésére szolgált az 1852. november 29-én hatályba léptetett ősiségi pátenz. Így utat nyitottak a polgári társadalom igényeinek megfelelő magánjog érvényesülésére.

Bár az idegen jog alkalmazását nem szerették a magyar jogászok, különösen, hogy minden gyakorló jogásznak vizsgáznia kellett az osztrák jogból, mégis azt kell mondani, hogy az osztrák polgári törvénykönyv alkalmazása jó hatással volt a magyar magánjog fejlődésére. Ennek az állításnak az igazolására azonban szükség van a bírói gyakorlat ismeretére. Mivel közben oly egyszerűen tudunk

elítélően nyilatkozni az idegen jogról, elfelejtkezünk arról a tényről, amelyet Chr. Neschwara¹ fogalmazott meg: a magyar jogtudomány adós a bírói joggyakorlat feltárással. Miközben ezt – sajnos – tényként kell elfogadni, azt is tudomásul kell venni, hogy kevés kivételtől eltekintve nem ismerjük sem a késői rendiség, sem pedig az Országbírói Értekezlet tevékenysége utáni évtized bírói joggyakorlatát.² Mindez azt jelenti, hogy miközben elutasítjuk az idegen, osztrák jog alkalmazását, aközben nem ismerjük azt sem, hogy szokásjogi rendszerünk milyen fejlettséget ért el a 19. század közepére. Ismertek voltak-e már azok a jogintézmények, amelyeket újként „kellett volna” az osztrák polgári törvénykönyvnek szabályozni? Átalakította-e az új törvénykönyv a magyar

Az Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch
(Osztrák Polgári Törvénykönyv)
1811. évi bécsi kiadásának címlapja

Az ABGB rendelkezése szerint az a kiskorú, aki a 20. évét már betöltötte, legközelebbi rokona, illetve gyámja hozzájárulásával az apai, gyámi hatalom alól felszabadítható volt, ha az érintett kiskorú saját kereskedéssel vagy iparral akart foglalkozni.⁸

Az 1850-es évek magyar joggyakorlata azt is bizonyítja, hogy a nagykorúsítás nemcsak az iparos-kereskedő családokban volt megtalálható, hanem a nemesi családok körében is. A rendi magánjog keretei között az ősi birtok mindig a nemzetség, az osztályos atyafiak vér- és vagyonközösségét testesítette meg. Ezért, ha valamelyik osztályos meghalt és kiskorú fiút hagyott maga után, ha az apa végrendeletében nem jelölt meg gyámot, a kiskorú osztályos atyafiai, mint törvényes gyámok gondoskodtak a vagyon őrzéséről. Tették ezt azért, mert a kiskorú esetleges halála esetén ők voltak a törvényes örökösök. Az osztályosoknak ez a vér- és vagyonközössége nem tette lehetővé, hogy még nem teljeskorú osztályosukat nagykorúvá nyilvánítsák. Az ősiség intézményének eltörlésével ez a helyzet is megváltozott. Bizonyítja ezt Náway György esete. Náway Károly, az édesapa 1849. augusztus 22-én halt meg, hátrahagyva özvegyét és 1838. április

18-án született fiát. Az édesanya 1860-ban fordult a Békés-Csanád megyei törvényszékhez, kérve 22. évét betöltött fia nagykorúsítását. Az édesanya kérelmét támogatva az illetékes plébános, a szolgabíró és a család legközelebbi, felnőtt férfi rokona is. Egybehangzóan állították, hogy Náway György „*korát felülmúlóan férfias gondolkodású, komolyabb dolgok fölött helyes ítéletet nyilvánít, erkölcsös, s alkalmas a szülői hatalom alóli felmentésre.*” A Békés-Csanád megyei törvényszék az ABGB 174. és 252. §-ára tekintettel a fiút, „*aki saját dolgait idegen befolyástól mentesen s függetlenül egymaga okserűen elintézni képes*”⁹ 1860-ban nagykorúvá nyilvánította. Így vált lehetővé, hogy a családi birtok ügyeinek intézését a fiatal György saját kezébe vegye, s ezzel önálló háztartás vezetésére alkalmassá váljon.¹⁰

A nagykorúsításnak lényeges vagyoni jogi következményei is voltak. A nagykorúsított személyt jogilag azonosnak kellett tekinteni mindazokkal, akik 24. életévük betöltése által váltak nagykorúakká. A rendi magyar magánjogban a 18. életévét betöltött személy már szabadon rendelkezhetett ingatlan vagyonáról, de lehetősége nyílt arra, hogy 24. életévé betöltését követő egy éven belül, e korábban kötött szerződéseket ér-

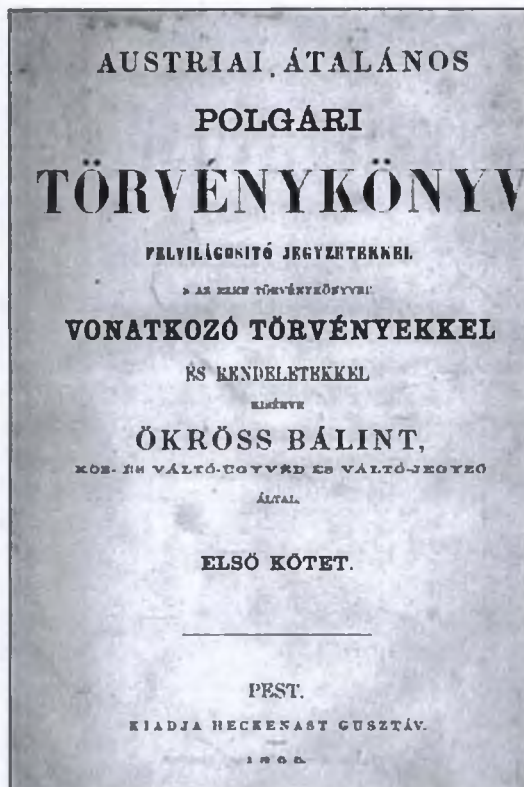
vénytelenítse, arra hivatkozva, hogy nem rendelkezett azzal a belátási képességgel, amely szükséges az ingatlan dologgal kapcsolatos szerződések megkötésére.¹¹ A nagykorúsítás ezt már nem tette lehetővé, hiszen éppen a nagykorúsítás lényegét sértette volna a korábbi szabály érvényesítése.¹² Ezzel magyarázható, hogy a rendi korban csak az iparosok körében nyílt lehetőség a fiúgyermek nagykorúsítására, a nemesi ifjak esetében ez nem érvényesülhetett. Az 1848. évi törvények következtében már nem kellett az ősi vagyont így védeni. Ezért vált jelentőssé e területen az osztályos törvénykönyv rendelkezése, mely a társadalom minden rétegénél lehetővé tette a korengedménnyel történő nagykorúsítást.

A nagykorúsításnak a 19. század első felében kialakult szabályát, amelyet végső soron az osztrák törvénykönyv erősített meg, az Országbírói Értekezlet is hatályban tartotta. Így vált általánossá az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok által, hogy a törvényes korú személyek 24. életévük előtt korengedély által nagykorúakká válhattak, ha vagyoni viszonyaikra ez kedvező hatással volt, s gyámjuk, gondnokuk vagy legközelebbi férfi rokonuk ezt kezdeményezte az illetékes törvényszéknél.¹³

A családjogi viszonyok körében egy másik lényeges jogintézmény fejlődését is érdemes megvizsgálni, ez pedig az örökbefogadás kérdése. A rendi magyar magánjog ismerte a fiúvá fogadás intézményét. Ezt csak a nemesi jog keretei között lehetett alkalmazni. A bírói joggyakorlat szerint a magszakadás előtt álló nemes férfi királyi engedéllyel bárkit fiúvá fogadhatott azzal a szándékkal, hogy nemesi vagyonában örökösvé tegye. Ez egyben nemességszerzési mód is volt. Ha azonban a fiúvá fogadó nemesnek utóbb törvényes fiúgyermek született, akkor a fiúvá fogadás személyi hatályát megtartotta, azaz nemes maradt a fiúvá fogadott, de vagyoni hatályát elvesztette, ezért nem örökölhette.¹⁴

Késő rendi magánjogunkban a jobbágy-paraszság körében már találkozhatunk örökbefogadással.

„*A Méltóságos Uraság megegyezéséből és engedelméből néhai Molnár Tamástól maradott árva leányát Erzsébetet édesanyjának hirtelen és véletlen halála után örökből felfogta Hering Vencel, annak hites társa, úgy mindazonáltal, hogy azt sem egy, sem más atyafia tőlök el ne vehesse vagy idegeníthesse, semmi nemű ok*

Austriai Általános Polgári Törvénykönyv felvilágosító jegyzetekkel s az ezen törvénykönyvre vonatkozó törvényekkel és rendeletekkel kísérve Ökröss Balint [...] által (1865)

nem állván ellent, mindaddig míg férjhez nem adhatják, mint magokét neveljék és hasznát vehessék, annyival is inkább, hogy keresztvízre is ők tartották, különben pedig becsületes és jó gyermek nevelőknek az város által is esmertetnek.”¹⁵

Ez a rövid megállapodás is bizonyítja, hogy az örökbefogadás az örökbefogadó házaspár és a mezőváros között jött létre, amelyhez a földesúr az engedélyét adta. Ebben az esetben egy árván maradt jobbágyleány örökbefogadásáról volt szó. A rendi magánjog keretei között a földesúr engedélyével a mezőváros előjáróságának volt joga az árva jobbágy gyermekek számára gyámot rendelni. A fenti esetben nem gyámrendelésről, hanem örökbefogadásról történt intézkedés, amikor az örökbefogadók, mint az árva keresztszülei vállalták, hogy az árva leányt eltartják, nevelik és férjhez adják. Addig a leány náluk lakik, és örökbefogadó szüleinek dolgozik. E rövid jegyzőkönyvi bejegyzésből a gyámság és az örökbefogadás szabályainak a keveredése olvasható ki. Szinte nyomon követhető, ahogy a szokásjog keretei között a gyámság jogintézményétől elkülönül az örökbefogadás rendszere.

Az osztrák polgári törvénykönyv hatálybalépését követően egyre gyakrabban tűnnek fel a megyei törvényszékek aktái között azok a szerződések, amelyek örökbefogadásról rendelkeztek.

Zlinszky Imre megfogalmazása szerint „az örökbefogadás törvényeink szerint azon szerződés, melynél fogva valaki egy hozzá idegen egyént vagyonában örökösül fogad.”¹⁶ Ez igaz a rendi magánjogban meglévő fiúvá fogadásra és a levéltári források szerint a 19. század közepén kötött örökbefogadási szerződésekre is.

„Élők közötti szerződés, mely alól írt napon és helyen Bentsik Mátyás mint örökbe-fogadó és néhai Bentsik Péter özvegye, mint örökbe-fogadott kiskorú Bentsik József édes anyja közt örökbe-fogadására nézve kötöttet.”

Bentsik Mátyás, ki több évek óta magánál tartja boldogult testvér ölse, Bentsik Péter kiskorú fiját Bentsik Józsefet, az ez iránti rokonszenvből, tekintve különösen példás viseletét, szorgalmas s fogadott atyja iránti hajlamait [...] örökbe-fogadására magát kötelezi. [...]

A nevezett felek [...] abba egyeznek, hogy Bentsik József örökbefogadott, Bentsik Mátyás házában velle együtt lakjon, az egész gazdaságot vezesse; és minthogy a dologra már örökre tehetetlen, őt halála órájáig táplálja, gyámolítsa, szavát s oktatását nyájasan fogadja és holtá után tisztességesen eltemesse. [...] Kelt, Nagylakon 1854^{dik} évi November hó 25^{ik} napján.”

Ezt a szerződést az örökbefogadó és az örökbefogadott anyja kötötte, s a törvény rendelkezésének megfelelően az illetékes megyei törvényszék peren kívüli eljárásban vizsgálta meg, hogy az ABGB rendelkezéseinek megfelel-e. Ebben az eljárásban bizonyították, hogy az örökbefogadó már betöltötte 52. évét és gyermektelen. Az örökbefogadott fiú 1837. március 17-én született. Az iratok átvizsgálása után a törvényszék az örökbefogadást jóváhagyta, mivel az megfelelt az ABGB 180. és 181. §-iba foglalt követelményeknek.

Azaz az örökbefogadó a szerződés megkötésekor már betöltötte 50. évét. Az örökbefogadó szülő és a gyermek között 18 év volt a korkülönbség.¹⁷ „Az örökbefogadásnak az ált. Polg. T. Könyv 180. 181. §§-ban foglalt kellékei jelen esetben meglévén [...] az örökbefogadási egyezés bírói őrizet alá vétetni s ennek helyben hagyásáról örökbefogadó Bentsik Mátyás és örökbefogadott Bentsik József hivatalos tudomány által értesíteni rendeltetik.”¹⁸

A Csongrád megyei törvényszékhez 1857-ben a következő szerződést nyújtották be jóváhagyás végett a szerződő felek: „Hódmezővásárhelyi lakos és gazdálkodó Kérdő János úgy ennek nője született Bereczki Katalin mint örökbefogadók hódmezővásárhelyi Bereczki Péterrel, mint fia ifjú Bereczki Péter édesatyjával a következőleg Szerződtek: [...] örökbefogadják, mint fogadott gyermeküket Bereczki Péter kiskorú fiát Pétert – kit kisgyermek korától fogva házuknál tartanak s nevelnek, az ez iránti rokonszeretetet tekintve példás magaviseletét és tiszteletét, mellyel örökbefogadott örökbefogadó szülők iránt viseltetik mindazon jogokkal, melyek a gyermeket szülők után illetik kijelentvén, miként őt mindennemű javaikban haláluk esetére örökösül hagyandják.

Bereczki Péter, ennek kiskorú fia szinte Bereczki Péter jelen örökbefogadást ezennel szabad akarattal elfogadják, annak megemlékezésével, hogy ezentúlra örökbefogadott örökbefogadó atya vezetéket nevét is fogja viselni, önként beleegyeznek.”¹⁹

Ha összehasonlítjuk az örökbefogadási szerződéseket, megállapíthatjuk, hogy gyermektelen házaspárok²⁰ fogadtak örökbe rokon gyermekeket,²¹ akiket már kiskoruk óta neveltek. Kölcsönösen rögzítették a szülők és a gyerekek között fennálló szeretetet, egymás tiszteletét. Biztosították azt, hogy a gyermek köteles lesz örökbefogadó szüleit idős korukban tartani, s haláluk esetén tisztességesen eltemetni. S nem utolsó sorban ezekbe a szerződésekbe azt is belefoglalták, hogy az örökbefogadott gyermek lesz a törvényes örökösük. Itt jelenik meg a rendi magánjog fiúvá fogadásának vagyonjogi következménye. A gyermektelen nemes vagyonának örökösévé tette a királyi kegyelemmel fiává fogadott személyt. A gyermektelen örökbefogadó szülő vagyonának örökösévé nevezte ki örökbefogadott gyermekét. Lényeges ebből a szempontból, hogy elsődlegesen rokon gyermeket²² fogadtak örökbe, így azt is mondhatjuk, hogy a nemzetségen belül biztosították a vagyon öröklését.

„Örökbefogadási szerződés, mely Égető Katalin özv. Kalocsai Istvánné, mint örökbefogadó és Gál János mint az örökbefogadott kiskorú Gál Mihály atyja között ezen utóbbinak örökbefogadására nézve következőképp kötöttet: Égető Katalin, ki gyermek éveitől fogva nevelte s magánál tartja Gál János (és Égető Anna) kiskorú fiát Gál Mihályt, tekintetbevéve az örökbefogadó irántában tanúsított mindenkori jóindulatát, igyekezetét, példás magaviseletét, miután magának gyermeke nincsen, nevezett Gál Mihályt mint fogadott gyermekét, örökbefogadja, e tekintetben az örökbefogadásra magát ezennel lekötelve.”²³

Amíg a rendi magánjog szokásjogi szabályai között egy-egy szerződés tartalmából vonhatunk le következtetéseket a gyámság, illetve a formálódó örökbefogadás szabályaira, addig az 1853. után kötött szerződésekben már érvényesülnie kellett az ABGB szabályainak. A szerződést a szerződő felek lakhelye szerint illetékes törvényszéknek kellett jóváhagyni, ahol igazolni kellett mind a gyermek, mind az örökbefogadó szülők életkorát. Erre azért volt szükség, mert az ABGB megkívánta, hogy az örökbefogadó szülő 50 éves már elmúljon, s ne legyen törvényes gyermeke.²⁴ Az életkor fontosságát bizonyítja a következő örökbefogadásra irányuló keresetlevél: „Kovács Márton mindszeri lakos s neje Jaksa Erzsébet által ifjú Kovács János örökbefogadtatása tárgyában közbejött egyezséget s erről vezetett jegyzőkönyvet, azon megjegyzés mellett, hogy bár az örökbefogadók a törvény meghatározta életkorba nincsenek is, de mivel örökösük nem léte miatt az javaikról szabadon intézkedhetnek, az örökbefogadás helyben hagyható legyen.”²⁵ Az osztrák törvénykönyv az örökbefogadó szülők részéről a betöltött 50. életkort kívánta meg. Ezt a kort Kovács János és felesége még nem töltötte be, viszont vagyonukról már szerettek volna rendelkezni. A bíróság ezt az intézkedést „halál esetére szóló örök hagyományozásnak” tekintette, nem pedig örökbefogadásnak.

Az örökbefogadott gyerekek pedig legalább 18 évvel fiatalabbnak kellett lennie örökbefogadó szüleinél. Ez a szabályozás valójában inkább azt a korábbi gyakorlatot erősíti, ami a nemesi jogban érvényesült a fiúvá fogadás esetén. A magszakadás előtt álló személy örökbefogadott valakit, azért, hogy vagyonát örökíteni tudja. Az osztrák szabályozás nem kívánta meg feltétlenül, hogy kiskorút fogadjanak örökbe,²⁶ bár a fellelt levéltári anyagok inkább azt igazolják, hogy gyakrabban fordult elő az, hogy még nem teljeskorú személyt fogadtak örökbe. Az örökbefogadott Bentsik József 1837-ben született, az ifjú Bereczki Péter 1839-ben. Az örökbefogadó Bentsik Mátyás a szerződés megkötésekor már 52. életévét is betöltötte, míg Kérdő János és felesége, mint örökbefogadó szülők 50. évüket töltötték be, mivel mindketten 1806-ban születtek.

Az örökbefogadási szerződést az örökbefogadott gyermek apja vagy gyámja kötötte, melynek érvényességéhez bírói jóváhagyásra is szükség volt. Amennyiben az örökbefogadott gyermek a törvényes kort már betöltötte, az ő beleegyezését is rögzítették a szerződésben. Ezt tette ifjú Bereczki Péter, amikor ő is aláírta az örökbefogadási szerződést, s annak jóváhagyatására személyesen is megjelent a megyei törvényszék előtt. Ezzel teljesítették az örökbefogadás törvényi feltételét. Amennyiben az örökbefogadott gyermek felvette örökbefogadó szülője vezetéknévét, azt a szerződésben rögzíteni kellett.²⁷ Az Égető Katalin és Gál János között kötött szerződésben ezt rögzítették: „az ifjú Gál Mihály ezentúl Gál-Égető nevet fog viselni.”²⁸

Az örökbefogadás révén jogi kapcsolat jött létre az örökbefogadó szülő és az örökbefogadott gyermek között. Ez a jogi kapcsolat azonban nem szakította meg a

vérségi kapcsolatot az örökbefogadott gyermek és vérszerinti szülei között. Ezt bizonyítja a Csongrád megyei törvényszék határozata, amely kimondta, hogy „az általános polgári törvénykönyv 180. és 181. § szerint Gullay Mihálynak törvényes szüleinek megtartása mellett létrejött örökbefogadása [...] helybenhagyatik.”²⁹ Az örökbefogadási szerződéssel családjogi kapcsolat jött létre az örökbefogadó és az örökbefogadott között. A szülő és a gyermek közötti jogok és kötelezettségek közöttük jöttek létre. Az örökbefogadó szülőre szállt a gyermek törvényes képviselője, őt terhelte a gyermek nevelésének, tartásának kötelezettsége, miközben a vérszerinti kapcsolatot nem szakította meg a gyermek és törvényes szülei között. Mindezt jól bizonyítja a következő megegyezés.

„Örökbefogadási Szerződés: Melly egy részről Deutsch József, más részről pedig Deutsch Bernát és neje Ausländer Rosalia kisteleki lakosok között, s ez utóbbiaknak, mint Deutsch Jakab kiskorú gyermekük természetes és törvényes gyámjuk között a következőképpen kötött u.m.:

1° Én Deutsch József örökbe fogadom Deutsch Jakabot, ki jelenleg 23 éves, s kit 2 éves korától fogva mint saját gyermekemet tartom és nevelem, elvállalván mindazon kötelezettségeket, melyekkel a fogadó szülők fogadott gyermekeik iránt törvény szerint tartoznak s az általam ezennel örökbe fogadott Deutsch Jakabot felruházom mind azon jogokkal, melyekkel a fogadott gyermek fogadó szülői irányában törvény szerint bír.

2° Mi Deutsch Bernát és Ausländer Rosál, mint Deutsch Jakab édes szülői, ezen nevezett édes gyermekek java, jövő boldogsága és érdeke tekintetéből ezen örökbefogadásba bele egyezünk s ezen bele egyezésünk folytán az örökbefogadó Deutsch Józsefre átruházzuk mindazon jogokat és kötelezettségeket, melyek bennünket mint szülőket fiunk irányában illetnek.

Melly ekként közöttünk létre jött örökbe fogadási szerződés előttünk felolvastatván és megmagyaráztatván, azt egész kiterjedésiben elfogadjuk, és neveink alá írásával megerősítettük.

Kelt Szegeden Május hó 3^{án} 1858.

Előttünk:

Deutsch József
Eördögh Mihály
Deutsch Bernát keze X jegye
Dobos István
Ausländer Rosál kéz X jegye

Deutsch Bernát és Ausländer Rosál neveiket én írtam alá, kézzeljegyeiket azomban saját kezűleg tették. Eördögh Mihály”³⁰

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok átmenetileg fenntartották az ABGB örökbefogadására vonatkozó szabályait. Az osztrák–magyar kiegyezést követően részben igazságügy-miniszteri rendeletek, részben pedig a gyámságról szóló 1877:20. tc. módosította ezeket a szabályokat. Egyrészt nem kívánta meg, hogy az örökbefogadó szülők betöltsék 50. évüket, illetve eleendő volt, ha az örökbefogadott gyerek és az örökbefogadó szülő között 16 év korkülönbséget bizonyított-

tak. Eltekintettek attól a korábbi szigorú feltételtől, hogy az örökbecfogadó személynek nem lehetett törvényes gyermeke.³¹

Ahogy a természetes személyt, az embert a jogképesség születésének pillanatától illeti meg, úgy ez a jogképesség a halála pillanatáig tart. A rendi magánjog időszakában a halál bekövetkeztének tényét az orvos vagy a pap állapította meg. Ahhoz, hogy ezt megtehesse, szükség volt a holttestre, mert így lehetett a halotti anyakönyvet kiállítani. Eltűnt személy halálát nem lehetett megállapítani. Ez azt jelentette, hogy az ún. *holtta nyilvánítási eljárást* a magyar rendi magánjog nem ismerte.

Egészen sajátos módon a protestáns felekezetűek számára II. József házassági pátense adott lehetőséget arra, hogy ha valamelyik házastárs tartózkodási helye hosszabb időn át ismeretlen volt, akkor a másik házastárs hűtlen elhagyás címén kérhette a házassági kötelék megszüntetését. Ebben az eljárásban ténylegesen nem az eltűnt személy halálát állapították meg, hanem magát a házassági köteléket bontották fel.³² Így adtak lehetőséget arra, hogy a pert indító fél esetleg új házasságot köthessen. Bizonyítja ezt Békésy Ilona keresete, aki 1807-ben azzal a kéréssel fordult a Csongrád vármegyei törvényszékhez, hogy Bodzás Jánossal kötött házassági kötelékét bontsa fel. Keresetlevelében előadta, hogy férjét több mint 14 évvel azelőtt elvették katonának, mintegy tíz esztendő óta semmi hírt nem kapott felőle. Katonatársai már mind hazajöttek, s tanúként bizonyították, hogy Bodzás János 1797-ben Mantuánál elesett, s ott eltemették, de a halálát bizonyító levelet nem kapta meg. *„Férjem nem jött haza, sem egyéb regementnél nem lévén, engemet vagy hitetlenül elhagyott vagy mint pajtasaival bizonyíthatom meghalálozott.”* Miután a férj a háromszori hirdetésre sem jelent meg, s életben létéről senki sem tudott semmit, a törvényszék Békésy Ilona és Bodzás János között kötött házassági köteléket felbontotta.³³ Ez a gyakorlat azonban nem volt megfelelő.

Az ABGB hatálybalépését követően lehetővé vált, hogy az eltűnt személyt, aki hosszabb időn át nem adott életjelet magáról, holtta nyilvánítsák.³⁴ Ilyen kérelemmel fordult Matuszka Katalin 1857-ben a Békés-Csanád megyei törvényszékhez. Keresetében előadta, hogy Farkas Pállal 1807-ben lépett házasságra, aki 39 év előtt elhagyta, hollétéről nem tud. A Magyar Helytartótanács útján kibocsátott hirdetménnyel kerestette, de nem jelentkezett. Ezért kérte a bíróságot, hogy Farkas Pál halálát bírói úton állapítsák meg. Miután a megyei törvényszék által kiadott hirdetményre 1858. december 31-éig Farkas Pál nem jelentkezett, s tartózkodási helyéről más személy sem tudott, a bíróság holtta nyilvánította. Az ítélet indoklásában kimondták, hogy *„az anyakönyvi kivonatból látható azon tényből, hogy ő ez előtt 80 évvel született és így élemedett korához képest élni megszűnt, alaposan vélelmezhető, hogy Farkas Pál 43 évi folytonos távollét alapján a pkt 24³⁵; 112; 113, 114 §§ alapján [...] holtta nyilvánítatik.”*³⁶

Nem minden házastárs várt ilyen hosszú ideig. Különösen az 1849-ben zajló katonai események szolgáltattak

okot nemzetőrnek álló, illetve eltűnt férfiak holtta nyilvánítására. 1854. május 19-én Szabó Sámuelné, született Keresztes Lídia keresetlevelében kérte, hogy a bíróság állapítsa meg férjének, Szabó Sámuelnek a halálát, akit katonatársai a temesvári csatánál láttak elesni, mivel *„nyomasztó életkörülményei és kisgyermeki sorsa új házasságra kényszerítenék. Férjének valósággal megtörtént halálát pedig halotti bizonyítvánnyal igazolni képes nem lenne.”* Az osztrák törvényi szabályozásnak megfelelően az eltűnt személy javainak és érdekeinek védelmére gondnokot rendeltek. A gondnok a Csongrád megyei törvényszék előtt bizonyította, hogy a törvény által előírt háromszori kihirdetés³⁷ után sem jelentkezett senki, aki Szabó Sámuel életben létét bizonyította volna, ezért a felperes kérését a holtta nyilvánításra nem ellenezte. Az osztrák szabályozás szerint, hasonlóan, mint a házassági kötelék felbontására irányuló házassági bontó perekben, a bíróság ún. házassági védőt rendelt ki. Az adott esetben a házasságvédő a törvényszék előtt kihallgatott két tanú vallomása között elmentmondást vélt felfedezni, s ezért ellenezte, hogy Szabó Sámuel halálát törvényszék állapítsa meg. A két tanú vallomásában azt állította, hogy mindketten nemzetőr társai voltak Szabó Sámuelnek, mindannyian részt vettek a temesvári csatában. Amikor az elbukott, s a fegyvert letették, a nemzetőröket gyalog hajtották vissza a győztesek a táborba. Az első tanú, Oláh János azt állította, hogy ekkor már Szabó Sámuel beteges volt és kocsin szállították. Vele ellenkezőleg, a másik tanú, Bördin Mihály úgy emlékezett, hogy Sámuel a többiekkel együtt gyalog tette meg az utat. Azonban azt már egybehangzóan állították, hogy *„amikor Temesvárról lett elbocsátásukkor 1849. évi augusztus végén vagy szeptember elején Temesvár és egy ismeretlen falu közötti erdőnél egy árokban fekvé felismerték.”* A megyei törvényszék a két tanú vallomása alapján elegendő bizonyítékot látott arra, hogy Szabó Sámuel holtan nyilvánítsa, és ezzel a Keresztes Lídiával kötött házasságát is felbontotta. Az osztrák törvényi szabályozásnak megfelelően a holtta nyilvánítás esetében hozott ítéletet hivatalból fel kellett terjeszteni a Pesti kerületi főtörvényszékhez (Csongrád megye a pesti kerülethez tartozott), amely az ABGB 114. §-ára hivatkozva a holtta nyilvánítást jóváhagyta. Ezt tette 1855 decemberében hozott ítéletében a Legfőbb Törvényszék és Semmítőszék is. Ezzel nemcsak Szabó Sámuel halálát állapították meg bírói úton, hanem a nemes Keresztes Lídiával 1825. július 27-én kötött házassági köteléket is felbontották.³⁸

Hasonló kérelemmel fordult a Csongrád megyei törvényszékhez 1859 januárjában Bodrogi Zsófia, aki férje, Nagy Imre József holtta nyilvánítását kérte. Az aszszony keresetlevelében szinte ugyanazokkal a tényekkel indokolta kérelmét, mint a fentebbi esetben.

„Nagy Imre József, mint lovas nemzetőr az 1849. évi zavarok alkalmával a Császári Királyi katonaság által elfogartván, többekkel együtt a császári rendes hadseregbe besoroztatván, a Lombard Velencei Királyságba vitetett, hol is Vincenza nevű városban súlyos betegség-

be esett, ugyanott meghalt. A Császári Királyi parancsnokságtól kértem halott levelét, de nem kaptam, mert nem volt holtnak bejegyezve, valószínű a zavarok miatt.” A tanúk vallomásaikban előadták, hogy Nagy Imre József 1849 júliusában mintegy kétszáz társával, mint lovas nemzetőr indult el Hódmezővásárhelyről Arad felé, hogy a forradalmi sereghez csatlakozzanak. Az egyesült ausztriai és orosz seregtől elszenvedett vereség után az elfogott nemzetőröket előbb Aradra, majd Temesvárra kísérték, ahol a Radetzki-huszárok közé sorozták őket. Végül Vincenzába vitték őket. Oda Nagy Imre József már betegen érkezett, ahol kórházba került. A többiek onnan továbbvitték Milánóba, ahova ő már nem ment velük. Attól kezdve senki sem látta, senki sem hallott felőle.

Bodrogi Zsófia férje és saját keresztelési anyakönyvi kivonatát, illetve házassági anyakönyvi kivonatukat is csatolta. Ezek szerint Nagy Imre Ferenc és Pocsali Katalin fia, József 1824. január 11-én született, és 1844. november 27-én kötött házasságot az 1827. január 25-én megkeresztelt Bodrogi Mihály és Katona Anna leányával, Sófiával.

A törvényszék a távollévő védelmére gondnokot rendelt, aki a szükséges hirdetményt is közzétette a *Budapesti Hírlapban*. A feleség az általános polgári törvénykönyv 24. és 112-114. §-ira hivatkozva kérte férje holtta nyilvánítását, illetve a házassági kötelék felbontását.

A törvényszék által kirendelt házasságvédő elutasította a felperes keresetét, arra hivatkozva, hogy a tanúk

csak azt tudták bizonyítani, hogy társuk kórházba került. A kórházból azonban semmilyen bizonyítékot nem kértek és nem kaptak arról, hogy Nagy Imre József ténylegesen meghalt-e vagy esetleg életben van-e.

A törvényszék elfogadta a házasságvédő indoklását, és határozatában elutasította a feleségnek férje holtta nyilvánítási kérelmét.³⁹

Az ABGB készítői pontosan meghatározták a holtta nyilvánítás törvényi feltételeit. Miután ez összekapcsolódott a házassági kötelék megszüntetésével is, ezért e kérdést a törvénykönyv alkotói a házassági jog keretében szabályozták. Miután II. József házassági páténsének rendelkezéseit tudták felhasználni a magyar rendi magánjog keretei között is egy eltűnt személy eltűnésének megállapítására, az ABGB hatálybalépése után a bírói gyakorlat során is lehetett követni ezt. Ez a gyakorlat maradt meg az Országbírói Értekezlet után is, majd az 1868:54. törvénycikk szabályozta a holtta nyilvánítási eljárást.⁴⁰

A fent ismertetett néhány példa jól érzékelteti, hogy a magyar szokásjogi rendszer a 19. század közepén volt olyan fejlett, hogy a polgári kor igényeinek megfelelő jogintézményeket szabályozni tudja. Éppen ezért az idegen, osztrák magánjogi törvénykönyv egyes rendelkezéseit is ezért tudta befogadni. Ahhoz azonban, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatását a maga teljességében megismerhessük, további kutatásokra van szükség.

Jegyzetek

¹ Neschwara, Christian: *Die Geltung des Österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn und seinen Nebenländern von 1853 bis 1861* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung [ZRG/GA], 1996, 362–376. p.)

² E kor magyar magánjogáról csak néhány összefoglaló munka született. Ezek közül talán a legfontosabbak: Ökrös Bálint: *A magyar polgári magánjog az 1848-dik évi törvényhozás és az Országbírói tanácsokmány módosításai nyomán kézikönyvvül* (Pest, 1861); Suhayda János: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz* (Budapest, 1874); Zlinszky Imre: *A magyar magánjog mai érvényében* (Budapest, 1891).

³ A szerző e témában született korábbi tanulmányai: Homoki-Nagy Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar magánjogra*. In: *Kormányzás és kodifikáció*. Szerk. Rácz Lajos (Budapest, 2006, 227–249. p.); Homoki-Nagy, Mária: *Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch in der ungarischen Rechtspraxis der Richter* (kézirat)

⁴ Magyar Törvénytár 1899. Werbőczy István: *Hármaskönyv* [HK], I. 111. 2–3. §.

⁵ Fügedi Erik: *Az Elefánthyak* (Budapest, 1992, 84–98. p.); Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban* (Buda, 1845, 113. p.)

⁶ Magyar Törvénytár 1899. 1840:16. tc. (A kereskedőkről)

⁷ Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiókleveletára (CSMLSZ) IV.B.155. 316/IV/1855.

⁸ Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), Wien, 1853, 252. § „Einem Minderjährigen, welcher das zwanzigste Jahr zurückgelegt hat, kann das vormundschaftliche Gericht nach eingeholtem Gutachten des Vormundes und allenfalls auch der nächsten Verwandten, die Nachsicht des Alters verwilligen und ihn volljährig erklären. Wird einem Minderjährigen

der Betrieb einer Handlung oder eines Gewerbes von der Behörde gestattet, so wird er dadurch zugleich für volljährig erklärt.”

⁹ Csongrád megyei Levéltár (CSML) Csanád megyei törvényszék IV.B.157.a. 29/VII/1860.

¹⁰ ABGB. 174. § „Kinder können auch cor Zurücklegung des vier und zwanzigsten Jahres aus der väterlichen Gewalt treten, wenn der Vater mit Genehmhaltung des Gerichtes sie ausdrücklich entlässt, oder wenn er einem zwanzigjährigen Sohne die Führung einer eigenen Haushaltung gestattet.”

¹¹ Werbőczy, HK.

¹² E kérdésben eltérő nézetet képviselt Kövy Sándor, amelyet Fogarasi János is átvett (Fogarasi J.: *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei*. Pest, 1839). Velük vitatkozott Ökrös Bálint (Ökrös B.: *Általános magyar polgári magánjog*. Pest, 1863, 19. p.).

¹³ Ökrös Bálint: i. m., 18–19. p.; Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlata*. I. (Budapest, 1933, 63–64. p.)

¹⁴ HK. I. 8.; I. 66. Frank Ignác: i. m., 113. p.; Suhayda János: i. m., 52. p., 129. §; Zlinszky Imre: i. m., 642–643. p.

¹⁵ CSMLSZ V.102. o. 1794. július 17.

¹⁶ Zlinszky Imre: i. m., 642. p.

¹⁷ ABGB 180. 181.§: „Wahlväter oder Wahlmütter müssen das fünfzigste Jahr zurückgelegt haben, und ein Wahlkind muss wenigstens achtzehn Jahre jünger sein als seine Wahlältern. Die Annahme an Kindesstatt kann, wenn das Kind minderjährig ist, nur mit Einwilligung des ehelichen Vaters, oder indessen Ermanglung, nur mit Einwilligung der Mutter, des Vormundes und des Gerichtes zu Stande kommen. Auch wenn das Kind grossjährig, aber sein ehelicher Vater noch am Leben ist, wird desselben Einwilligung erfordert.”

¹⁸ Csongrád megyei Levéltár Szeged (Csanád megyei törvényszék) IV.B.157. a. 210/VII/1855.

¹⁹ CSMLSZ IV.B.155. 126/IV/1857.

²⁰ CSML Csanád megye törvényszéke IV.B. 157.a. 210/VII/1855: „Alulírottak ezennel bizonyítjuk, miként nagylaki evang. ág. hitvall. földes gazda Benesik Mátyásnak sem első megboldogult nejével nem voltak, sem mostani még élő második nejének semmiféle sem fiú sem lány gyermeki nincsenek, mit nevünk aláírásával és egyházunk szokott hivatalos pecsétjével is erősítünk.”

²¹ Természetesen nem volt szükséges rokon gyermeket örökbe fogadni. A levéltári források között találunk arra is példát, amikor egy gyermektelen házaspár idegen gyermeket fogadott örökbe. „Etédy József (1789) és nője Ábrahám vagy másképpen Horváth Erzsébet (1785) – Csongrád megyei lakosok – a behozott szerződés értelmében Gullay Józsefnek Mihály nevű kiskorú fiát, aki 1838. október 3-án Dvorníkbán, Nyitra megyében született, örökbefogadván, ezen örökbefogadásba a gyermek szülei is beleegyeztek, a szerződést elfogadták.” (CSMLSZ IV.B.155. 55/IV/1855.)

²² Özv. Szathmáry Mihályné Kamocsay Julianna (szül. 1794. április 12.) 1855-ben örökbe fogadta az 1837. április 3-án született Kamocsay Józsefet, nemes Kamocsay Ferenc és Horváth Anna fiát (CSMLSZ IV.B.155. 223/IV/1855.)

²³ CSMLSZ IV. B. 155. 122/IV/1853.

²⁴ ABGB 179. §: „Personen, welche den ehelichen Stand nicht feierlich angelobet, und keine eigenen ehelichen Kinder haben, können an Kindesstatt annehmen; die annehmende Person heisst Wahlvater oder Wahlmutter; die angenommene heisst Wahlkind.”

²⁵ CSMLSZ IV.B.155. 117/IV/1853.

²⁶ Ezt bizonyítja az 1855-ben kötött örökbefogadási szerződés, amely szerint Lakos János, aki 1789-ben született, és felesége Mikecz Zsuzsanna, aki 1805-ben született, 1855-ben örökbe fogadták az 1828-ban született öreg Bartha János nagykorú fiát, Jánost (CSMLSZ IV.B.155. 224/IV/1855).

²⁷ ABGB 182. §: „Eine wesentliche, rechtliche Wirkung der Annahme an Kindesstatt ist: dass die angenommene Person den Namen des Wahlvaters oder den Geschlechtsnamen der Wahlmutter erhält; sie behält aber zugleich ihren vorigen Familien-Namen und den ihr etwa eigenen Familien-Adel bei. Wünschen die Wahlältern, dass der ihnen eigene Adel und das Wapen auf das Wahlkind übergehe, so muss die Bewilligung des Landesfürsten angesucht werden.”

²⁸ CSMLSZ IV.B.155. 122/IV/1853.

²⁹ CSMLSZ IV.B.155. 55/IV/1855.

³⁰ CSMLSZ IV.B.155. 191/VII/1859.

³¹ Meszlény Artur: *Magyar Magánjog*. I. (Budapest, 1929, 444–469. p.); Zlinszky Imre: i. m., 643–645. p.

³² Sztéhló Kornél: *A házassági elválás joga* (Budapest, 1885). II. József 1783. évi házassági patense: „Megengedjük, hogy azon esetben, midőn az egyik házastárs a másiknak életére tört, vagy házasságtörést követett el, a sértett fél a házassági köteléknek teljes felbontását kérhesse. [...] Hasonló jog illeti azon hitvestársat is, ki a másik fél által gonoszul elhagyatott. De ezen esetben a távollévő fél előbb három ízben a perrendtartás szabályai szerint távolléte igazolására közhirdetmény útján idézendő.”

³³ CSMLSZ IV.A. 21. a.10. 1807. Hasonló kérést terjesztett elő Kárársz Zsuzsanna, aki állítása szerint 19 éve katonának állt férjéről nem kapott hírt (CSMLSZ IV.A. 21. a. 10. 1813; Herger Csabáné: *A nővértől az állami anyakönyvezetőkig*. Pécs, 2006).

³⁴ Suhayda: i. m., 40 p.

³⁵ ABGB 24. §: „Wenn ein Zweifel entsteht, ob ein Abwesender oder Vermisster noch am Leben sei oder nicht; so wird sein Tod nur unter folgenden Umständen vermuthet: 1. wenn seit seiner Geburt ein Zeitraum von achtzig Jahren verstrichen und der Ort seines Aufenthaltes seit zehn Jahren unbekannt geblieben ist; 2. ohne Rücksicht auf den Zeitraum von seiner Geburt, wenn er durch dreissig volle Jahre unbekannt geblieben; 3. wenn er im Kriege schwer verwundet worden; oder wenn er auf einem Schiffe, da es scheiterte, oder in einer andern nahen Todesgefahr gewesen ist, und seit der Zeit durch drei Jahre vermisst wird. In allen diesen Fällen kann die Todeserklärung angesucht und unter den bestimmten Vorsichten vorgenommen werden.”

³⁶ CSML Csanád megyei törvényszék IV.B.157.a. 9/VIII/1857.

³⁷ ABGB 113. §: „Nach diesem Gesuche wird ein Curator, zur Erforschung des Abwesenden aufgestellt, und der Abwesende durch ein auf ein ganzes Jahr gestelltes, und drei Mal den öffentlichen, nach Umständen auch den ausländischen Zeitungsblättern einzurückendes Edict mit dem Beisatze vorgeladen, dass das Gericht, wenn er während dieser Zeit nicht erscheint, oder selbes auf andere Art in die Kenntnis seines Lebens setzt, zur Todeserklärung schreiten werde.”

³⁸ CSMLSZ IV.B.155. 3/VIII/1854.

³⁹ CSMLSZ IV.B.155. 35/VII/1859.

⁴⁰ Zlinszky Imre: i. m., 42–45. p.

A kiegyezés
évfordulójára
2007-ben kiadott
magyar emlékérem
(elő- és hátoldal)

A kiegyezés
évfordulójára
2007-ben kiadott
osztrák emlékérem
(elő- és hátoldal)

Kajtár István

A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai

1. A dualizmus: rejtett közjogi értékek világa

Tanulmányunkat azzal a Közép-Európa szépirodalmában megjelenő, mély értelemmel bíró, történelmi-csoport-pszichológiai megállapítással kell kezdenünk, amelyet Robert Musil tett *A tulajdonságok nélküli ember* című munkájának I. kötetében, a 8. Kákánia fejezetben: „Egyáltalán, mennyi furcsaságot lehetne mesélni erről az elsüllyedt Kákániáról! Például hogy császári-királyi volt, s egyben császári és királyi is, bárkire-bármire illett ott vagy a k.k., vagy a k.u.k. jelölés, ennek ellenére komoly titkos tudás kellett ahhoz, hogy helyesen különböztessük meg, mely intézmények és személyek nevezendők k.k.-nak és melyek k.u.k.-nak.”¹ A tanulmány szerzője úgy véli, hogy az előbbi kategóriák a legalább olyan széles és mély értelmű jelentést hordozó betűjelzéssel egészítendő ki, nevezetesen a m. kir. (u. kgl.) – azaz a magyar királyi megnevezéssel. Rögtön továbbvisszük azonban gondolatmenetünket, ugyanis a magyar királyság hatalmi-közigazgatási infrastruktúrájában² a dekoncentrált, „királyi” – azaz állami – szervek mellett a törvényhatósági, vagyis a vármegyei, a fővárosi és a törvényhatósági jogú városi hivataloknak is kiépült a rendszere.³ A következőkben ennek a bizonyos értelemben véve enigmatikus világnak jogi-hatalmi kultúrtörténeti lenyomatát vizsgáljuk.

2. A jogi kultúrtörténet terrénuma igen széles mező.

A jogi-hatalmi szimbólumok általában nyíltan váltak, de nem ritkán rejtőzködő világa igen gazdag. Alkotmányjogi, magánjogi, a büntetőjog területéhez sorolható, vagy processzuális jelentéstartalmakat magukon hordozó képeket vizsgál a jogi ikonográfia, maszszív középületek, erődtípusok kódolt üzenetét boncolja a jogtörténeti architektúra, ceremóniák, közjogi processzusok és hatalmi rítusok várnak megfejtésre, a jogi-hatalmi stilisztika tudománya pedig a törvényszövegek, uralkodói proklamációk, parlamenti beszédek, választási programok, vagy akár kortesbeszédek elemzésével jelentős következtetésekre juthat. A dualizmus világába tett kirándulásunk során tarka egyenruhák, színes címerek, zászlók kavalkádja tárul elénk, s – a felsorolást nem kimerítve – az intézmények, utcák vagy akár hadiegységek megnevezésével zárhatjuk a sort.⁴

3. A lenyomat metafora joggal vehető kölcsön, hiszen több nemzedéknyi idő eltelt a dualista kor-szak eleven történései óta.

A lenyomatok teljesen, híven, máskor azonban csak részlegesen tükrözik az eredeti jelenségeket. Ez már

létrejövételüknel megfigyelhető, nemzedékek elmúltával természetszerűen kopnak, elmosódnak – megszépítő vagy akár negatív (rágalmazó) értelmezéssel torzítják őket. Akár ha ősidőkből származó lények kövületeinek vizsgálatára vállalkoznánk, de mindenképpen utalnunk kell arra, hogy ezek a lenyomatok a közép-európai térség tartós történelmi emlékezetéhez, generációk megbecsült hagyatékához is tartozhatnak.

4. A Monarchia államéletének fókuszpontjában kétségtelenül a dinasztia feje, az uralkodó állott, akinek közjogi pozíciója és habitusa az egyik meghatározó tényező volt a jogi-hatalmi kultúrtörténeti mikrokozmosz kialakításában.

Ferenc József az alkotmányos rendszerek közepette is a végső óráig kitartott az uralkodóról kialakított hagyomány megszentelte régi felfogás mellett, akarata bi-

1. Ferenc József királlyá koronázása
(Eduard von Engerth olajképe, Szépművészeti Múzeum, jelenleg a Gödöllői Királyi Kastélyban)

rodalmán belül a legerősebb akaratként törekedett érvényesülni, számára a koordinátarendszert az uralkodóház érdeke jelentette, s ez az eszme azon az ősi jogon nyugodott, hogy a gondviselés által adományozott uralkodói hivatás gyakorlásának kereteit csak a keresztény uralkodó saját lelkiismerete jelenti.⁵ A közjogi etikettet, amely az udvarban élők és az azzal kapcsolatba kerülő alattvalók életét irányította, archaikus, végső soron spányol gyökerekre lehetett visszavezetni, merev szabályaihoz Ferenc József következetesen és pedánsan ragaszkodott.⁶

A királyi fenséggel kapcsolatos legfontosabb rituáléként a dualizmus korszakában, 1867 nyarán és 1916 végén került sor magyar királykoronázásra.⁷ Mindkét esetben a dualizmus korán messze évszázadokkal túlmutató szakrális magyar ordóval, amelynek legfontosabb mozzanatai: a hitlevél kiadása, az egyházi eskü, a felkenés, a koronázás és a koronázási jelvények átadása, a királyné koronázása, az „aransarkantyús vitézek” avatása, az eskütétel, a kardvágások, az ünnepi, koronázási ebéd,⁸ a koronázási ajándék átvétele.⁹

Ferenc József koronázási esküje a magyar kormány jelenlétében

IV. Károly koronázása (Rudnay Gyula akvarellje)

5. Az udvari gyász különböző fajtáit ugyan csak részletesen szabályozta az állami szertartások rendje.¹⁰

I. Ferenc József temetésének rituáléjára hadvésszerű időben, 1916 végén került sor. Nem volt szükség nagy borúlátásra ahhoz, hogy valaki felismerje: ez egyben az Osztrák–Magyar Monarchia előrehozott gyászszertartása is volt. Egy több évszázados múltú európai dinasztia aggyastyán uralkodója szállt alá a kapucinusok templomának kriptájába. A bécsi gyászszertartásról a korabeli sajtó a legaprólékosabban számolt be.¹¹ A leginkább megragadó ceremóniarész éppen a kapucinus krypta előtt zajlott: „és mennek a kapucinus barátok szerény temploma elé. És a császári főudvarmester megkopogtatja a templom ajtaját, s a rendfőnök megszólal a csukott ajtó mögött: Ki kopog?

- Ausztria császára, feleli a főudvarmester.
- Nem ismerem, mondja az ajtón belül a barát.
- Ausztria császára, Magyarország apostoli királya, ismétli az udvaronc.

– Nem ismerem, ismétli a szegénységi fogadalmán s alázatosságban élő szerzetes.

– Egy szegény bűnös lélek, Ferenc József testvérünk, mondja tompa megadással az udvarbeli és a templom ajtója fölött, a néma jövevény bevonul, szíve ezüst edénybe jut, teste az ott pihenő Habsburgokkal egy sorba állítódik, felesége koporsója mellé.”

Ferenc József ravatala a Hofburg kápolnájában

A magyar királyt az egész nemzet hivatalos szervei és civil közösségei gyászolták.¹²

6. A közjogi architektúra legjobban a Monarchiát alkotó két ország törvényhozásának bemutatásával érzékeltehető.

Mindkét végleges épületet sajátos, nem kielégítő megoldások előzték meg. A bécsi „Reichsrath” épülete 1883/1884 óta látta el funkcióját. Tervezője, Th. von Hansen a választott hellenisztikus stílusból olyan kifejezéseket vezetett le, mint „Politika” „Demokrácia”. Törekedtek arra, hogy a császárság valamennyi koronátartományából alkalmazzanak építőanyagokat – a történelmi tárgyú műalkotások azonban nemigen kerülhettek elhelyezésre, hiszen az egyik államalkotó győzelme másokat igencsak sérthetett.¹³ A neogótikus stílusú budapesti Parlament 1885–1903 között – mint a kor legnagyobb beruházása – valósult meg, számtalan kiemelkedő történelmi esemény művészi ábrázolásával.¹⁴

Hangsúlyozni kell, a dualizmus a Lajta mindkét oldalán nagyszámú közigazgatási, önkormányzati épületet eredményezett (tehát a k.k. és a m. kir. hivataloknál és a tartományi, vármegyei, városi önkormányzati szinten egyaránt). A k.u.k. szférában laktanyákat, erődöket emeltek; különösen fontos a bécsi Kriegsministerium (Hadügyminisztérium) 1912-ben épült, masszív, az osztrák haderőnek harcosainak fejét ábrázoló szobrokkal dekorált homlokzatú épülete, amelyről a hazai *Vállalkozók Lapja* ugyanabban az évben cikkel emlékezett meg.

7. A dualista korszak államépülete egyik, talán legfontosabb cementjének, a hadseregnek az életében a katonai eskü mindig kiemelkedő szerepet játszott.

A dualizmus idején a (k.u.k.) hadsereg kiegészítő részét elsősorban a (k.k.) Landwehr, a haditengerészet, a népfelkelés alakulatai és nem utolsósorban a m. kir. Honvédség jelentette.¹⁵ Meg kell állapítanunk, hogy a Habsburg-uralkodó véderejének eszközei végső soron a 15–16. század fordulójának német–svájci landsknecht tradícióira vezethetők vissza.¹⁶ A magyar királyi

Az épülő budapesti Parlament bokrétaünnepsége 1894-ben

honvédség esküje¹⁷ ezt tükrözi, a magyar hadtörténet veretes esküszövegeihez nem kötődött,¹⁸ mindössze egyetlen, nagyon jelentős közjogi passzussal tért el a k.u.k. szövegezéstől, ezt kiemelten jelöljük:

„Mi ünnepélyesen esküszünk a Mindenható Istenre, hogy Ő Felséges, Legfőbb fejedelmünk és urunk [...], Isten kegyeméből Ausztria császára, Csehország királya sat. és Magyarország apostoli királya és *házánk szentesített törvényei* iránt, hűséggel és hódolattal viseltetünk.

Esküszünk, hogy Ő Felségével, Ő Felsége tábornokainak és minden egyéb előjáróinknak és följebbvalóinknak is engedelmeskedünk, azokat tiszteletben tartjuk és védelmezzük, rendeleteiket és parancsait minden szolgálatban teljesítjük; minden ellenség ellen, bárki legyen is az, vízen és szárazon és a légből, éjjel és nappal, csatákban, rohamokban, ütközetekben és mindenmű vállalatokban, szóval mindenütt, mindenkor és minden alkalommal vitézül és férfiasan harcolunk; csapatainkat, zászlóinkat és lövegeinket semmi esetben el nem hagyjuk; az ellenséggel soha a legkisebb egyetértésbe nem bocsátkozunk; magunkat a hadi törvények szerint és derék *honvédekhez* és harcosokhoz illő módon viseljük, és így becsülettel élünk és halunk! Isten minket úgy segítse! Amen!” Figyelemre méltó, hogy az újoncok közvetlen felavatása mellett a honvédségi esküt a hadseregből való áthelyezés esetén is le kellett tenni!

8. A hadseregben a dualizmus idején a közjogi viszonyokat is tükröző hadijelvényeket használtak.¹⁹

A szolgálati szabályzat I. 423. pontja szerint „A zászló a honvéd szentsége, dicső záloga ama bizalomnak, melyet király és ország harcosainak vitézségébe helyez, a gyülekezési és egyesülési jel a legfontosabb pillanatokban, és ama jelvény, mely alatt győzniök vagy halniok kell.”

Forrásunk szerint 1880-ban²⁰ a közös gyalogezredekben az első sorbeli magyar és minden osztrák

A bécsi Parlament épülettömbje 1900 körül

A bécsi Parlament ülésterme

A bécsi Hadügyminisztérium épülete 1908-ban

Landwehr gyalogos zászlóaljnak, a 14. dragonos ezrednek 1-1 zászlója van, a többi csapat nem rendelkezik zászlóval. Meghatározott alegységnél hordva egy fehér, egy sárga zászló viendő. 4 sorgyalozezred – tradicionális dicsőségük alapján – két sárga zászlót hordozhat. A fehér zászló előlapján Szűz Mária képe van, a hátapon a kétfejű császári sas. A sárga zászló mindkét lapján kétfejű sas látható. Mindkét alapszínű zászló széleit vörös, ezüst, fekete és arany pártázat dí-

szíti. A 14. dragonyos ezred „Kollin” szalaggal ékesített *Standart*ot hord. A Landwehr-zászlóaljnak zászlója fehér, egyik oldalán a zászlóaljat kiállító koronartartomány címerével, a másikon a császári kétfejű sassal.

A magyar honvéd zászlóaljnak zászlójának előoldalán a magyar szent koronával fedett I.F.J. névjegy látható, a hátsó oldalra a magyar állam két, ezüstszövésű angyal tartotta, színes címerét hímezték. Az első hat m. kir. honvédkerületbeli zászlóaljnak három külső szélén 10 cm szélességű, vörös-fehér-zöld pártázat, a 7. kerületbeli (horvát-szlavón)²¹ zászlóaljnak pedig vörös-fehérek pártázat látható. E színek belső részei ív alakú háromszögeket képeznek. A levél alakú zászlócsúcs előoldalára Magyarország (kapcsolt részek nélküli) címe, hátoldalára pedig Ő Felségének a magyar koronával fedett névjegye van erősítve.

9. A világháború alatt – annyi évtized sikertelen törekvései után – a felségjelvényeknél sajátos törekvések voltak a Monarchiában a közös címer és az új, közjogilag „realisabb” hadilobogók bevezetésére.

Ez utóbbinál álljon itt az uralkodó 1915. október 11-ei hadi- és hajóhadparancsa:²²

„Akarom, hogy Hadseregem zászlaja és Haditengerészetem lobogója közjogilag megfelelő jelképe legyen annak a kapcsolatnak, amely a *pragmatica sanctio* alapján az osztrák–magyar monarchia két állama között fennáll.

Jóváhagytam tehát, hogy a hadsereg zászlaja és vezérzászlaja egyik oldalán Ausztriának és Magyarországnak egymás mellé helyezett címereit viselje. Ezeket egymással Házam címere köti össze, és az »Indivisibiliter ac Inseparabiliter« jeligés szalag övezi. A másik oldal közepére Névjegyem, sarkaiba váltakozva a császári korona és a magyar szent korona állítassék. A zászló és vezérzászló színe fehér; szélein váltakozva fehér-sárga és vörös-fehér-zöld háromszögű lángevek veszik körül.”

„A színek alkalmazása tekintetében változatlan haditengerészeti lobogón (vagyis amely továbbra is vörös-fehér-vörös alapszínű, szemben az 1869-es kereskedelmi tengerészeti lobogóval, amely teljesen korrektül „dualista” jellegű, mert az alapzászló fele vörös-fehér-vörös, a másik vörös-fehér-zöld, rajta a két címerrel) az „Ausztriai Ház” címere és pajzsa mellett az ősi magyar vörös-fehér címer ábrázoltassék.”

Jellemző, hogy az új lobogókat fokozatosan kellett bevezetni – a haditengerészetnél ez a világháborús összeomlás miatt nem is történt meg. Az osztrák–magyar haditengerészeknek 1918. október 31-én kellett fenéig üríteni a vereség keserű poharát. Az uralkodó parancsára a flottát a Délszláv Nemzeti Tanácsnak kellett átadni; a tradicionális tengerészeti rituálé szerint napnyugtakor került sor a hadilobogó levonására.²³

10. Az államiság szimbolikus megjelenésének különböző síkokon megnyilvánuló elemei esetenként egyszerre is jelentkezhetek, például, amikor az SMS „Szent István” 1916 januárjában magyar ereklyezászlót kapott.

Az események jogi-hatalmi kultúrtörténetileg is releváns mozzanatai mögött a 20. század elején jelentkező ún. navalizmus, azaz a nemzetközi szinten felértékelődő tengeri hatalmi törekvésekkel kapcsolatban a magyar nagyipari és politikai elitnek az Adria iránt megerősödő érdeklődése állt. Ez a törekvés hangsúlyosan magyar hadihajógyártást is igényelt.²⁴ A tengeri érvényesüléssel, a haditengerészeti fejlesztéssel kapcsolatos magyar törekvések központi szerve a Magyar Adria Egyesület volt, amely kitüntetett figyelmet fordított a fiumei magyar hajógyárban épített „Szent István” csatahajóra.²⁵

Ennek jegyében²⁶ adományozták a hajónak a Szent István-bronzplakettet a következő felirattal: „Amilyen szerencsével indította Szent István hazánk hajóját a történelem tengerére, az a szerencse kísérje Ő Felsége hajójának minden útját. A Magyar Adria Egyesület”. A másik jelképes tárgy az ugyancsak 1916. január 6-án, vízkereszt napján a csatahajónak átadott ereklyezászló volt. Ebbe honleányok történelmi ereklyeként egy 1848-as komáromi zászlódarabot dolgoztak bele;²⁷ egyik oldalán Magyarország Patrónáját ábrázolták a kis Jézussal, „Magyarország Védőasszonya” felirattal, a másik oldalon Magyarország címerét helyezték el, „Hazáért és Királyért” fölírással. Az ünnepségen Anton Haus admirális, flottaparancsnok is jelen volt. A magyar küldöttség beszéde után a csatahajó parancsnoka „német, de ízig-vérig hazafias magyar érzésű beszéddel vette át a plakettet és a dísz-zászlót”.²⁸ Az ünnepség során a zenekar keretként, ismételtén játszott a „császárhimnusz ünnepélyes akkordjait”, és „felhangzott a hajó magyar legénységének az ajkáról a magyar Himnusz, mely szent zsolozsma legyen a magyarság itteni térfoglalásának, a »Tengerre magyar« megvalósulásának biztató előhírnöke.” A szentmisét celebráló, a kegyeletes ajándékok beszentelését végző lelkész rövid, buzdító beszédet intézett a hajó egész legénységéhez magyar, német, majd szerb, horvát és olasz nyelven.

11. A dualista magyar állam mechanizmusába illeszkedő törvényhatóságoknak különösen a vármegyéknek is sajátos, nagy múltra visszamenő közjogi kulturális világa alakult ki.

A municipális élet a vármegyeházak „megszentelt” termeiben összpontosult, a megyét megjelenítette címe és lobogója, a tradicionális fordulatokat őriző hivatali eskük, a közgyűléseken pedig ünnepélyes szónoklatok cizellált fordulataival felépítve jelentek meg az érvelések.²⁹ A rituálék között kétségtelenül kiemelkedő helyet foglaltak el a főispáni beiktatások.³⁰ Ennek például Baranyában a következő rendje alakult ki a 19. század végére: a vonaton érkező főispánt a fontosabb

vasútállomásokon üdvözlő küldöttségek fogadták, a járási főszolgabírók pedig lejelentkeztek nála. A pécsi főpályaudvaron, az oda vezető utcákon tízezrek várakoztak, üdvözlőbeszéd hangzott el. A menet élén bandérium lovagolt, este fáklyás menetre és kivilágításra, színházi díszelődésre került sor. A tulajdonképpeni installációra, istentisztelet után, a vármegyeház dísztermében került sor, ennek csúcspontjaként, ősi szokás alapján a vármegye négy legidősebb főszolgabírója megragadta a főispáni szék négy lábát, és a rajta ülő főispánnal együtt háromszor a magasba emelte.³¹ A pécsi városi beiktatás a következő napon történt, mindkét este több száz fős bankettet rendeztek, ahol a helyőrség zenekara szolgáltatta a kíséretet.³²

12. Volt a Magyar Királyságnak a dualizmus idején egy saját azonos-ságünnepe: az ezredév-ről, a millenniumról történő megemlékezés 1896-ban.

A honalapítás ezeréves jubileumát nagy alkotások sora volt hivatott megörökíteni, így a Városligetben a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékmű, emlékoszlopok az ország hét különböző pontján, Szent István lovas szobra a budai várban, a Szépművészeti Múzeum létesítése és szerte az országban 400 új népiskola felállítása.³³ Az ezredév látványos országos kiállítása³⁴ egyrészt a nemzet múltját és jelenbeli szellemi és anyagi erejét volt hivatva bemutatni a külföldi és a hazai látogatóknak, mintegy 5,8 millió főnek. Az ünnepség fénypontját a koronázás évfordulóján a hódoló menet historikus kosztümös felvonulása, a szent korona jelenléte a menetben, valamint a két Ház együttes díszülése adta. Ezt az országos életérzést a törvényhozás is dokumentálni kívánta, amikor az 1896:7. törvénycikkben (a honalapítás ezredéves emlékének törvénybeiktatásáról), kijelentette: „A magyar szent korona országainak törvényhozása vallásos áhítattal ad hálát az isteni gondviselésnek, hogy az Árpád és vitéz hadai által megalapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcsességgel, népét erővel és önfeláldozó hazaszere-

tettel megáldotta, és az országot jó és balsorsba segítve, annak létét ezer éven át sok viszontagságok között is fenntartotta.” Ugyanakkor az ünnepség azt is tükrözte, hogy hazánk a dualista viszonyok szövédékebe illeszkedik, és az európai népek közösségének is tagja.³⁵

Az Ezredéves Országos Kiállítás madártávlatból (1896)

Az Ezredéves Országos Kiállítás plakátja (1896)

13. Ugyanakkor a hivatalos dualista állami ceremóniákkal, rítusokkal szemben ellenérzések, mondhatni ellenrítusok is keletkeztek.

Ilyen mindjárt az első, a koronázás napján, 1867 nyarán, amikor hét ellenzéki képviselő a szertartásokról tüntetően távol maradt, s kivonult Cinkotára a „Cinkotai nagyicéhez” címzett fogadóba, és ott mulatták az időt ezen a nevezetes napon.³⁶ Sajátos az is, hogy IV. Károly koronázásán felvonultak a vármegyei bandériumok, s nem egynek zászlórúdján a vezérlő fejedelem, II. Rákóczi Ferenc adomá nyozta kuruc zászló díszelgett – és ezt a historikus pikantériát nem észrevételezte senki...³⁷

A dualizmus ellenkultuszának kell minősítenünk a „Kossuth-kultuszt”.³⁸ A magyar nép nagy fiáról utcákat neveztek el, szobrai állnak a magyar köztereken.³⁹ Az 1894. április 2-ai temetést a főváros rendezte, a hivatalos hatalom nem vett tudomást róla, köztisztviselők, katonai személyek nem vehettek azon részt. Mégis tízezrek énekelték a Himnuszt, a Kossuth-nótát. És ami ismét karakterisztikus: „A »Károlykaszárnya«, ahol Budapest katonai központja van, lezárt

kapujával, lefüggönyözött ablakaival némán mered a gyászmenetre. De a padlásablakokból huszárok és bakák fejei kandikálnak ki. Itt zúg leginkább a Kossuth-nóta”.⁴⁰

14. A dualista korszakban, a jogi-hatalmi kultúrtörténeli vizsgálódásnál is figyelemet érdemel az elnevezések emblematis világa.

Hatalmi szimbolikai szempontból igen figyelemre méltó a haditengerészet világa. Megjegyezendő, hogy a Kriegsmarine, a Kákánia „misztériumait gyarapítva”, 1889-ig k.k.-nak nevezte magát.⁴¹ A hadihajók Ófelsé-

ge hajói voltak (SMS), a korai időszakban mindössze „Zrínyi”-ről és a „Duná”-ról neveztek el hajókat. A 19. század vége előtt a hadihajók neve például „Kaiser Franz Joseph”, „Kaiserin Elisabeth” és „Kaiserin und Königin Maria Theresia” volt. A „szimmetrikus” névadás jelenik meg két csatahajóosztálynál („Wien”, „Monarch”, „Budapest”, illetve „Árpád”, „Habsburg”, „Babenberg”).⁴² A paritásos alapot elérni végül nem sikerült: jellegzetes a „Viribus Unitis” csatahajóosztály negyedik tagjának, a magyar hajógyárban épült, tragikus sorsú „Szent István”-nak névadási hercehurcája. Ferenc Ferdinánd trónörökös, bár maga nem vett részt a vízrebocsátáson, elvetette a „Hunyadi”, „Corvin Mátyás”, „Erzsébet királyné” neveket, nagyobbbrészt az esetleg felmerülhető magyar várakozások visszaszorítása miatt. Javasolta a „Laudon” nevet, végül is így lett a hajó neve „Szent István”. A bécsi kormányzati elit megfontolásai a nevek jelképértékének értékelésében itt jól nyomon követhetők.⁴³

Az „elnevezési szimbolika” a civil szférában is megfigyelhető. Ferenc Józsefről földet, csücsöt, fjordot neveztek el. Nevét viselte híd, rakpart, utca. A kolozsvári Tudományegyetem is az ő nevét kapta, egy iparmúzeum, a budapesti tanítók háza, az orosházi tanoncotthon, alapítványok, árvaházak, nevelőotthonok stb. szintén. Különösen a temetése utáni önkormányzati gyász-

Osztrák Császári Ferenc József-rend, 1914–1918

A Szt. István-rend nagykeresztjének csillaga

tisztelgések eredményeztek tömeges elnevezéseket az elhunyt uralkodóról.⁴⁴ A kettős monarchia életstílusának eklektikusságára, egyben talán liberalizmusára is utalnak a mindennapokban a Ferenc József, a Rákóczi, a Hunyadi János, a Petőfi ásványvíz-elnevezések...

Ismét fennköltebb témákkal magasra emelkedve utalhatunk az uralkodó nagyszámú nemesítésére,⁴⁵ a Ferenc József-rend, a megszentelt tradíciójú Mária Terézia- és a Szent István-rend, vagy akár a Vaskorona-rend adományozására.⁴⁶

15. A jellegzetes jogi kultúrtörténeti megállapítások és a még felsorakoztatható jelenségek (vagy talán közjogi kuriózumok) árnyalására a szerző általánosabb érvényű joghistóriai megállapításokkal kívánja zárni tanulmányát.

A dualizmus évtizedeiben Magyarország gyors ütemben zárkózott fel Nyugat-Európához – gazdasági tekintetben éppen úgy, mint jogrendszerét illetően.⁴⁷ Sajátos, számos minőséget hordozó, alapjaiban modernnek minősíthető, európai jogi értelemben vett geográfiai térség alakult ki a kettős monarchia mindkét felében. Ezt a kultúra és a tudományok virágzására való figyelemmel is mindenképpen le kell szögeznünk.⁴⁸

Jegyzetek

- Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember* (Budapest, 1977, I. kötet, 33–38. p.; a továbbiakban: Musil, 1977)
- Kajtár István: *A modern magyar állam infrastruktúrájának kiépülése a XIX. században (A dél-dunántúli régió és Pécs példáján)*. In: *Tanulmányok Pécs történetéből*. 2–3. (Pécs, 1996, 23–30. p.).
- Sarlós Béla monográfiája (*Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976) aprólékosan bizonyítja, hogy a közigazgatás mozgástörvényei mögött magyarozatként a dualizmus rejtett, a háttérben lévő, de feltétlenül feltárandó értelmezési módokat kell keresnünk.
- A tárgyköröket illetően lásd: Kajtár István: *Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok*. In: *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 2006, 130–145. p.). Külön figyelmet érdemel a kortárs remek, zsebkönyv alakú, igen jól használható munkája: Domaniczky István: *Állami szerzőtartások* (Budapest, 1880; a továbbiakban: Domaniczky, 1880).
- Redlich, Josef: *Kaiser Franz Joseph von Österreich* (Berlin, 1928, 13. p.). A hatalmas volumenű irodalomból utalásszerűen: Somogyi Éva: *Ferenc József* (Budapest, 1989); Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya* (Budapest, 1988); Herre, Franz: *Ferenc József élete és kora* (Budapest, 2000).
- A kihallgatások rituáléjának merevsége a cercla inkább társadalmi szertartásrendjében is alig engedett fel. Lásd: Tarr László: *A délibábok országa* (Budapest, 1976, 115–117. p.; a továbbiakban: Tarr, 1976)
- Általánosított „forgatókönyvet” ad: Domaniczky, 1880, 25–70. p.
- A közjogi menü fogásainak elnevezése egyszerre tükrözte az

uralkodóház iránti tiszteletet, a magyar királyság gasztronómiai gazdagságát, az alkalom emelkedett voltát: Hódolati pecsenye. Fácán köntösben. Csirkefagylék királyné módra. Gombás libamájpástétom. Szárnyas saláta. Vadhabarék szarvasgombával. Koronázó-sódar. Kocsonyázott fogoly. Özredek töltve. Hortobágyi sertésgyöngy. Nyárson sült kacska. Pulyka középkori módra. Király-jérce. Tátrai sziklapisztráng. Tokai gyümölcs-szőrp. Apró sütemény. Finom cukorkák. Vegyes gyümölcs. Trónörökös-kosár (Kajtár István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004, 40. p.).

- Tarr, 1976, 8–11. p.; *Boldog napok, szomorú évek. Visszaemlékezések I. Ferenc József születésének 100-ik évfordulóján (1830–1930). Társadalmi és katonai események írásban és képen*. Szerk.: Markó Miklós (Budapest, 1930, 185–195. p.)
- Alapvetés: Domaniczky, 1880, 76–78. p.
- Így a *Budapesti Hírlap* is 1916. december 1-jei, pénteki, 384. számában, ahonnan az alábbiakat merítjük.
- Ennek részleteit Pécs-Baranya példáján, a helyi sajtó (*Dunántúli, Pécsi Napló*) nagy terjedelmű beszámolója nyomán lehet bemutatni. A főispán és az alispán a törvényhatóságot képviselték a temetésen, az új uralkodóhoz részvétárvíratot intéztek. A rendkívüli gyászközpályán a város és a megye jegyzőkönyvbe foglalta a király „halála fölött érzett mélységes fájdalomát”, szó szerint jegyzőkönyvbe iktatták az elhangzott beszédeket. Út, intézetek elnevezéséről, tanulmányi alapítvány létesítéséről, emlékszóbor emeléséről döntöttek. A székesegyházban, a többi pécsi katolikus templomban és az összes felekezet templomaiban gyászszer-

tásokra került sor, ezeken a helyi társadalom teljes körű megjelölését állapíthatjuk meg. Tábort gyászmisét is tartottak az egyik gyakorlótéren. A tanintézetekben a gyász-istentiszteleteken való megjelenésen túl megemlékezésekre került sor, gyászadalokkal, alkalmi költeményekkel és gyászbeszédekkel.

- ¹³ Mindkét építmény jelképek hordozó jellegzetességeire lásd: Kajtár István: *Die Architektur des Parlamentarismus der Rechtskulturgeschichte* (Parliaments, Estates and Representations, 23, 2003, 89–96. p.); a bécsi parlamentre: *Das österreichische Parlament* (Wien, 1989).
- ¹⁴ A magyar országgyűlés átfogó történeti ikonográfiai bemutatására nézve lásd: *A magyar országgyűlés történetének képeskönyve*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 1999). A közjogi jelképek legkiemelkedőbb „épületei”, a trónbeszéd, a politikai retorika színterül is szolgált. Szállóigék keletkeztek, mint Csanády Sándor kijelentése az „átkos közös ügyekről” (Tarr, 1976, 25. p.). A magyar parlamenti processzusok szabályozása, az országgyűlés megnyitása, berekesztése és a delegációk fogadása kapcsán figyelemre méltó, a vázrajzot is mellékelő Domaniczky, 1880, 71–75. p. forgatókönyve.
- ¹⁵ A haderő strukturális osztozottságára halvány párhuzam lehet a vilmosi Németországban, hogy Bajorországnak, Szászországnak és Württembergnek saját katonai igazgatása és hadügyminisztériuma volt, az ehhez járuló tradicionális katonai kulturális holdudvarral.
- ¹⁶ Seeger, Karl von: *Marschallstab und Kesselpauke. Tradition und Brauch in der deutschen und österreichisch-ungarischen Armee* (Stuttgart, 1937, 192., 194. p.)
- ¹⁷ *Szolgálati Szabályzat a magyar királyi honvédség számára*. Első rész. Az 1875. évi Szolgálati Szabályzat második kiadása (Budapest, 1917, 14–15. p.)
- ¹⁸ Horváth Csaba: *A magyar katonai eskü története* (Budapest, 1998, 18–23. p.)
- ¹⁹ A hadijelvények kiváló áttekintése: Znamierowski, Alfred: *Zászlóenciklopédia. Nemzetek, országok és népek zászlóinak legteljesebb kézikönyve* (Budapest, 2002). Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a katonai tárgyak (militariák) jelképrendszerében évszázados, saját törvényszerűségek is kiolvashatók a közjogi lenyomatok bemutatásán túl. Erre nézve korabeli album: *Sechzig Jahre Wehrmacht 1848–1908*. (Wien, 1908). A tisztikarra, annak becsületügyi felfogására, az ezredszellemre is utalnunk kell: Hajdu Tibor: *Hivatás és tartalékos tisztek a Monarchia hadseregében*. In: *A magyar katonatiszt (1848–1945)*. Szerk.: Hajdu Tibor (Budapest, 1989, 41–67. p.); Clair Vilmos: *Párbaj-kodex* (Budapest, 1897).
- ²⁰ Domaniczky, 1880, 99–113. p.
- ²¹ Ez az igen kismértékű különbség az 1868. évi „horvát–magyar kiegyezésre” utal!
- ²² A hadparancsot közzétette: *A Tenger*, V. évf., 1915, 384–386. p.
- ²³ Csonkaréti Károly: *Horthy, a tengerész* (Budapest, 1993, 134–136. p.). Jellemző, hogy Horthy Miklós admirális a „Viribus Unitis” (Ferenc József jelmondata!) selyem díszlobogóját, saját parancsnoki lobogóját és Ferenc József arcképét vette magához, utóbbit maga az uralkodó ajándékozta a hajónak. Másnap olasz harci búvárok hullámsírba küldték a jelképes elnevezésű vezérhajót...
- ²⁴ Csonkaréti Károly: *Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerésze* (Budapest, 2001); Krámlí Mihály: *A Császári és Királyi Haditengerészet és Magyarország. Magyarország szerepe a közös haditengerészet fejlesztésében* (Pécs, 2004).
- ²⁵ Palatinus Krisztián: *Az SMS Szent István csatahajó története* (kézirat, Pécs, 2001); Freivogel, Z.: *Tauchgang um das k.u.k. Schlachtschiff SZENT ISTVÁN. Marine-Arsenal* (Specialband 8. Wölferstein–Bernstadt, 1998).
- ²⁶ *A Tenger* 1916-os évfolyamában (49–59. p.) riportszerű elevenességgel számolt be az ünnepségről.
- ²⁷ Rákosi Jenő, a *Budapesti Hírlap* főszerkesztője, a zászló adományozója a bécsi hadügyminisztérium tengerészeti osztálya főnökhelyettesének a zászlóátadás ceremóniáját előkészítve egyik iratában diplomatikusan azt írja: „...a zászlóba bele van dolgozva egy régi zászlószalag darabja, melyhez történelmi emlék fűződik.” (uo., 53. p.).

- ²⁸ A szolgálati nyelv német, az udvarias sorhajókapitány beszédében több magyar betét van! (uo., 55–56. p.)
- ²⁹ Tóth A.: *A pesti vármegyei ház* (Budapest, 1990); Csáky Imre: *A Magyar Királyság vármegyéinek címerai a XVIII–XIX. században* (Budapest, 1995). A kor közgyűlési protokollumai a területiális közjogi stílus valóságos szöveggyűjteményeinek tekinthetők.
- ³⁰ Ennek ismertetését Pécs-baranyai példával adjuk meg, irodalmi bázis: *Baranya múltja és jelenje*. Szerk.: Várady Ferenc (Pécs, 1897, II. kötet, 713–718. p.). Lásd: Nagy Imre Gábor: *Kardos Kálmán főispán életútja* (Pécsi Szemle, 2006, 4., 22–35. p.); *Baranya megye és Pécs város főispánjainak története a polgári korban (1848–1950)*. In: *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára* (Pécs, 2003, 259–294. p.); *Báró Fejérváry Imre, Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánja (1897–1905)*. In: *Tanulmányok Pécs történetéből*, 18. (Pécs, 2006, 165–197. p.).
- ³¹ Jellemző, hogy a jelenetet ikonográfiailag a főispánnak adományozott festmény örökölte meg.
- ³² A fennmaradt programok szerint a magyar operairodalom remekei mellett főként bécsi, könnyedebb zeneszámok hangzottak el.
- ³³ 1896:8. tc.
- ³⁴ *1896 Magyarország: Ezredévi Kiállítás*. Szerk. Varga Katalin (Budapest, 1996)
- ³⁵ A Vaskapu-csatorna megnyitása európai jelentőségű mozzanata a millenniumi eseménysorozatnak. A kiállításon a hadügy tárgykör a dualizmus legfontosabb területének ikonográfiai – jelképtérkép – lenyomatának tekinthető. Lásd: *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Hadügy: Közhadsereg. Haditengerészet. Honvédség. Csenedőrség. A történelmi kiállítás hadügyi része* (Budapest, 1897).
- ³⁶ Tarr, 1976, 7. p.
- ³⁷ Kajtár, 2004, 36., 57. p.
- ³⁸ A királytisztet és Kossuth kultuszának harmonizálására ugyan történetek elvetélt kísérletek, de az uralkodó, Tisza Kálmán bukását közvetlenül megelőzően dühbe jöve kijelentette: „Jetzt weiss man wirklich nicht wer im Lande befiehlt: ich oder der Kossuth.” (idézi: Tarr, 1976, 20. p., azaz „Most már tényleg nem tudja az ember, ki parancsol az országban, én vagy Kossuth”).
- ³⁹ Ádámfy József: *A világ Kossuth-szobrai* (Budapest, 1982).
- ⁴⁰ In: Krúdy Gyula: *Kossuth fia* (Budapest, 1976, 78–83. p.); *A holt Kossuth Pesten*.
- ⁴¹ *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band V. *Die Bewaffnete Macht*. Hg. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Wien, 1987, 83. p.)
- ⁴² A hadihajónevek szimbolikájáról részletesen lásd: Kajtár István: *Machtsymbole auf der See (Ein geschichtlicher Beitrag zur Namengebung der Kriegsschiffe)*. In: *Rechtsgeschichte: Gedanken für Gegenwart und Zukunft*. Hg. Szekeres, Róbert. (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. 8. sz. Új sorozat 5. sz. Pécs, 2005, 46–67. p.; a k.u.k. hajókra különösen: 53–54. p.).
- ⁴³ Ramoser, Christoffer: *K.u.K. Schlachtschiffe in der Adria. Österreich-Ungarn Tegetthoff Klasse* (Wien, 1998, 239–240. p.). Meg kell jegyeznünk, hogy a dunai folyami hajóraj egységeinek elnevezésében (folyók, halak) lényegében a paritás érvényesült, lásd: Csonkaréti Károly–Benczúr László: *Haditengerészek és folyamörök a Dunán. A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottájától a magyar királyi honvéd folyamerőig, 1870–1945*. (Budapest, 1991).
- ⁴⁴ Erre lokális példák sokaságát találjuk Pécsen és Baranyában, a helyi sajtó vagy a törvényhatósági gyásközgyűlések jegyzőkönyvi lapjain!
- ⁴⁵ *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke*. Szerk., kiadó: Gerő József (Budapest, 1940). A kiadványt lapozva nyilvánvalóvá válik, hogy a tradicionális rangemelésben a dualista kor hivatali, katonai, társadalmi, tudományos és művészeti elitjeinek széles spektruma részesült.
- ⁴⁶ A rendi státutumok stílusa igen emelkedett, erre példa: *Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresien Ordens* (Wien, 1811). A korszak kitüntetéseit vizuálisan is megjeleníti: Makai Ágnes–Héri Vera: *Kereszt, érem, csillag. Kitiüntetések a magyar történelemben* (Budapest, 2002).

⁴⁷ Kajtár István: *A dualista kori magyar állam- és jogrendszer a modernizáció fényében*. In: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében*. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Szerk.: Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József (Pécs, 2000, 307–320. p.)

⁴⁸ A megítélés kettősségének szinte ambivalens jellegét jól adja vissza Musil gondolata, ahogy az általunk hivatkozott fejezetét zárja: „Igen, bár sok minden cáfolja látszat szerint. Kákánia talán mégiscsak zseniknek való ország lehetett: valószínűleg ettől is ment tönkre.” (Musil, 1977, I., 38. p.).

A leirat, amely Magyarország alkotmányát helyreállította, 1867. február 17-én kelt. A kormányalakítási tárgyalások során Deák Ferenc maga helyett gróf Andrássy Gyulát javasolta miniszterelnöknek, igazságügyérré pedig Horvát Boldizsár nevét hozta szóba.¹ 1867. február 19-én sor került a miniszteri kinevezésekre.

A leendő minisztereket az uralkodó már meghívta a február 12-ei bécsi minisztertanácsra. Az utolsó alkudozások eredményeképpen megkötött megállapodás szellemében született meg a trónbeszéd. „A bécsi tanácskozások eredménye lett azon történeti nevezetes leirat, melynek szerkesztésével a felség Horvát Boldizsárt bízta meg, hogy egy fényes toll méltó kifejezésre juttassa a nemsokára megkoronázandó magyar király szeretetteljes érzelmét magyar nemzete iránt. E leirat a képviselőház február 18-iki ülésében olvastatott fel, s gróf Andrássy Gyula február 23-án értesítette a képviselőházat, hogy a felelős minisztérium február 28-ikán meg fog jelenni a nemzet képviselői előtt.”²

A február 11-én kinevezett, s a dualista állam magyar felének jogpolitikájáért felelős Horvát Boldizsár az igazságügy-miniszteri tárcát 1871. június 11-éig, lemondásáig birtokolta.³ A miniszterek között Horvát Boldizsár volt az egyetlen polgári származású. De hiába volt ‘nem nemes’, „eddig a legtöbb reputációval bír.”⁴ A kortársak szemében is jó döntésnek látszott Horvát Boldizsár kinevezése. „Bódi (Horvát) erélyesen beszél, szépen ír, legtovább lát, fáradhatatlanul munkás, becsületes ember. A sajtó ügyében sokat mulasztott, nem tud ő sem gyorsan organizálni” – jegyezte le naplójában Lónyay Menyhért.⁵ Horvátról „Csengery szincerizálva mondá, hogy codificálónak jeles, de miniszternek gyenge; ideges, jószívű, de inpracticus lesz a közigazgatásban”.⁶ Így, utólagos perspektívában határozottan állíthatjuk: Horvát rácsafolt a jóslatokra. Egyetlen tárca sem hajtott végre olyan, mindenre kiterjedő reformprogramot, mint az igazságügyi. Lehet, hogy „Bódi” nem volt gyors organizátor, de kitartó szervező, az bizonyos.

Bárkit választottak volna ki az igazságügyi miniszteri posztra, hihetetlen felelősséget és terhet kellett magára vállalnia. Az igazságügyi tárca minisztere ugyanis nem egyszerűen szakminiszter. Ő felelt a kormány alkotmányos magatartásáért, a törvények alkotmányosságáért, tehát lényegében a kormány által kibocsátott valamennyi aktusért és az ezzel összhangban álló kormányzati tevékenység jogszerűségéért. Amennyiben akár a jogalkotásban, akár a joggyakorlatban törvényességi problémák jelentkeztek, az igazságügyi minisztert kezdték, interpellálták, végső soron vonták felelősségre.

Mezey Barna

A kiegyezés jogpolitikájának kialakítása

Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter reformprogramja

S nem feledhető, a kiegyezési korszak első igazságügyérenak hagyatékában ott volt az 1848-as törvények folytatása, az április törvényhozók szándékának végrehajtása, a jogalkotási folyamat lezárása. S rendeznie kellett az önkényuralom korának oktrojált joganyagát is, melynek revideálása, politikai ellenérzésektől kísért kiválogatása sarkalatos kérdéssé vált. Mert az Országbírói Értekezlet tárgyalásai után aligha volt kérdéses, hogy a modernizáció számos értékes eleme megőrzendő volt ebből a korszakból is, összecsiszolva a magyar joggal, beleillesztve a magyar jogrendszer fejlesztési programjába. Mert az érdemi reformokat tervező Horvát Boldizsár előtt lényegében egy teljes jogrendszer felépítésének feladata állt. Szinte alig rendelkezett ez idő tájt a magyar jog korszerű, a világ haladását tükröző jogszabályokkal, annál több feudális-rendi maradvánnyal, amelyek nem egyszerűen részei voltak a jogrendszernek, hanem a politikai ellenzék egyre inkább zászlajára tűzött, ismét felidézett jelszavaivá váltak. Az igazságügyi minisztériumnak csupán körvonalai voltak, hiszen Deák, majd Vukovics Sebő hivatalai a szabadságharc bukását követően elenyésztek, az önkényuralom az igazságügyet bécsi kormányservein keresztül intézte. Az új igazságügyérré várt tehát még a miniszteriális apparátus kiépítése is.

1. A kormány

A kormány összetételét döntően a Deák Párt lehetőségei határozták be. Szemben az 1848. évi kormánnyal, amely valamennyi politikai irányzatot felölelő nemzeti egységkormányként kezdte meg regnálását, a hatvanhetes kormány volt az első, valóban a parlamentáris kormányzati elvárásoknak megfelelő, választásokon győztes pártból kinevezett felelős minisztérium. A kormány tagjai nagyrészt a párt magjához tartozó vagy ahhoz közel álló politikusok közül kerültek ki: Eötvös József (vallás- és közoktatásügy), Gorove István (földművelés-, ipar- és kereskedelemügy), Horvát Boldizsár

(igazságügy), Lónyay Menyhért (pénzügy), Mikó Imre (közmun- és közlekedésügy), Wenckheim Béla (belügy).⁷

A kormány nehéz munkájáról, jelentős eredményeiről rendre beszámoltak a hivatalos jelentések, utóbb a kiegyezés igazoltságának függvényében alakuló történeti munkák és értékelések. Azt azonban csak a kortárs megfigyelő tudta híven megfogalmazni, hogyan is zajlott a hétköznapi munka. A kormány hivatalos zsurnalisztája, Kecskeméthy Aurél, aki ily módon közel jutott az információkhoz, a kormány körül zajló folyamatok megismeréséhez, cseppet sem festett hízelgő képet a miniszterelnökről és minisztereiről. Szerinte „...a ministerium tengődik. Nagy politikát űz; de magát szervezni nem tudja. Közigazgatásról ideája sincs; előbb még csak conferenciáiról sem vitt protocullomot. Nem végeznek semmit, az acták halmokra nőnek; ők sem tudják, hol kezdjék; hol fogjanak hozzá. Így szólnak titokban titkáraik.”⁸ Korábbi sajtószolgálati kapcsolatai révén gyakran megfordult arisztokrata udvarokban, házakban. Így tett látogatást Sennyeynél, is ahol Majláth vázolta neki a konzervatívok álláspontját a kormánnyal kapcsolatban. Szerintük – közvetített Kecskeméthy – az Andrássy-kabinet nem lehet tartós, hiszen „e miniszterek mind dilettánsok s Horvát és Lónyai kivételével alig ismerik ki magukat.”⁹ A kormány saját, hivatalos újságírója jegyezte le, hogy „semmi rend. Mindenik avatkozik mindenik szakmájába. Nincs vezérlő elme a minisztériumban. Andrássy csak diplomata, de nem államférfi. Horvát B. tudós jogász, de lágy, gyenge ember. Eötvös boldog, Lónyay geschäftel. A többi számár.”¹⁰

Horvát Boldizsár a kormányban kulcsszerepet töltött be, jóllehet nem abban a funkcióban, amit szeretett volna. Már ti. abban, hogy ő ütemezhesse racionális sorrendben a polgári reformokat. Külső megfigyelő írta, hogy „nem fogadják el elveit, miket demokriáknak mondanak Andrássy, Eötvös, Wenckheim „pedig” hozzá teszik: 'mi nem vagyunk demokráta', sem érelyes rendszabályait, mert ők nem mernek...”. Ehelyett ő volt a kormány „szépírója”. Nem csak a trónbeszéd

fűződik a nevéhez, de ő volt a legtöbb előterjesztés előkészítője, szövegezője. „Felhasználják, mindent vele fogalmaztatni s védelmeztetni.”¹¹ Legendák terjengtek arról, hogy milyen gyorsan és kiváló fogalmazásban készítette el az államiratokat, ha kell, a térdén firkálgatva. Azt is híresztelték, hogy ami a kormány dokumentumaiban jó és szép, mind tőle származik, ami döcögős, azt a minisztertanács ülésén társai erőszakolták a szövegbe. „Amint igaz is, a ministerek közül – stylje csak neki volt. Azt előbbi journalistikai gyakorlatainak köszönhető. Kissé széles, kissé virágos, de egészen véve nem hatálytalan publicistai irály.”¹²

Még 1867-ban vagyunk, s Horvát Boldizsár már nagyon elégedetlen a kormánnyal, miniszter társai, a kabinet munkájával. Nehezen viselte Andrássy halogató taktikáját, amely úgy próbált túllépni a vármegyekérdésen, a honvédségen, a sajtótamadásokon, hogy nem vett róluk tudomást, mondván „majd leélik magukat, lejárják magukat”.

Miniszter társai Horvát Boldizsárt állítólag demokráciának gúnyolták, „elégületlensége” és határozott törekvései elszigetelték a többiek től. Elkéseredésében 1867 novemberében bizalmasan megvallotta,

„nem hiszi, hogy szabadelvű reformokat e cabinettel keresztül vihet, s visszalépni a hírlapírói pályára készül.”¹³ Kritikusa utóbb úgy jellemezte Horvát Boldizsárt, mint afféle „duzzogó” embert, aki „úton-útfélen kínálta lemondását”.¹⁴ Az ténynek látszik, hogy a „tisztá” képletekben gondolkodó igazságügyi miniszter első nagy „ellenfele” a kormány volt, ahol a kompromisszumkeresés oly erősen hatott, hogy számos esetben már a kabinet ülésén visszavonulni volt kénytelen programjavaslataival. Becsületére legyen azonban mondván, hogy ennek ellenére is „mégis ő volt a kormány legtöbb javaslatának védelmezője és képviselője az alsóházban; akár egyeztek azok elveivel és nézeteivel, akár nem.”¹⁵

„Horvát 'Bódinál' voltam, ki örökké tele van panaszokkal a ministerium ellen és legújabbban Deák ellen, mert oly törvényjavaslatokat is, miket előlegesen helyeselt, mint a katonai bíraskodásról, utólag a nyilvános ülésben megtámadott, látván, hogy nem tetszenek.”¹⁶ Horvátnak hihetetlen munkabírása volt. Képes volt

Andrássy Gyula kormánya,
fölről a második sorban jobbra Horvát Boldizsár

több társa, sőt az egész kormány helyett dolgozni, de nem viselte el az eltérő véleményeket, nem volt felkészülve arra a taktikai csatározásra, amely együtt jár a kormányzati politikával. „Így azután szenvedett ellenségtől, szenvedett jó barátától, amint az különben minden idealistával megtörténik, mihelyt ideálját a mindennapi élet zajába is magával akarja hordani.”¹⁷

Miután ő jelentette a reformok motorját, nem volt közömbös, hogyan vélekedett az államépítés alapfogalmairól. A rendelkezésre álló államépítési eszközök, így a *centralizáció* és a bürokrácia nem a ma használt tartalmával jelent meg számára. A 'centralizáció', nyilván a kor politikai eseményeinek, a Bach-rendszernek és Schmerling provizóriumának köszönhetően, erős negatív értéktartalommal töltődött fel. „A centralisatio alatt nem érthetünk mást, mint a kormány hatalmának olynemű túlterjesztését, a mely a polgári, politikai szabadságot elnyomással fenyegeti.”¹⁸ Ami persze nem jelentette azt, hogy nem azt az államműködést tartotta előnyösnek és hatékonynak, amely a parlamentben összpontosuló nemzeti szuverenitásnak a független felelős kormányban megtestesülő parlamentáris kormányzatban testesült meg. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy a vármegyék rendi kiváltságait, különösen a vis intertiaet és a törvénykezési jogot elvonják, s az „ususra” és a tradíciókra hivatkozó vármegyéket valódi, közigazgatást közvetítő hatósággá formálják.

Az opposíció a bírói hatalomról szóló törvényjavaslat vitája kapcsán azzal támadta az előterjesztést, hogy az bürokratizálná a törvénykezést. Ez adott alkalmat Horvát Boldizsárnak arra, hogy kifejtse a *biurokráciáról* vallott nézeteit. „Ha önök burocratának nevezik azt, a ki a burocratában dolgozik, mert az Isten szabad ege alatt nem végezheti el munkáját, ha önök azt értik a burocratia alatt, hogy a panaszok gondosan beiktattassanak, hogy a tárgyalásokra határidő tűzessék, hogy az ítéletet a bíró pontosan meghozza és végrehajtsa, és az íromnyokat gondosan őrizet alatt tartsa. óh! Igen a burocratia e nemét, mely maga a rend, meg akarjuk honosítani.”¹⁹ A közigazgatási „burocratia alatt [...] értjük azon hierarchicus szellemet, mely az alsóbb hivatalnokot közvetlen felsőbbjétől függésben tartja és annak minden akarat, minden önállóság nélküli rabjává, szolgájává teszi. Ez a burocratia; de ezen hierarchicus szellem ellen fölvetem én az előterjesztett törvényjavaslatokba minden lehető óvszert”, mint példának okáért a bírák elmozdíthatatlanságának elvét.²⁰ (Az általa amúgy, a bírói hatalommal kapcsolatban elmarasztalt szigorú bürokráciát egyáltalán nem vetette el a közigazgatás kérdéseinek vitáiban, de még az ügyész szervezet kialakításánál sem.)

Miután köztudomásúlag a trónbeszéd szerzője az igazságügyi miniszter volt, a válaszfeliratok kapcsán is védelmezte a kormányzati álláspontot. Horvát Boldizsár 1869. május 31-én is hosszan értekezett arról, milyen különbséget lát a válaszfelirat tükrében a parlament két pártáryalata között. Az egyik a kormányt általánosságban támogatni szándékozza a reformok kérdésében, a másik pedig ki kívánja tűzni az irányt is, me-

lyet a kormánynak követnie kellene. A trónbeszéd ugyanis a házat (és a kormányt) a belső reformok meghozatalára hívta föl. A kormány kész erre, amiben a háznak őt támogatnia és követnie kell, hiszen a felelős kormány a parlament többsége által jutott kormányzati pozícióhoz. Ha azonban a *reformok útvonalát* előre ki kívánja jelölni a ház, „az praeoccupálja a jövőt”, megköti a kormány kezét. Ezért nem látta támogathatónak a rigorózus ellenzéki álláspontot, jóllehet, kétségtelenül, az is a reformok irányába mutat.

A másik közjogi problémát abban látta, hogy az ellenzék mintha nem venne tudomást a kiegyezés létrejöttéről, minden tevékenységével folyamatosan a fennálló berendezkedés közjogi alapjai ellen lép föl. Az 1867. évi 12. tc. szabályozza az *államjogi viszonyt Magyarország és Ausztria között*, s ezzel szemben „azon nagy és súlyos vádat emeli az ellenzék, hogy megsemmisítette államiségunkat, megcsönkította nemzeti önállóságunkat, s függetlenségünket” a törvénycikk és az ez által létrehozott dualista állam. Szerinte ugyanis az ellenzék a „Pragmatica Sanctioban nem lát egyebet, mint két, egymástól teljesen független állam fejedelmének közösségét és ugyanazonságát. Feltéve, hogy igaza van, még akkor is meg kell jegyezni, hogy a Pragmatica Sanctioban már ezen tartalma egymagában véve is bizonyos korlátok közé szorítja nemzeti önállóságunkat és függetlenségünket, amennyiben t. i. nem követhetünk oly eljárást, mely a két állam fejedelmének ugyanazonosságát lehetetlenné teszi.” Önmagában már a fejedelem azonosságában rejlő „personaluniós” védelmi kötelezettség is „positive oly praegnans korlátokat húzott nemzeti önállóságunk és függetlenségünk elé, amelyeket ignorálni nem lehet és nem szabad.”²¹ Ebből világosan vezette le, hogy semmi olyan politikai akciót nem lehet vezetni a közös fejedelem ellen, amely őt arra kényszerítené, hogy Ausztria ellen cselekedjen. „Ne ámítsuk magunkat uraim, s ne ringassuk illúsióba a nemzetet, e sokat hányatott nemzetet [...]. A nemzeti önállóságnak és függetlenségnek ama teljességéről lemondtak őseink szerződészerűleg; lemondtak szintűgy, mint két, egymástól teljesen független nemzet, amely véd- és dacsövetségére lép egymással, feladja a maga függetlenségének bizonyos attributumait, azon időre, amíg ezen véd- és dacsövetség tart.”²²

Tiszta elvi *parlamentarizmusról* aligha lehet szó e tájon. Horvát Boldizsár szerint teljes parlamentarizmusról csak akkor álmodhatna a magyar fél, ha a másik oldalon teljes abszolutizmussal uralkodna a király, s szabad kezét adna a magyar országgyűlésnek valamennyi kérdés eldöntésében. Erről azonban szó sincs, az osztrák tartományok pontosan olyan parlamentáris jogokra tartanak igényt, mint a magyarok, ami pedig értelemszerűen korlátozza kölcsönösen a parlamentáris igényeket az 1867. évi 12. tc. tükrében.²³ Kissé árrebb, a kisebbség és a többség viszonyát elemezve, Horvát Boldizsár érintette a parlamentarizmus tartalmi elemeit is. Eszerint: „Ma a kormány a többség kebeléből emelkedvén ki, s a többség nézeteit képviselvén, a többség akaratát van hivatva érvényre emelni, s hogy azt pontosan

és híven fogja teljesíteni, arra nézve a nemzetnek két biztosítéka van. Először az, hogy a kormány maga is tagja azon többségnek, mely a nemzetnek törvényeket alkot, és másodsor, mert az országgyűlésben minden pillanatban felelős.”²⁴

A minisztertanácsból kiszivárgó információk alapján úgy tűnik, mintha Horvát Boldizsár lett volna a kormányban a jogrendszer valódi reformere, a többiek pedig, leginkább a jogfolytonosság koncepcióját követve (ahol lehetett), az 1848 előtti viszonyok lehető folytatását és beépítését képviselték. Az igazságügyi miniszter dolgát kollégái egyáltalán nem könnyítették meg. „Most is nevetséges a készülletlenség, kapkodás és könnyelműség az országgyűlés küszöbén. Andrassy a Fölség után fut, azalatt itthon összezavarja az ellenzék a dolgokat. Lónyay a fedezetes, Horvát B. az ő „principlais” törvényjavaslatainak folytatását terjesztik elő; az interpellatiók pedig betöltik a pausakat majdan míg az osztályok foglalkoznak, addig Andrassy haza jő, etc!”²⁵

Még az Andrassy-szakirodalom is csak keveseket említ közülük név szerint teljesen alkalmasként a miniszteri pozíció betöltésére. Andrassy Gyula miniszterei közül „az általános és vezérlő szempontok felismerésében méltó társai voltak Eötvös József és Horvát Boldizsár. Az a bölcsészet magaslatain és a poézis virágos kertjében egyaránt a magyar és a modern államiságot kereste, ez pedig igazságügyi alkotásaival ennek örökre maradandó alapjait rakta le.”²⁶

2. Az igazságügyi minisztérium

A minisztérium felállítása és főként értő jogász és jogtudós társak szervezése nem tűnt könnyű feladatnak. A kabinet létrehozása 1867-ben nem egyszerű kormányváltás volt. A miniszterek nem szervezett hivatalokat vettek át, a teljes organizációt előlről kellett kezdeni. Horvát Boldizsár a maga tárcájánál kezdetben úgyszólván mindent maga végzett. „Jogászvilágunk egy jelese, ki nem régiben az igazságügyi-minisztérium régi aktáit tanulmányozta, csodálattal látta, hogy mennyi irat, javaslat és tervezet van ott, mind Horvát Boldizsár keze írása: a képviselőház az évi irományai közti s egész sereg törvényjavaslatot látunk, melyeket még ő nyújtott be, de melyek törvénné nem válhattak.”²⁷

Az a (reformkori) világ, amelyben a vármegyei praxisban edzett ügyvédek, jegyzők és tisztí ügyészek töltötték föl nagy számban az országgyűlés alsó tábláját, ahol politikai rutinra is szert tettek, elenyészett. Az önkényuralom másfél évtizedében a magyar nemes társadalom tétlenségre volt kárhoztatva (illetve a passzív ellenállás szellemében tétlenséget vállalt), a hivatalokat idegenekkel, illetve az abszolutizmus iránt lojális (a kiegyezés hangulatában alkalmazhatatlan) végrehajtókkal töltötték fel. Az osztrák pártenszjog kényszerű végrehajtása nem indikált tudományos gondolatokat, az egyetem nem nevelt forradalmárokat, maga is harcolt tananyagának korszerűsítéséért. A törvénykezés apparátusa ugyan a rendkívül nehéz helyzetben (mely az osztrák és a magyar jog gyakorlati kérdésekben történő egyeztetésének feladatát végezte el), kiválóan működött,

de a bíróságokról is csak keveseket lehetett miniszteriális munkára kiemelni. A praxisszemléletből átfogó kodifikációs felfogásra váltani képes *szakemberek hiányoztak* a palettáról. „Maga Horvát Boldizsár volt kezdetben szinte az egyedüli szakterő Szabó Miklóssal, majd később Szilágyi Dezsővel és Csemeghy Károlylyal. Mindenfelé tabula rasa tátongott, újra kellett alkotni mindent, s csakhamar tapasztalni kellett, hogy a feladatok úgy szellemi, mint az anyagi tényezők tekintetében felette álltak az ország erőinek.”²⁸ Laky Ferenc Horvát Boldizsár elévülhetetlen érdemének tartja, hogy e hatalmas feladathoz ki tudta választani a kor legkiválóbb jogászeit, Szilágyi és Csemegi mellett Ökröss Bálintot, a földi Szabó Miklóst és Hoffmann Pált.²⁹

Reformkonceptiója, elkötelezett liberalizmusa, polgári alkotmányosság-eszméje ráadásul kizárta azt, hogy ne az elvokon körben keressen partnereket a munkához. Különösen fontosnak tűnt a bizalmon alapuló kapcsolat annak fényében, hogy magában a minisztériumban egyre kevésbé érezte a támogató együttérzést a jog átalakításának heroikus küzdelmében. Kritikusai szemére vetették, hogy „nagyon nagy hadsereget szervez a maga vezénylete alá”. Azt mindenki elismerte, hogy a minisztériumra háruló feladatok több munkaerőt követelnek a tárca működtetéséhez, mint esetleg más miniszterek hivatalai. De azt már nehezen viselték, – s ez tény volt –, hogy szűkebb pátriájából milyen sok ismeretlen arc jelent meg az országos kormányzatban. Ugyanakkor nem látjuk, hogy a minisztérium személyzete Horvát Boldizsár igazságügyi-ministersége idején látványosan emelkedett volna. (Leszámítva természetesen a megalapítás évét, amikor a semmiből teremtett működő tárcát.)

A minisztérium által kezelt rendkívül sok ügy (kezdetben különösen a kodifikáció) által termelt hatalmas aktamennyiség és a szerteágazó feladatok elképzelhetetlen teherrel neheztedek az igazságügyi-miniszterek vállára. A kielégíthetetlen, feszítő létszámszükségletet a miniszterek *berendelésekkel* oldották meg: különféle ítélőtábláktól, törvényszékektől rendelték be „külső munkásként” bírákat, ügyészeket (1886-tól már törvény alapján, azt megelőzően szokásjogi gyakorlat nyomán). Igaz, ez a feladat kiosztás a gyakorlatban inkább „hívás”, mint „rendelés” volt.³⁰ Kiváló ügyvédek, ügyészek és bírák teljesítettek ideiglenesen szolgálatot, oldottak meg feladatokat a kodifikáció körében.

Az igazságügyi minisztérium *hatáskörének* java részét 1867. február 17-én, a megszüntetett Helytartótanácsától vette át. Az újonnan szervezett igazságügyi tárca folytatta a feladatkörök nagy csoportjának szervezését. Így az igazságügyi tárcához tartoztak a továbbiakban a törvényhatóságok börtönügyei, a fegyintézetek ügyei, a kivégzések, bakók ügyei, a büntetések elengedése, kegyelmezések. A minisztérium kezelte jogi szempontból a be- és kivándorlási, az árva- és a hitbizományi ügyeket, a halottá nyilvánításokat. Itt engedélyezték a rögtönbíráskodást, s ennek kapcsán itt regisztrálták a rögtönítélő bíróságok ügyeit. Az igazságügyhöz tartoztak a telekkönyvi ügyek, a vagyonzárások,

a „bírói letétemények és idézések”, valamint jogi szempontból az összes úrbéri ügyek, ideértve az italmérési és más kisebb haszonbérletek gyakorlata körüli intézkedéseket is. A kancelláriától vette át a tárca a törvényelőkészítésre, valamint a bíróságok szervezetére és személyzetére vonatkozó ügyeket is.³¹

A tárca gyakorolta a felügyeletet a bíróságok, ügyészségek, közjegyzők és ügyvédi kamarák szervezete és személyzete, a börtönügy és néhány más, az igazságszolgáltatással kapcsolatban álló szervezet fölött. 1871-ben a felügyeleti jog a kúrián kívül kiterjedt két táblára, 102 törvényszékre, 360 járásbírószágra. 1869 és 1874 között sorra jelentek meg a rendeletek a fegyintézetekről és a bírósági fogházakról. (1869-ben 9 országos fegyház, 65 törvényszéki, 314 járásbírószámi fogház volt Magyarországon.³²)

3. Az igazságügyi reformprogram

A jogrendszer nemzeti modernizációja megváltozott körülmények között zajlott le. A társadalmi mozgalmak indulati jellege, melyet a nemzeti függetlenség forradalmi eszméje indukált, elcsendesedett. A fegyveres harc, a forradalmi tettek helyett a hétköznapi kemény munkája, a forradalmi eszmék fegyveres képviselői helyett a szorgos építőmunka következett. Eldőlt a kérdés: *revolutio helyett evolutio* útra lépett a magyar fejlődés. A látványos forradalmi önfeláldozás helyébe a hétköznapi aprómunka kitartása lépett. Ez persze nem jelentette azt, hogy kisebb jelentőségű lett volna a teljesítmény, hogy a nyugodt szakmai alkotás kisebb eredményeket szült volna, mint a fegyveres ellenállás hősi önfeláldozása. Csupán másként, más módszerekkel kellett a polgárosodást szolgálni. Ennek a munkának egyik legdolgosabb szolgálója lett alkotóképessége teljében a képességeit az igazságügyi miniszter rendelkezésére bocsátó, negyvenes éveit taposó jogtudós.

„Nehéz feladatnak indulok neki: egy nemzet jogéletét újjá teremteni. Annál nehezebb a feladat, minél inkább érzem és tudom: mily korlátolt azon erő, melyről Isten rendelkezni adott. Remegő szívvel fogok munkához; de ha az Ön áldása kíséri, ez bátorságot önt belém.” – írta levelében atyjának, kinevezése alkalmából.³³ A levél mondatai tanúsítják, hogy Horvát Boldizsár tisztában volt a teher nagyságával. Óriási feladat volt a magyar jogrendszer egészét átalakítani, újjáformálni, a polgárosítást végrehajtani a jogban, a valódi, 1848 által csak deklarált jogegyenlőséget megteremteni, az ennek garanciáját jelentő kodifikációs munkát levezényelni. Mindezt a rendi jogot mindegyre felelevenítő vármegyei apparátusok és a negyvennyolcas alapokhoz a visszafordulás jegyében ragaszkodó ellenzék politikai pergőtüzében.

A jogrendezés kérdéskörében választ kellett adni a jogfolytonosság értelmezésére, mely a tradicionális magyar jog, a negyvennyolcas jog és az oktrojált jogszabályok hatályosságát, alkalmazhatóságát érintette. Egy vadonatúj államképletben meg kellett teremteni a jogszabályalkotás és a törvénykezés (jogalkalmazás) szervezeti és eljárás kereteit. S végül létre kellett hozni a

polgári társadalom korszerű működésének alapjait jelentő jogszabályi környezetet, megalkotni a legsürgősebb jogszabályokat, kijelölni a majdani kodifikáció fő irányait.

Első lépésnek tekinthető az 1867. február 25-én kelt minisztertanácsi előterjesztés alapján kibocsátott, s 1867. március 17-én megjelent, a belügyminiszter és az igazságügy-miniszter közös jegyzésében kibocsátott rendelet a sajtóviszonyok rendezéséről, április 16-án pedig az első, 1119 sz. rendelet az ügyvédi vizsgáról. Még ebben az évben rendelet született az Erdélyi Legfőbb Törvényszék feloszlatásáról. A következő években megindult a bíróságok átszervezése és a törvénykezési rendtartás korszerűsítése. Egymást érték a lényeges törvénycikkek. Így az 1867. évi 54. tc. a polgári törvénykezési rendtartásról, az 1869. évi 4. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról, az 1871. évi 8., 9. tc. a bírói függetlenségről, az 1871. évi 31. tc. az elsőfolyamodású bíróságok, a 33. tc. az ügyészségek megszervezéséről, az 1874. évi 34. tc. az ügyvédi kamarákról, a 35. tc. a közjegyzői kamarákról. Mindezekkel együtt Horvát Boldizsár több mint száz törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé.

4. Kodifikációs tervek

1867-ben a nyári szünetet Horvát Boldizsár a sürgető sarkalatos reformok előkészítésére használta föl, s „codifikáló bizottságot” állított össze, mely a *perrendtartásról, bírói felelősségről, írói és művészi tulajdonról* stb. elkészült vagy elkészítés alatt levő javaslatokat a parlamenti szünet alatt megbírálja. Néhány kiváló szakerőn kívül azonban nem igen akadt nagyobb szabású törvényalkotó.³⁴

A polgári perrendtartás törvényi szabályozásával párhuzamosan kezdeményezte a *magánjogi törvénykönyv* javaslatának előkészítését is. Erre a munkára Hoffmann Pál egyetemi tanárt kérte fel, akin kevésbé múlt, hogy a lassan formálódó „feudális erő” gátat vetettek a kodifikációs munkálatok sikerének.³⁵ Kecskeméthy szerint Horváttal szemben a legnagyobb elvárások a kodifikáció terén fogalmazódtak meg, s itt érték a legnagyobb csalódások is a kormányt. Azon kívül, hogy a miniszter jelentős pénzüsségeket különített el a költségvetésben törvényalkotásra, gyakorlatilag klasszikus értelemben vett kodifikációs munka nem született. 1869. május 13-án, Schwarcz Gyula interpellációjára adott válaszában Horvát ugyan azt állította, hogy „van szerencsém a T. háznak kijelenteni, hogy a jövő ősszel vagy télen a *biñtető codexet* a ház asztalára alkotmányos tárgyalás végett mindenesetre le fogom tenni”³⁶, de, mint tudjuk, ez nem történt meg.

Horvát Boldizsár kodifikációs elképzeléseinek ilusztrálására jó példa az általa előterjesztett törvényjavaslatok előkészítése. Azzal együtt, hogy ő maga az általa szorgalmazott kérdésekben világos és egyértelmű koncepcióval rendelkezett, az anyagok tartalmi és alaki vonatkozásaiban mindig szakemberekkel és lehetőleg *bizottságokkal* dolgozott. A bírósági szervezeti reformok előkészítése során például 1868. november 18-án

a bírói és az ügyvédi kar tagjaiból álló értekezletet kért fel a közreműködésre. „Ezen tanácskozás eredményei alapján állapította meg a miniszter az új szervezetet, amely Ő Felsége által jóváhagyatván a törvénykezési rendtartással egyidejűleg 1869. június 1-jén tette életbe lépett.”³⁷

A *polgári törvénykezési rendtartás* elkészítésére 17 tagú bizottságot alakított, amely 1867. április 4-én megkezdte tárgyalásait. A bizottság egyik alosztálya készítette el a rendszeres javaslatot a törvénykezési rendtartás tárgyában.³⁸ Miután az eredetileg is ideiglenesnek szánt perrendtartás életbe léptetése (1869. június 1.) után hamarosan kiütköztek annak hibái és korrigálandó szabályozásai, az előkészítő munkálatok alaposága érdekében Ökröss Bálint miniszteri tanácsost külhonba küldte Horvát Boldizsár a genfi, a badeni, a hannoveri és a francia bajor perrendtartások tanulmányozására. 1871. január 15-én „szakfőriakból álló bizottság” látott munkához, amely el is készítette javaslatát.³⁹ Horvát utóda, Bittó István folytatta a munkát, s 1871. október 17-én újabb bizottságot hívott egybe a polgári törvénykezési rendtartás módosítására teendő javaslat kidolgoztatására.⁴⁰

Az összes jogágak közül a *büntetőjog* területén volt a *kodifikáció* legalaposabban előkészítve, itt voltak a legerősebb tradíciók. A törvénykezési rendtartás ki-munkálására 1867. április 4-én alakított bizottságot Horvát Boldizsár felkérte a büntetőjogi szabályok áttekintésére is. Alosztálya átvizsgálta az 1843. évi tervezetet, javaslatot is terjesztett a miniszter elé, aki azonban nem tartotta megfelelőnek a munkát, s előbb 1867. október 26-án Csatskó Imre királyi táblai bírót, majd – a legislatív osztály kritikus és elutasító véleménye nyomán – 1869. november 8-án Csemegi Károly miniszteri tanácsost bízta meg a büntető kódex elkészítésével.⁴¹ Miként az ismeretes, Horvát Boldizsár végső döntése helyesnek bizonyult: Csemegi Károly a korszak egyik legkiemelkedőbb alkotását, az 1878-ban becikkelyezett büntető kódexet mindmáig meghatározó szellemben készítette el, s védte meg az országgyűlési tárgyalások során.⁴²

A *büntető eljárásra* vonatkozó javaslat Szilágyi Dezső feladatává lett, aki 1870-ben Angliában tanulmányozta a korszerű büntető eljárás angolszász fejleményeit.⁴³

5. Az új jogpolitika csomópontjai

5.1. Mint említettem, a jogrendezés kérdéskörében nem lehetett válasz nélkül hagyni a tradicionális magyar jog, a negyvennyolcas jog és az oktrojált jogszabályok viszonyának kérdését, miután a kiegyezés politikai elfogadtatásának egyik feltétele lett a *jogfolytonosság kérdése*, a negyvennyolcas alkotmányos gondolatok felélesztése és a diktatorikus időszak tagadása. A negyvennyolcas magyar átalakulásnak is alaptétele volt a jogfolytonosság, ez a jelenség pedig „beemelte” ezt a szempontot a dualista korszak jogéletébe is. Horvát Boldizsár álláspontja ebben a kérdésben meglehetősen egyszerű volt. Ő a jogot nem politikai instrumentumnak

tekintette, hanem a hétköznapi konfliktusait, a mindennapi életet kezelő eszköze gyűjtésnek, ami persze az ellenzék dühös támadásait váltotta ki. Hitvallása szerint nem lehet politikai fordulatokként fölforgatni a nép életkörülményeit a jogszabályok hatálytalanításával, különösen nem visszamenőleges hatályú változtatgatásaival. Ez a felfogás tette lehetővé a magyar jogrenddel kompatibilis osztrák jogszabályok hatályban tartását vagy módosított formában való fenntartását. (Ennek a kérdésnek elvi vitáját már az 1861. évi országgyűlésben lefolytatták. Úgy tűnik, a kormánypárt tagjai tudomásul vették, hogy bár a Ferenc József-i abszolutizmus kormányzata a jogfejlődés tekintetében szembekerült a forradalommal, mégis valamiképpen annak örökébe lépett. Akarva, nem akarva, szükségszerűen végrehajtójává vált a forradalom egyes vívmányainak. Bizonyítva az utókor számára, hogy a korszellem, a kor eszmei irányzata, a polgári társadalom kelet-közép-európai bevezetésének gondolata elkerülhetetlen volt még a totálisan centralizált keretek között is. Ebben az időszakban épültek ki Magyarországon a polgári állam alapjai. Osztrák szabályok törölték el végleg a nemesi kiváltságokat, számolták fel az úrbért, szabadították fel valójában (tehát megragadható részletszabályokkal) a jobbagyságot, vezették be tartalmilag is az általános közteherviselést, kezdték meg a korszerű telekkönyvezés alapjainak lerakását, kísérletet tettek a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztására. S akkor még nem is szóltunk a magánjog területéről, ahol az Osztrák Polgári Törvénykönyvvel mégiscsak az európai normák érvényesültek, a büntetőjogban a szabadságvesztés-büntetés eszméje általánossá vált, a perjogban pedig a kor elvárásainak megfelelő alapelvek bukkantak fel. Ezen jogszabályok egy részét sikerült hatályban tartani, másokat ugyan dereguláltak, ám a jogpolitikai elgondolásoknak megfelelően (a már átalakult társadalmi viszonyokhoz igazodva) nem kellett sokáig várni új felbukkanásukra a dualizmus jogalkotásában, immáron a magyar jogalkotás eredményeképpen. Hozzáigazítva természetesen a jogi környezethez és a politikai elvárásokhoz. A polgári diktatúra által az ország közigazgatására és törvénykezési praxisára kényszerített modernizáció nagy szerepet játszott abban, hogy a kiegyezés után alig néhány esztendő alatt kiépülhetett a polgári értékrendre épülő, liberális gondolatokat érvényesítő jogrendszer.

5.2. Második feladata volt az új kormánynak és természetesen az igazságügyi tárcának kiépíteni a jogszabályalkotás és a törvénykezés (jogalkalmazás) szervezeti és eljárási kereteit. Ennek keretében az egyik legfontosabb kérdés volt a *törvénykezési szervezet reformja*. Az Országbírói Értekezlet 1861-ben ugyanis visszatért az 1848 előtti bírói szervezethez, ismét felállították a hétszemélyes táblát és a királyi táblát, vagyis a Curiát. Ismét működtek – régi hatáskörrel és illetékességi területtel – a kerületi táblák. A vármegyei törvényszékek hatáskörét az ITSZ még kevésbé érintette, mint a központi szervezetekét. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok ebben a vonatkozásban jelentős visszalépést je-

lentettek a magyar jogfejlődésben.⁴⁴ A modernizáció elkötelezett híveként Horvát Boldizsár, még az 1865–1868. évi országgyűlést kihasználva, beterjesztette a Képviselőház elé a polgári törvénykezési rendtartást, amelyet utóbb 1868. évi 54. törvénycikként cikelyeztek be a törvénytárba. A törvény radikálisan átalakította az addigi bírósági szervezetet, a vármegyei, városi, kiváltságos kerületi fórumok első fokú hatáskört kaptak, míg másodfokon a pesti és a marosvásárhelyi királyi tábla járt el. A bírósági rendszer csúcsán, mint fellebbviteli fórum, a Kúria állt. (Ugyanígy háromfokú rendszert képeztek a váltóügyekben eljáró bíróságok is: a váltótörvényszék–váltófeltörvényszék–királyi Kúria hármas egységében.) Horvát Boldizsár törvényjavaslata sem kormány-, sem ellenzéki oldalon nem váltott ki osztatlan lelkesedést, hiszen a nemesi jogok végső és teljes felszámolását, a törvény előtti egyenlőséget deklarálta.⁴⁵

A perrendtartásról szóló törvény ugyan kiutat kínált a bíróságok rendi-feudális zűrzavarából, viszont világos, hogy még nem tudta kibontakoztatni a törvénykezési eljárást a rendi fórumrendszer kötöttségeiből (a szabad királyi és a rendezett tanácsú mezővárosokban a városi bíró vagy helyettese, a vármegyékben a szolgabíró esküdt társával együtt ítélkezett). Külön megoldás volt a jász-kun, a hajdú- és a szepesi kerületekben, más a kikindai kerületben, és megint más a marosvásárhelyi királyi ítélő tábla területén. (A nem rendezett tanácsú városokra és a falusi községekre nézve eltérően rendelkeztek a helybeli előjáróság bíráskodási hatásköréről is.)⁴⁶ Nem sikerült megszabadulni a sommás és írásbeli perek kettőztétől, ami az eljárásra is rányomta bélyegét.⁴⁷ A törvényhatóságok rendezetlensége, megöröklött sokrétűsége szinte áttekinthetatlenné tette a hatásköri, illetve az illetőségi szabályozást.⁴⁸ Ezt csak fűszerezte az átalakulásból folyó ügyek (úrbéri, tagosítási és arányosítási ügyek, telekkönyvezési kérdések, hitbizományi ügyek, házassági perek, váltó- és kereskedelmi ügyek, a községi bíráskodás, a vásári bíráskodás, a választott-bíráskodás, „a joggal kérkedők” elleni felhívási per) rendezetlensége. Miként a legkülönbébb öröklött és/vagy szükséges bírói fórumok keveredése (birtokbíróságok, szentszékek, a többi felekezet törvényszékei, árva- és gyámügyek, bányabíróságok, választott bíróságok, kivételes bíróságok stb.).

A törvénykezési szervezeti reformot kisebb sikerű *eljárásjogi megújulás* kísérte. Horvát Boldizsár „a szükséges tényezők hiányában akkor még életbe nem léptethető” szóbeliség és közvetlenség rendszerének „legalább útját egyengette” sokat kárhozottat perrendtartásában, amelynek eredeti, általa előterjesztett szövege különbözött a végső szövegtől. A törvényszöveg a tárgyalások során eszközölt módosítások miatt számos vonásában igen eltért a miniszteri előterjesztéstől. „Ennek folytán az övének mondani alig lehetett”, bár az anyagnak számos alapelve Horvát Boldizsár törekvéseit dicsérte, így a novelláris újítás helyett a kodifikált, rendszeres munkálati forma, a vegyes folyamodás megszüntetése, a háromban maximált jogorvoslati fórum-

rendszer, a kerületi táblák eltörlése, s távlatilag a teljes nyilvánosság behozatala.⁴⁹

A részleges sikertelenség okán kell viszont főleglegem az igazságügyi minisztérium egyik legnagyobb (és eredményt hozó) reformkodifikációs lépését; néhány esztendő múltán, fölszámolva az ideiglenességet, sikerült tető alá hozni a „fő művet”, az *igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztását*.

1869. május 29-én Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter letette a ház asztalára a kérdést szabályozó két törvényjavaslatot. Kérte, hogy intézkedjen a ház a törvényjavaslatok kinyomtatása iránt.⁵⁰ A közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztása a polgári államépítés alaptétele, elengedhetetlen feltétele.⁵¹ Az 1869–1872. évi országgyűlés trónbeszédében előkelő helyet foglalt el tehát a bíráskodásra vonatkozó program, amely szerint „A jó, gyors és részrehajlatlan igazságszolgáltatás a rendezett államélet első kellékei közé tartozik [...], ennél fogva szükséges, hogy egyrészt az, akire a nagy horderejű bírói hatalom gyakorlása bízva van, mind egyesek, mind a közhatalom irányában a függetlenség minden biztosítékával ellátsassék, másrészt viszont mindenki biztosítva legyen a bírói hatalom túlterjeszkedése ellen.”⁵² Az uralkodó ígéretet tett arra, hogy „kormányom tehát javaslatokat fog Önök elé adni a bírói hatalom gyakorlásáról, s a bírói felelősségről. Ezzel kapcsolatban áll az első bíróságok szervezéséről szóló törvényjavaslat, mely arról intézkedik, hogy az elsőfolyamodású bírósági közegek állandó székhelyekhez legyenek kötve, s hogy e székhelyek a népesség, s a közforgalom igényeihez képest állapíttatván meg, mindazok, akiknek bírói segílyre van szükségük, azt biztosan és gyorsan megtalálhassák.”⁵³

A kormány egészének támogatását élvező jogi reformok érdekében azonban komoly akadályt kellett leküzdeni. A kiegyezési konstrukció miatt amúgy is folyamatos támadások pergőtüzében élő kormány érthető módon halogatta a közigazgatás reformját, amelyben központi helyet foglalt el a megyerendezés. A vármegye volt az egész kiegyezési alkotmány legneuralkikusabb része, miután a rendi hatalmi koncentráció fókuszait jelentő vármegyei hatásköröket lényegében szét kellett zúzni. A népképviselő, a parlamentáris kormányzat, a törvények uralma, a jogállamiság, a korszerű közigazgatás éles ellentmondásban volt a törvényhatósági autonómiával.⁵⁴ Mint ismeretes, az alkotmányos átalakítások végső eredményképpen megvonták a vármegyétől a törvénykezési jogot, az önálló jogalkotás jogát, s már korábban a törvényhozásban való részvétel jogát, a vis intertie jogosítványát.⁵⁵ Ebben a küzdelemben fontos lépés volt a törvénykezési szervezet és eljárás függetlenítése, ami szerves összefüggésben állt a területi autonómia kérdéseivel is. A dilemma az volt, hogy a független és a közigazgatástól leválasztott igazságszolgáltatás szervezeti rendszerét a legelső, elsőfolyamodású bíróságoktól fel kellett építeni, ahhoz azonban rendezni kellett a törvényhatóságok hatásköri és területi beosztását is. A bíróságoknál a kinevezési rendszert kívánták életbe léptetni, ami viszont a vármegyei

választási szisztémával ellenkezett, s ennek egységes rendezése 1869-ben még kizártnak látszott.⁵⁶

Horvát Boldizsár heroikus harcban fogadtatta el az országgyűléssel a javaslatokat, mert tudta, hogy a polgári állam alapvető kérdéséről van szó. „Mi életkérdésnek tekintjük azt, hogy az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülöníttessék, életkérdésnek tekintjük azt, hogy az igazságszolgáltatás kivétessék oly testület kezéből, mely mindig a pártszenvédek terén mozog, melyet mindig pártérdek fognak jobbra balra mozgásba hozni. Mi e testület kezéből ki akarjuk venni az igazságszolgáltatást, s ezt épen azért, hogy ne legyen a bíró a pártszenvédeknek sem teremtménye, sem uszályhordója, hanem a maga függetlenségében s a pártszenvédeket, ha kell, dominálhassa.”⁵⁷

Ha semmi más nem sikerült volna elérnie, csupán a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi 4. tc. szentesítését, már olyan életművet tudhatott volna magáénak, amit kevesen mutathatnak fel a magyar jogtörténetben. Dacára mindazon kérdéseknek, amelyeket végül is a rendezés politikai megfontolások okán nem érinthetett, végül is rögzítette a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásának elvét. („Az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülöníttetik. Sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak.”⁵⁸) A magyar jogtörtételemben először megszabták a bírakkal szemben támasztott szakmai és végzettségi követelményeket. Meghatározták a bírói összeférhetetlenség szabályait. Definíálták a bírói függetlenség tartalmát, és törvénybe foglalták garanciáit. Lényeges kérdésként rendezték a bírák anyagi felelősségének vonatkozásait.⁵⁹

Miután az 1848-ban meghonosított *sajtóesküdtzéki eljárásra* az uralkodó még 1865-ben ígéretet tett, az igazságügyi kormányzat egyik első lépése volt az esküdtzések újjászervezése. Esküdtzégeket nem általában a törvényhatóságokban állítottak fel, hanem csupán a fővárosban és a négy megszüntetett kerületi tábla székhelyén, tehát Kőszegen, Nagyszombatban, Eperjesen és Debrecenben. A rendezést az országgyűlés két házának felhatalmazása alapján végre igazságügy-miniszteri rendelettel realizálták, miután az országgyűlés ismét életbe léptette az 1848. évi sajtótörvényt, s a végrehajtásra felhatalmazást adott az igazságügy-miniszternek. A korábban keletkezett sajtórendszabályokat egy, a belügyminiszter és az igazságügy-miniszter által kibocsátott közös rendeletben⁶⁰ helyezték hatályon kívül, hogy azután részben ennek a jogszabálynak rendelkezéseivel, részben további rendeletekkel tegyék élővé a törvény szabályozását. Ezt követően számos igazságügyi miniszteri rendelet szabályozta a kérdést.⁶¹ Aggályos aprólékossággal szabályozta a törvény a bírói függetlenség garanciáit, a bírónak válás feltételeitől az összeférhetetlenségig.

A reformhoz kötődő, a bírósági szervezet szabályozására vonatkozó koncepciójának realizálására vonatkozó törvényjavaslatokat sorozatban terjesztette az országgyűlés elé.⁶² Horvát Boldizsár minisztersége alatt alakították át a magyar bírósági szervezetet. A refor-

mok a bírói függetlenségnél és összeférhetetlenségnél mondtak mellett a működésre, a szervezetre és az alkalmazásokra terjedtek ki. A törvénykezés működésére vonatkozó leglényegesebb eredmény az állandóság, a helyhez kötöttség, a folyamatos működés, az állami jelleg volt.⁶³ Sikerült felszámolnia a vegyesfolyamodású fórumrendszert, a királyi táblát másodfokú, a legfelsőbb ítélőszéket harmadfokú bírósággá szervezte.⁶⁴ Az elsőfolyamodású bíróságokról szóló törvény rendelkezései szerint 102 törvényszéket és 360 járásbíróságot állítottak föl 1871-ben.⁶⁵ A Királyi Tábla megszüntetésével kapcsolatban decentralizált szerkezetben nyolc másodfokú bíróságot javasolt, ezek helyett azonban az országgyűlés két ítélőtáblába egyezett bele: egyet Pesten, egyet pedig – a nagyszabedényi főtörvényszék megszüntetésével egy időben – Marosvásárhelyen állítottak fel. Megreformálta a Királyi Kuriát is, semmitőszékre és legfőbb ítélőszékre osztotta. A szervezeti reform teremtett rendet a különféle rendű és rangú bíróságok szerkezetében és a hatásköri zűrzavarban. Világossá tette az általános és a különbíróságok hatáskörét és illetékességét; az általános bíróságok keretében létrehozta a járásbíróságot – törvényszék – királyi tábla – kúria képletet; a különös bíróságok esetében pedig világosan meghatározta a személyre vagy ügyre tekintettel megfogalmazott speciális feladatokat.

A bíróságok rendezése elkerülhetetlen szükségé tette egyidejűleg a végrehajtó közegek iránti intézkedést is. A minisztérium az első folyamodási bíróságokról és a királyi ügyészekről szóló törvényjavaslatokban megfogalmazott s azok alapján létrehozott törvénykezési szervezet kiegészítésének tekintette a *bírósági végrehajtók intézményének* meghonosítását. Miután a bünvádi eljárás körében más fogalmat takar a végrehajtás, a törvény hatályát csupán a polgári törvénykezés körüli teendőkre terjesztette ki. Horvát Boldizsár tisztában volt azzal is, hogy a bírósági végrehajtói intézmény is csak a szóbeliség és a nyilvánosság intézményesítése után teljedhet majd ki, mivel azonban már a polgári perrendtartás életbe léptetése körül szükség volt ilyen irányú tevékenységre és szervezetre, a bevezetés mellett döntött.

Horvát Boldizsár tevékenységéhez kötődik az *ügyészi szervezet kialakítása* is. A korábbi törvényhatósági tisztii ügyész helyébe, aki bünvizsgálóként éppúgy tevékenykedett, mint közbíróként, a közigazgatás igazságügyi teendőinek megszűnésével, a miniszteriális elképzeléseket, a kormány igazságügyi politikáját realizáló intézményt kellett állítani. Ennek jelentősége a bírói függetlenség garantálásával még jobban megnőtt, hiszen a kizárólag törvényeknek alávetett bírák vonatkozásában a következetesen képviselt állami büntető politika csak ily módon volt megoldható. Ráadásul az ekkor még egyáltalán nem természetes, de Horvát Boldizsár igazságszolgáltatási koncepciójában központi helyet elfoglaló funkciószétválasztás (a bírói, a vádlói és a védői pozíciók határozott elkülönítése a büntető eljárásban) ugyancsak megkövetelte a hivatásos közbírói intézmény életre hívását. E célt szolgálta a királyi ügyészi szervezet felállítása.⁶⁶

A közjegyzőség volt az az – 1855-ben bevezetett – intézmény, amelyet a neoabszolutizmust követő indulat elsöpört, hogy visszaállíthassa a közhitelesség tradicionális magyar formáját. S hogy utána rövid időn belül kiderüljön: a középkori magyar közhitelességi szervezet fennmaradt szerkezete nem alkalmas a korszerű magánjogi feladatok kiszolgálására. Horvát Boldizsár tehát sürgős teendői közé sorolta a közjegyzőség megteremtését. Ezért Bogdány Lajos pesti ügyvédet kérte fel a javaslat kidolgozására, s őt a francia közjegyzőség tanulmányozására külföldre küldte. Az 1870-re elkészült tervezetet a miniszter közzétette, s 1871-ben a legislatív osztály tagjaiból, bírákból és ügyvédekből álló bizottmány elé terjesztette, majd a bizottság véleményének figyelembevételével kidolgozott törvényjavaslatot letette a ház asztalára. Ezzel egyidejűleg készült el az ügyvédi kar átszervezésére vonatkozó javaslata, melyet úgyszintén a Házhoz továbbított. Lemondásáig azonban egyik javaslatot sem tárgyalta a képviselőház, azokból csak később lett törvény.⁶⁷ Az ügyvédségre vonatkozó szabályozás azonban rendeleti úton megindult, így az ügyvédi vizsgáról,⁶⁸ az ügyvédi joggyakorlatról,⁶⁹ a zugírászat megakadályozása érdekében,⁷⁰ az osztrák ügyvédi rendtartás lecserélése tárgyában⁷¹ igazságügy-miniszteri rendeletek jelentek meg.

5.3. S végül, a fentiekén túl, létre kellett hozni a polgári társadalom korszerű működésének alapjait jelentő jogszabályi környezetet, megalkotni a legsürgősebb jogszabályokat, kijelölni a majdani kodifikáció fő irányait. Vagyis feltölteni tartalommal a rendelkezésre álló szervezeti kereteket.

Miután a magánjogi szabályozás a rendi Magyarország egyik legérzékenyebb pontja volt, annak csupán csekély eredményeivel dicsekedhetett az 1849 előtti magyar jogalkotás. Leszámítva Deák kereskedelmi jogi törvénycsomagját és az áprilisi törvényhozás deklaratív, megsemmisítő, de nem szabályozó tevékenységét, a kiegyezés utáni egyik legfontosabb teendő volt az anyagi magánjog szabályozása. Nagy szervezeti törvényei mellett Horvát Boldizsár, az egykori ügyvéd nagy erővel fogott hozzá a magánjog törvényi átalakításához. Egyik legnagyobb sikerének tartotta az ún. *uzsoratörvény eltörlését*. Meggyőződése szerint a nemzetgazdasági tudomány és a gyakorlati élet messzemenően bizonyította az uszoratörvények korszerűtlenségét és célszerűtlenségét, mert gátolta a hitelélet kibontakozását, s ennek megfelelően a Magyarországon hiányzó vállalkozói tőke beáramlását.⁷² A minisztérium fontos kérdésben rendelkezett, amikor szabályozta a *tulajdonjog korlátozását közcélok érdekében*, vagyis a kisajátítást. A tulajdon szentségének polgári magánjogi alapelve különös szükségként fogalmazta meg a kérdést. Az 1836. évi 25. tc. ugyanis (érzékelve egyfelől a közcélú, az ország közjává, a kereskedést elősegítő beruházások szükségét) a magánvállalkozások számára történő kisajátításokat bizonyos korlátozott esetekben (csak a kijelölt vonalakra nézve) engedélyezte, másfelől azonban a kérdés részletes szabályozását a későbbi törvényhozásra bízta. Ennek megvalósításaképpen született meg az

általános kisajátítási törvény⁷³ és a speciálisan a fővárosra alkotott külön törvény, amely Budapest fejlesztése, világvárossá tétele szempontjából különleges érdekeket fogalmazott meg.⁷⁴ Az *írói és művészi tulajdon védelmének* fennálló szabályozását úgyszintén fontosnak találta volna Horvát Boldizsár, hiszen arra vonatkozóan csupán az Országbírói Értekezlet töredékszabályozása állott a praxis rendelkezésére,⁷⁵ miközben a szellemi tulajdon kérdése egyre fontosabb, védendő értékként jelent meg a társadalomban. A Kisfaludy Társaság közreműködésével elkészített és beterjesztett törvényjavaslatot azonban az országgyűlés nem vette tárgyalás alá.⁷⁶

Horvát Boldizsár már az Országbírói Értekezlet vitáiban is a szerződési biztonság, az ingatlanforgalom alapvető feltételének tekintette az ingatlanok hiteles nyilvántartásának, a *telekkönyvezésnek* az ügyét. A minisztériumban is első dolgainak egyikéhez tartozott az (osztrák) telekkönyvi rendtartás stabilizálása. Indítványára az országgyűlés 1867. február 25-én elfogadta, hogy sem a telekkönyvi előadók, sem pedig a kezelő személyzet tisztújítás alá ne essék, vagyis, hogy a telekkönyvezetés működtetésében fennakadás ne következzen be. Ugyanakkor rendeletben szabályozta a telekkönyvi tisztviselői állások betöltéséhez szükséges telekkönyvi vizsgákat,⁷⁷ a telekkönyvi vizsgáló bizottságok felállítását.⁷⁸ Közben koordinálta és ösztönözte a telekkönyvi helyszínelést. Az országgyűlés egyetlen esetben tartotta szükségesnek a törvényi beavatkozást a telekkönyvi rendszerbe: a vasutak és csatornák összpontosított telekkönyvezése esetében.⁷⁹

Méltatói Horvát Boldizsár egyik legnagyobb eredményének tekintik az *úrbéri* (vagy ahogyan rendre ő maga nevezte: „hűbéri”) *viszonyok szabályozását*, lényegében az úrbériségből származó maradványok felszámolását: „A régi úrbéri viszonyok maradványait, a középkor e fennmaradt szemetét eltisztította, megszüntette. Az úrbéri maradványokat rendező, különféle ily eredetű jogok és terhek megváltását tárgyzó törvényei a birtokos arisztocrátia részéről erős ellenérzésre s rosszallásra találtak és elkeseredett kifakadásokat idéztek fel a demócrata miniszter ellen”, de ő nem tárgított. Mást nem is tehetett; az úrbéri viszonyokat deklaratív jelleggel és elvben megszüntető 1848-as törvényhozás a későbbi minisztérium feladatává tette a kérdés aprólékosabb szabályozását. Ezzel elegánsan az utódok vállára terhelte a hihetetlen nehéz és számtalan érdekkört érintő kérdés megoldását. Az úrbéri örökváltságokért adandó országos kárpótlás iránt intézkedni húsz esztendő múltán, az érték- és vagyoni viszonyok jelentős megváltozását figyelembe véve, valamennyi érdekelt szempontjait a lehetőségig értékelve, meglehetősen nehéz feladatnak látszott.⁸⁰ S ráadásul még ott voltak az úrbériekkel rokon viszonyok (mint például a szőlődezsma⁸¹ esete), amelyek megszüntetéséről úgyszintén dönteni kellett. (A földesúri viszonyok maradványai közül a királyi kisebb haszonvételekre [italmérési jog, malomjog stb.] vonatkozó szabályozás dolgában is előre léptek, de itt a szabályozás az előkészületek stádiumában maradt.)

Horvát Boldizsár a *polgári házasság* akkor még vitára meg nem érett kérdésében is a legszabadelvűbb álláspontot foglalta el. Terve szerint (ha sikerült volna a polgári jog gyakorlására vonatkozó jogszabályokat az állampolgári jogegyenlőség alá vonni és a vallásoktól és felekezetektől független egyenlőséget biztosítani) a polgári házasság a maga tiszta formájában jelenhetett volna meg a magyar jogéletben. A *gyámság és gondnokság* kérdésének szabályozását önálló formában ideiglenesnek tekintette a miniszter, hiszen, mint mondta, annak helye a kódexben van, s „szintén az alkotandó polgári törvénykönyvnek részét fogja képezni”. Ezért a minisztérium a törvényhatóságokhoz fordult adatgyűjtés okán.⁸² A bekért információkat azután különféle okok folytán a minisztérium a belügyminiszterhez továbbította. Az igazságügy-miniszter csupán az árva- és gyámügy, valamint a gondnoksági intézmény azon kérdéseiben rendelkezett, amelyek a bírói hatóságot érintették.⁸³

A büntetőjogi modernizáció kérdésében Horvát Boldizsár nem jutott olyan messzire, mint a polgári törvénykezés vagy a bírósági szervezet kiépítésében. Nagy álmát, a halálbüntetés eltörlését a merev ellenállás miatt nem sikerült keresztülvinnie, de néhány garanciális szabályt a magyar büntetőjogba illesztetett. Ilyen volt a *bothüntetés eltöltése*, miszerint: „A testi fenyíték, mint fő-, mellék- vagy súlyosító büntetés, továbbá mint fegyelmi büntetés, úgy bűnvádi, mint rendőri esetekben többé nem alkalmazható.”⁸⁴ A testi büntetést fogságbüntetésre váltotta át, a már kiszabott és még hátralévő testi fenyíték-büntetést, mint súlyosbítást pedig eltörlötte. Ezzel egy tekintet alatt kezelte a büntetesként (súlyosbításként) alkalmazott bilincs-használatot is. („Hasonlóul eltörlöttek mindennemű *bilincsnek, mint büntetésnek* alkalmazása.”⁸⁵) A polgári büntető törvényhozás triumfálását jelentette a törvény lakonikus rendelkezése, mely szerint „A *vérdíj eltörlöttek*.”⁸⁶ A büntetés-végrehajtás is háttérbe szorult olyan nagy jelentőségű mozgalmak mellett, mint a bírósági szervezet kialakítása és függetlenítése, a polgári és büntetőeljárás szabályainak kimunkálása vagy az anyagi büntető törvénykönyv kidolgozása. A szakirodalom-

ban és az országgyűlésben csak kevesek firtatták a fegyházügyet. 1870-ben a kodifikációs munkák fontossági sorrendjében a harmadik helyen szerepelt a *börtönügy*,⁸⁷ s egy esztendőre rá Horvát úgy nyilatkozott a képviselők előtt, hogy a tárcánál munkába vették a börtönügyi törvénytervezet kidolgozását.⁸⁸ Ez is a re-

formkor hatása, ahol az előkészítő bizottmány vallotta a három (anyagi, eljárási és végrehajtási) törvény egyenrangúságát.

Horvát hitvallása szerint „A börtön- és fegyházak állapota hazánkban oly elszomorító, s más művelt nemzetek irányában hátramaradásunkat olyannyira tanúsítja, miként ereink egész megfejtésével, sőt rendkívüli áldozatokkal is arra kell törekednünk, hogy e téren a mulasztásokat pótoljuk, a hiányokat kiegészítsük, és így a humanitás és előrehaladott tudomány követelményeinek megfelelhessünk.”⁸⁹ Bizony, volt mit bepótolni, lerombolni, átalakítani vagy felépíteni. Ennek egyik első lépője volt az 1869. évi fegyházi rendtartás is, amely ugyan részleges és ideiglenes volt, mégis tükrözte már a modern börtönügy alapelveit. Részleges volt, mert nem

Horvát Boldizsár szobra Szombathelyen

terjedhetett ki a törvényhatósági intézetekre, tehát csak az országos fegyintézetek szabályzata lehetett. Ideiglenes volt, mert csupán az egységes börtönügy kialakulásáig, a szervezeti-igazgatási és koncepcionális egység létrehozásáig tervezték hatályban tartani. A szabadságvesztés-büntetés célja „a szabadságvesztésre ítélt egyéneket ítéleteik határozataihoz képest fogva tartani s egyszersmind gondos felügyelet, beható oktatás, folytonos munka és példás rend által azok erkölcsi javítását eszközölni”. Mint tudjuk, az igazságszolgáltatás és a vármegyei hatóságok elválasztása elvben ugyan 1869-ben megtörtént, a gyakorlati megvalósítás azonban 1872-ig elhúzódott. A börtönök átadásáról csupán 1871-ben rendelkeztek,⁹⁰ s a végrehajtás formalitásairól is csak egy decemberi miniszteri leirat szólt.⁹¹ Horvát Boldizsár 1871. június 5-ig volt hivatalban, így igazságügyi miniszterként a börtönügy egységesítését már nem érthette meg. Liberális koncepciója azonban kétségtávol kihatott utódainak börtönügyi politikájára is.

Jegyzetek

- ¹ Szinnyei József: *Horvát Boldizsár*. In: *Magyar írók élete és munkái*. IV. kötet (Budapest, Hornyánszky, 1896, 1148. hasáb)
- ² Márki Sándor–Bekscics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896)*. In: *A magyar nemzet története*. 10. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor (Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., 1898, 655. p.; a továbbiakban: Márki–Bekscics, 1898)
- ³ *Országgyűlési almanach*. 1886. Szerk.: Halász Sándor (Budapest, Atheneum R. társ. Kiadása, 1886, 75. p.)
- ⁴ *Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1878*. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Rózsa Miklós (Budapest, Franklin Társulat, 1909, 227. p., 1867. március 7.; a továbbiakban: Kecskeméthy, 1909)
- ⁵ Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Emlékek a magyar állam kialakulásának újabb korszakából* (Budapest, a Nyugat kiadása, 1911, 407. p.)
- ⁶ Kecskeméthy, 1909, 224. p., 1867. február 20.
- ⁷ Vö.: Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 48. p.)
- ⁸ Kecskeméthy, 1909, 229. p., 1867. március 10.
- ⁹ Kecskeméthy, 1909, 229. p., 1867. március 23.; uo., 227. p., 1867. március 10.
- ¹⁰ Kecskeméthy, 1909, 256. p., 1867. július 14.
- ¹¹ Kecskeméthy, 1909, 245–246. p., 1867. november 29.
- ¹² Kákay Aranyos: *Horváth Boldizsár*. In: *Nagy férfaink. Legújabb fény- és árnyképek* (Budapest, a szerző tulajdona, 1874, 123. p.; a továbbiakban: Kákay, 1874)
- ¹³ Kecskeméthy, 1909, 245–246. p., 1867. november 29.
- ¹⁴ Kákay, 1874, 129–134. p.
- ¹⁵ Kákay, 1874, 130. p.
- ¹⁶ Kecskeméthy, 1909, 250–251. p., 1868. december 31.
- ¹⁷ *Emlékezés Horvátra* (Vas megyei Lapok, 1884, 20. sz., 1884. március 9.)
- ¹⁸ Horvát B.: *A bírói hatalomról szóló törvényjavaslat megvitatása alkalmával a képviselőházban tartott beszéde* (Pesten, Nyomatott az Atheneum nyomdájában, 1869, 24. p.; a továbbiakban: Horvát, 1869)
- ¹⁹ Horvát, 1869, 24. p.
- ²⁰ Horvát, 1869, 25. p.
- ²¹ A képviselőház 20. országos ülése 1869. május 31-én (MPGy Ogy 1868–1872, KN I., 277. p.)
- ²² A képviselőház 20. országos ülése 1869. május 31-én (MPGy Ogy 1868–1872, KN I., 278. p.)
- ²³ A képviselőház 20. országos ülése 1869. május 31-én (MPGy Ogy 1868–1872, KN I., 278. p.)
- ²⁴ A képviselőház 20. országos ülése 1869. május 31-én (MPGy Ogy 1868–1872, KN I., 280. p.)
- ²⁵ Kecskeméthy, 1909, 256. p., 1869. október 18.
- ²⁶ Márki–Bekscics, 1898, 656. p.
- ²⁷ *Horvát Boldizsár (1822–1898)* (Vasárnapi Újság, 1898, 45. sz., 1898. november 6.)
- ²⁸ Márki–Bekscics, 1898, 666. p.
- ²⁹ Laky Ferenc: *Horvát Boldizsár az igazságügyi miniszter*. In: *Vas Megyei Bíróság az ezredfordulón. Emlékkönyv*. Szerk.: Laky Ferenc (Szombathely, Vas Megyei Bíróság, 2003, 44. p.; a továbbiakban: Laky, 2003)
- ³⁰ Bognár Iván: *Igazságügyminisztériumi levéltár* (Budapest, Művelődési Minisztérium Levéltári osztálya, Levéltárak Országos Központja, 1962, 12. p.)
- ³¹ Kardos Kálmán: *Az igazságügyminisztériumi levéltár* (Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993, 7. p.; a továbbiakban: Kardos, 1993)
- ³² Kardos, 1993, 8. p.
- ³³ Vadász Norbert: *Vasvármegye a magyar irodalomban* (Szombathely, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1908, 58–59. p.)
- ³⁴ Márki–Bekscics, 1898, 666. p.
- ³⁵ Laky, 2003, 43. p.
- ³⁶ A képviselőház 11. országos ülése 1869. május 13-án (MPGy Ogy 1868–1872, KN I., 66. p.)
- ³⁷ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, IV. 46. p.
- ³⁸ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, II. Polgári törvénykezés, 17. p.
- ³⁹ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, II. 27–28. p.
- ⁴⁰ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, II. 21. p.
- ⁴¹ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, III. Büntető jog, 30. p.
- ⁴² 1878:5. tc. a büntető törvénykönyvről
- ⁴³ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, III. 30. p.
- ⁴⁴ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története* (Debrecen, Debrecen University Press, 1997, 119. p.; a továbbiakban: Stipta, 1997)
- ⁴⁵ Vö.: Laky, 2003, 42. p.
- ⁴⁶ 1868:54. tc. a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában, I. §
- ⁴⁷ 1868:54. tc. 2. §
- ⁴⁸ 1868:54. tc. II–III. fejezet
- ⁴⁹ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, II. Polgári törvénykezés, 19. p.
- ⁵⁰ A képviselőház 19. országos ülése 1869. május 29-én (MPGy Ogy 1868–1872, KN I., 254. p.)
- ⁵¹ Bódiné Beliznai Kinga: *Horváth Boldizsár és a bírakra vonatkozó jogalkotás* (Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1999/1., 29. p.)
- ⁵² MOL Filmtár 3747 Mtj. 29. sz. Mt.
- ⁵³ 1869. április 24. Trónbeszéd Budán, a királyi palotában (MPGy Ogy 1869–1872, Irom. I. kötet, I. sz., 1–2. p.)
- ⁵⁴ Kajtár István: *Magyar városi önkormányzatok 1848–1918* (Akadémiai Kiadó, Budapest 1992, 68. p.)
- ⁵⁵ Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására* (Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 155. p.)
- ⁵⁶ Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében* (Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, 23. p.)
- ⁵⁷ Horvát Boldizsár igazságügyminiszter s a szombathelyi kerület képviselőjének a bírói hatalomról szóló törvényjavaslat megvitatása alkalmával 1869. évi július 3-án, a képviselőházban tartott beszéde (Pesten, Athenaeum nyomda, 1869, 8. p.)
- ⁵⁸ 1869:4. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról, I. §
- ⁵⁹ 1871:8. tc. a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről
- ⁶⁰ 1867. március 17-én, 490/B.M. és 16/I.M.E. sz. alatt kelt rendelet
- ⁶¹ 1867. május 4-én, 174/II.n. sz. a kelt rendelet; 1867. május 17-én, 307/II.n. sz. a kelt rendelet; 1867. július 18-án, 488/eln. sz. a kelt rendelet; 1867. szeptember 10-én, 679. sz. a kelt rendelet; 1867. szeptember 12-én, 648/eln. sz. a kelt rendeletek; 1867. május 17-én, 307/eln. sz. a kelt rendelet stb.
- ⁶² 1870:15. tc. a királyi vegyes bíróságok törvénybe iktatásáról; 1870:16. tc. az ítélő bírák számának meghatározásáról a fellebbviteli bíróságoknál; 1871:12. tc. a pesti kir. tábla ítélő bírának szaporítása tárgyában; 1871:31. tc. az első folyamodású bíróságok rendezéséről; 1871:32. tc. az első folyamodású kir. törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről
- ⁶³ Stipta, 1997, 123–124. p.
- ⁶⁴ A Magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. évig, IV., 45. p.
- ⁶⁵ 1871:32. tc.
- ⁶⁶ 1871:3. tc. a királyi ügyészségről
- ⁶⁷ Az 1874:34. tc. az ügyvédi rendtartás tárgyában és az 1874:35. tc. a királyi közjegyzőkről
- ⁶⁸ 1867. április 16-án kelt, 119-1137 sz. a kelt intézkedés
- ⁶⁹ 1867. november 11-én, 10.304 sz. a kelt rendelet
- ⁷⁰ 1868. július 17-én 10.677 sz. a kelt rendelet
- ⁷¹ 1867. szeptember 7-én 8352. sz. a kelt rendelet
- ⁷² 1868:31. tc. az uzsoratórvény eltörlése tárgyában
- ⁷³ 1868:55. tc.
- ⁷⁴ 1868:56. tc.
- ⁷⁵ ITSZ I. 23. §
- ⁷⁶ A magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1867–1872. I. Polgári magánjog, 9. p.

⁷⁷ 1868. március 22-én, 2380 sz. a. kelt rendelet

⁷⁸ 1869. évi április 8-án kelt, 2579 sz. a. rendelet

⁷⁹ 1868:1. tc.

⁸⁰ 1871:53. tc. az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről; 1871:55. tc. az arányosításról és tagosításról, az ország erdélyi területének városaiban, szabad és volt úrbéresekkkel vegyes községekben

⁸¹ 1868:29. tc. a szőlőbirtok után járó tartozások megváltásáról

⁸² 1868. évi augusztus 12-én 1482. sz. a. kelt körrendelet

⁸³ 1868:54. tc. 23. §, 1871:31. tc. 18. §

⁸⁴ 1871:52. tc. a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozó némi intézkedésről, 1. §

⁸⁵ 1871:52. tc. 3. § Ettől kezdve a magyar büntető gyakorlatban a bilincsnek, mint elővigyázati, biztonsági és fegyelmi eszköznek fegyverek vagy vizsgálati fogságban levő személyek ellen szükséges alkalmazása volt csak lehetséges, melyről a törvényhozás további rendelkezéséig, az igazságügy-miniszter kapott felhatalmazást külön rendelet által intézkedni.

⁸⁶ 1871:52. tc. 7. §

⁸⁷ MPGY Ogy 1869–1872 Irom. II. kötet 223. sz.

⁸⁸ A Képviselőház CCLXXXI. Országos ülése 1871 február 9-én: MPGY Ogy. 1869–1872 KN 13. kötet

⁸⁹ MPGY Ogy 1865–1968, Irom. VI. kötet, 348. sz., 148. p.

⁹⁰ 1871. évi 31.tc. az első folyamodású bíróságok rendezéséről, 32–34. §

⁹¹ 10.222 sz. lüM. ut., 1871. december 12.

Christian Neschwara

Az osztrák jog Magyarországon

A jogszabályok hatályának és érvényességének kérdései a kiegészítés előtt és azt követően

I.

1713-ban, a Pragmatica Sanctio alapján, oszthatatlan hatalmi területként született meg a Habsburg-dinasztia fennhatósága alá tartozó országok és tartományok egysége, melynek egyes részei (a részes államok) azonban önállóak maradtak, s azokat az uralkodók központi hatóságai csak laza reálunióként irányították.¹ E monarchikus unió addig sokszínű struktúrája a 18. század közepétől egységes állammá alakult át. Ezt követően az ún. ciszlajtániai (Lajtán inneni) országokban (vagyis az osztrák örökös tartományokban – a szerk.), a rendek semlegesítésével, az államhatalom a közös uralkodó és annak hatóságai kezében koncentrálódott. A magyar korona országaiban viszont a rendek továbbra is megtudták őrizni pozícióikat a jogalkotásban, az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban.²

1804-ben, az örökletes császári méltóság felvételével az I. Ferenc császár által uralt egész terület közös állami jelképet³ kapott ugyan, az osztrák monarchiában azonban nem volt az összes országot, mint egységes egészet átfogó állami szervezet. Mindenekelőtt az egységes, közös jogrend hiányzott: míg az örökös tartományokban az állami és hatósági reformokkal párhuzamosan egy modern, egységes kodifikált jogrend épült fel,⁴ a magyar korona országaiban megmaradt a tradicionális jog befolyása,⁵ amelyet főként a magánjogban, azon belül különösen a családi és az öröklési jogban régi jogintézmények alakítottak, mint például a nemesség jellegzetes öröklési joga, az ősiség (aviticitas). A magyar jogforrási rendszer ezen kívül regionálisan is differenciálódott. A magyar jog a legkülönbözőbb szintű és mi-

nőségű szabályok elegyéből állt, jórészt szokásjogi normákból, amelyek rendeletekkel, nem vagy nehezen hatályosuló törvényekkel és a Curia döntéseivel keveredtek. Ehhez járult még a főként a házassági jogban érvényesülő kánonjog is.⁶ (Már csak Magyarország nagy részének oszmán-török megszállása következtében sem kerülhetett sor sokáig jogi reformokra.)

A jogrendben a modernizálás irányába először csak a reformkorban, a rendek kezdeményezésére történt elmozdulás; a polgári átalakulás célkitűzéseivel összefüggésben a társasági és gazdasági jog újjáalakítása végül 1848 áprilisában – a saját alkotmány alapjain – a magyar jogrend átfogó, az országgyűlés általi megújításával folytatódott. 1848-ban fő célként egy magánjogi kodifikáció megalkotását tűzték ki.⁷

II.

A forradalom és szabadságharc idején a magyar jogrend modernizálásához kevés volt az idő. A birodalmi alkotmány rendelkezései szerint ráadásul 1849 márciusától⁸ a létrejött részleges szabályokat sem lehetett alkalmazni. Magyarország monarchián belüli speciális alkotmányjogi helyzetének felszámolásával az osztrák kormányzat számára lehetőség nyílt arra, hogy – miután az osztrák jogot a császárság valamennyi országa számára közössé tették – kilátásba helyezze a birodalomban létező különböző jogrendszerek egységesítését.⁹

Magyarországon és társországaiban, Horvátországban, Szlavóniában, az Adria-tenger part menti területein és Fiumében, valamint Erdélyben az alapjogok egyelőre változatlanok maradtak, de a birodalmi alkotmány előírta, hogy „az eddigi joganyagot revízió alá kell venni, hogy a jogalkotás kívánt egysége a birodalom minden részén”, így ezeken a területeken is létrejöjjön (68. § 2. bek.).

Magyarországon 1850-ben kezdték meg az osztrák törvények bevezetését, egy időben az osztrák hatóságok megszervezésével. Az osztrák jog legfőbb alkotóelemeinek, az Osztrák Polgári Törvénykönyvnek (OPTK) és a Büntető törvénykönyvnek hatályba léptetését valamennyi országra kiterjedő érvénnyel tervezte meg a kormányzat, beleértve a törvények novellálását is. Az OPTK például állandó korrekciókra szorult, a módosí-

tásoknál pedig prioritást a család- és öröklési jog élvezett.¹⁰ Az 1803. évi Büntető törvénykönyvet ugyancsak revízió alá vonták. 1850-ben a büntetőeljárást kivették a Büntető törvénykönyvből, s a kormány új büntető perrendtartást bocsátott ki. Az anyagi jog egyes tényállásai is megújultak.¹¹

III.

Az 1849. évi birodalmi alkotmány hatályon kívül helyezésével ez a jogalkotói munka 1851 végére ismét elakadt. Az új alkotmány kibocsátásával, 1852 elejétől¹² immáron lehetségessé vált az egész állam valamennyi hatóságának egységesítése. Az alkotmány 33. pontjának megfelelően tervbe vették a birodalom minden országára érvényes, egységes jogrendszer bevezetését. Az a törekvés, hogy a magyarok számára korszerű törvényeket bocsássonak ki, végül is nem hozott jelentős eredményt. Az OPTK új, személyekre vonatkozó része 1851 májusa óta tervezetben létezett ugyan, a plánum azonban nem öltött jogszabályi formát.¹³ 1852-ben viszont, a monarchia valamennyi országára kiterjedő érvennyel, az addigi módosításokkal kihirdették az 1803. évi Büntető törvénykönyvet.¹⁴ Ezt még ugyanabban az évben követte az osztrák polgári eljárásjog magyarországi életbe léptetése, miként az egységes csodeljárás bevezetése Magyarország egész területére és az önálló közigazgatási területekre, például Horvátország-Szlavóniára, a Vajdaságra és Bánátra, illetve Erdélyre.¹⁵

Az OPTK magyarországi hatályba léptetését a bécsi kormány, a birodalmi tanács és a miniszteri konferencia magyar tagjainak rapid megoldást szorgalmazó álláspontjával szemben, óvatosan kívánta véghezvinni. Úgy gondolta, hogy „megfelelő előkészületeket” kell tenni, az érintett országok „saját adottságainak figyelembevételével”.¹⁶ A munkát 1852 áprilisának végén kezdték meg, külön Magyarországra és külön Erdélyre vonatkozóan, de az előbbi elsődlegesként kezelve. Tartalmi revíziót – mint mondták – időbeli okok miatt nem lehetett végrehajtani.¹⁷ Ezekben az országokban az OPTK kihirdetésénél csupán a törvénykönyv rendelkezéseinek fenntartására, a „szomszédos és kapcsolódó törvényekre” (azaz az OPTK 1812 óta kibocsátott „utólagos rendelkezéseire” és a jogrend egyéb idevágó szabályozására), valamint az autentikus magyarázatokra¹⁸ kellett tekintettel lenni. Nem voltak mellőzhetők az OPTK törvénykönyvként kihirdetett eredeti szövegét kiegészítő normák sem.¹⁹ A továbbiakban Magyarország és Erdély „saját adottságait” csupán az OPTK egyes rendelkezéseinek korlátozott alkalmazásán keresztül érvényesítették. Ilyen korlátozásokat végül is csak a házassági jogban vezettek be – az öröklési jogban pedig az ősiség fenntartásával.²⁰

Az OPTK-t a magyar közigazgatási területekre 1853. május 1-jei hatállyal vezették be. (Kivételt képezett a katonai határőrvidék, mivel ott az OPTK már 1811-től érvényben volt.) Erdélyben 1853. szeptember 1-jei hatállyal vezették be, az 1851-től az ország területéhez csatolt katonai határőrvidékre is vonatkoztatva.²¹

Magyarországon 1849-től az OPTK mellett más osztrák magánjogi törvényeket is bevezettek,²² 1855-ben először az örökös tartományok telekkönyvi rendszerét, amelynek célja az ingatlanforgalom megváltoztatása volt.²³ 1853-ban az Osztrák Császárság valamennyi országa egyöntetű, új büntető perrendtartást kapott,²⁴ 1854-ben pedig hatályba léptették a peren kívüli eljárásokról szóló törvényt.²⁵ Ezen túl Magyarországon és Erdélyben 1852/53-tól új ügyvédi,²⁶ 1859-ben pedig új közjegyzői rendtartás lépett életbe;²⁷ ezek a vonatkozó 1849., illetve 1855. évi osztrák törvényeken alapultak.

IV.

Aligha vitatható, hogy jogpolitikai tekintetben az osztrák jog, mindenekelőtt a magánjog magyarországi bevezetése pozitívnak minősíthető. A korszerű jogtranszferálását azonban Magyarországon – érthetően – kevésbé fogadták modernizálási hullámként, sokkal inkább értelmezték a hazai jogi kultúrától idegen szabályozás erőltetéseként.²⁸ Az osztrák jogra a magyarok szinte kizárólag mint a megszálló hatalom eszköze tekintettek, s a hozzávetőlegesen ötezer, külföldről Magyarországra delegált osztrák hivatalnokot a gyarmatosító hatalom képviselőjeként, és nem a fejlődés segítőiként fogadták.

Az osztrák jognak az érintett területek jogéletébe való átültetése nem ment zökkenőmentesen.²⁹ Az osztrák joggal és az osztrák hivatalnokokkal szembeni látens bojkott, valamint a folyamatosan erősödő önállósági törekvés hamarosan jelentős alkotmányjogi következményekkel járt. 1860-ban kiadták az ún. Októberi Diplomát, amely közelített a Magyarország közjogi állásáról képviselt magyar állásponthez. Eszerint Magyarországnak némi változtatással ugyan, de vissza kellett térnie 1848 előtti alkotmányos helyzetéhez.³⁰

Az októberi közjogi szabályozás alapján a jogalkotásnak vissza kellett szállnia a magyar országgyűlésre. Röviddel ezután, 1861 elején került sor került az Országbírói Értekezlet (OBÉ) tanácskozására, melyen az ország legjelentősebb jogászai és jogtudósai vitatták meg a hagyományos magyar jog alapján a joggyakorlat megújításának³¹ lehetőségeit. A szervezeti jogi kérdések kezelése mellett a jövőben alkalmazható normákat is meghatározták.³² Az Értekezlet a majdani magyar törvényhozás számára javasolta egyes osztrák jogi megoldások és szabályok hatályának fenntartását, ezt azonban kétségessé tette a visszaállított törvényhatóságok törvénykezési hatáskörének helyreállítása.

A törvényhatósági gyakorlatban a régi jog felelevenítése már lezárt tények megkérdőjelezését eredményezte, melyeket a kúria tanácskozásának lefolyása és eredménye is prejudikált. Miután a magyar jogi szervezet visszaállítása de facto lezárult, előtérbe kerülhetett a magyar joganyag visszaállításának lehetősége is. Ezzel kapcsolatban két ellentétes álláspont állt szemben egymással. Az egyik szerint a forradalom előtti állapotokat

kell helyreállítani, ami értelemszerűen az osztrák jog teljes felfüggesztéséhez vezet. Ezt a nézetet vallotta az Értekezleten a radikális konzervatív többség. Mások úgy vélték, hogy átmenetileg az osztrák alkotmány provizórikus érvényét meg lehet állapítani, mert ezzel a magyar jog 1848-as, és az azóta elért fejlődését konzerválni lehet. (Ezt az álláspontot a mérsékelt liberális kisebbség támogatta.³³)

A magyar jogászok végül ráleltek a kompromisszumos megoldásra, melyet a magyar szakirodalom a jövőben érvényes jog vonatkozásában „magánjogi kiegyezésként”³⁴ jellemzett. Az OBÉ határozatainak legjelentősebbjeként számon tartott alapvetés rögzítette azt az elvet, hogy a korábbi magyar magánjogi törvények visszaállítottak tekintendők, de a jogbiztonság és a jogfolytonosság elveire figyelemmel egy sor kivételt tettek, hogy a megváltozott viszonyokra tekintettel lehessenek.³⁵ Végeredményként az OBÉ elismerte a magyar jogrend 1848 utáni állapotát, de a meglehetősen elszigetelt kiegészítéseken keresztül az osztrák törvényeket rögtön átalakította, mely az ingatlan-nyilvántartási jogban, részben a polgári eljárás jogban, továbbá az ügyvédség szervezetében helyesnek bizonyult.³⁶

A magyar jogfejlődés ezzel a döntéssel visszatért a negyvennyolcas állapotokhoz és színvonalhoz.³⁷

A bécsi kormányzat a magyar jogéletben várható anarchia megakadályozása érdekében kénytelen volt tudomásul venni ezt a döntést, sőt a császárnak ajánlotta a magyar álláspont elfogadását. 1865 őszén, a kiegyezési tárgyalások megkezdésével³⁸ a kormányzatnak az OBÉ által előidézett helyzet revíziójára vonatkozó fáradozásai értelmetlenné váltak.

Jegyzetek

- ¹ Brauner, W.: *Österreichische Verfassungsgeschichte* (10. Auflage, Wien, 2005, 69–75. p., főként 73. p. skk.)
- ² Brauner, W.: *Die Habsburgermonarchie als Zusammengesetzter Staat*. In: Becker, H.-J. (Hrsg.): *Zusammengesetzter Staatlichkeit in der Europäischen Verfassungsgeschichte* (Der Staat. Beiheft, 16. Berlin, 2006, 197–236. p.)
- ³ Ehhez lásd: Brauner, W.: *Az osztrák császári cím* (Jogtörténelmi Szemle, 2007. 3., 8–14. p.)
- ⁴ Ogris, W.: *Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848–1918* [a továbbiakban: Ogris: *Rechtsentwicklung*]. In: Wandruszka, A., Urbanitsch, P. (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band II. *Rechtswesen* (Wien, 1975, 538–617. p.; a továbbiakban: Wandruszka–Urbanitsch: i. m.)
- ⁵ Kivéve a határőrvidek néhány szeletét; ehhez lásd: Baranyi, G.: *Ungarns Verwaltung* [a továbbiakban: Baranyi: *Verwaltung*]. In: Wandruszka–Urbanitsch: i. m., 365. p.
- ⁶ Szalma, J.: *Parlament und Zivilgesetzgebung in Ungarn* [a továbbiakban: Szalma: *Parlament*]. In: Máthé, G., Mezey, B. (Hrsg.): *Von den Ständeversammlungen bis zum parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentsgeschichte* (Budapest–Graz, 2001, 129–144., különösen 129–135. p.). – A II. József alatti alkalmankénti kísérletek az osztrák jog magyarországi hatályba léptetésére csupán történelmi epizódok maradtak. A házassági jogi összevetésre lásd: Mádl, F.: *Kodifikation des ungarischen Privat- und Handelsrechts im Zeitalter des Dualismus* [a továbbiakban: Mádl: *Kodifikation*]. In: Csizmadia, A., Kovács, K. (szerk.): *Die Entwicklung des*

V.

A történetek ellenére a magyar állam területén 1867 után is maradt érvényben osztrák jog; így Horvátországban és Szlavóniában, ahol a külön megkötött kiegyezés alapján a magyar jog nem volt hatályos. Erdélyben hallgatólagosan és részlegesen használatban maradt az osztrák jog, s hasonló történt Fiumében, valamint az Adria part menti területein. Itt a magyar állam törvényei csak olyan esetben voltak érvényben, amikor is ezt esetenként kifejezetten kinyilvánították.³⁹ A mind intenzívebbé váló jogalkotás (az 1875. évi kereskedelmi törvény, az 1894. évi házassági törvény, az 1878- évi büntető kódex és az 1896- évi büntetőeljárás törvény, az 1868., 1896. és 1911. évi polgári eljárás törvény, valamint az ügyvédi és a közjegyzői kamarákról szóló 1874. évi törvények⁴⁰) eredményeképpen 1867 után Magyarországon fokozatosan egy, a cislajtániaiától eltérő, sajátos arculatú jogi terület jött létre. Különösen a magánjogban formálódtak ki egyértelmű különbségek a magyar és az osztrák jog között. A magyar területek komplexitása ugyanis szabályozások sokaságára oszlott fel, ahol az osztrák OPTK mindig csak eltérő mélységben gyakorolhatta hatását.⁴¹

Végül is elmondható, hogy a Magyar Királyságban mindenekelőtt dologi jogi vonatkozásokban, a szerződési és bírósági gyakorlatban de facto irányadó maradt az osztrák jog. Ezt regisztrálhatjuk az egyetemi jogi oktatásban, ami által a magyar jogtudományban hosszú ideig releváns maradt⁴² a saját magyar polgári törvénykönyv elkészítésére vonatkozó fáradozások kudarca és a két világháború fordulópontjai miatt⁴³ – egészen a polgári törvénykönyv 1959. évi kibocsátásáig, tehát még Magyarországnak a szocialista jogrendre való áttérése után is.⁴⁴

Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1944 (Budapest, 1970, 93. p.)

- ⁷ Zlinszky, J.: *Ungarn*. In: Coing, H. (Hrsg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. Band III.: *Das 19. Jahrhundert*, Teil 2.: *Gesetzgebung zum allgemeinen Privatrecht und zum Verfahrensrecht* (München, 1972, 2149 p. skk., 2157., 2160, 2198–2200. p.; a továbbiakban: Zlinszky: *Ungarn*); Heymann, E.: *Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn* (Tübingen, 1917, 9. p. skk.); Zehnbauer, R.: *Einführung in die neuere Geschichte des ungarischen Privatrechts* (Freiburg, 1916, 20. p.); Putz, C.: *Zur Frage der Rechts-Reception und Codification in Ungarn* (Wien, 1872, 53. p. skk.); Szladits, K.: *Ungarn*. In: Schlegelberger F. (Hrsg.): *Rechtsvergleichendes Handwörterbuch für das Zivil- und Handelsrecht des In- und Auslandes*. Band I.: *Länderberichte* (Berlin, 1929, 276–286. p.); Almási, A.: *Ungarisches Privatrecht*. Band I. (Berlin–Leipzig, 1924, 3. skk.); Plosz, A.: *Ungarns Justizwesen* (Zeitschrift für Ungarisches Privatrecht [a továbbiakban: ZUÖP], Band II., 1896, 23. skk.); Zlinszky, J.: *Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. In: *Ius Commune* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte. Frankfurt am Main, Band X., 1983, 7. p.); továbbá: Mádl: *Kodifikation*, 94. p. skk., 98. p.; Szalma: *Parlament*, 135 p. skk.

⁸ Reichsgesetzblatt [a továbbiakban: RGBI], Nr. 150.

⁹ Mádl: *Kodifikation*, 100. p.; Szladits, K.: *Franz Deák und unser heutiges Privatrecht* (ZUÖP, Band IX., 1903, 320., 326. p.); Szal-

- ma: Parlament, 136. p. – Továbbá: Zlinszky: Ungarn, 2151. p.; *Verhandlungen des österreichischen verstärkten Reichsrathes 1860. Nach den stenographischen Berichten*. Band II. (Neudruck, Wien, 1972, 345. skk.); *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. Abteilung V.: *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Band 4. (Wien, 1986, 24. p.: a továbbiakban: MRP)
- ¹⁰ Walter F.: *Die österreichische Zentralverwaltung* [a továbbiakban: ÖZV]. Band III. *Von der Märzrevolution bis zur Dezemberverfassung 1867*. Teil I. *Die Geschichte der Ministerien Kolowrat, Fiquelmont, Pillersdorff, Wessenberg-Dobhoff und Schwarzenberg* (Wien, 1964, 542. p.); Walter F. (Hrsg.): *Aus dem Nachlaß des Freiherrn Carl Friedrich Kübeck von Kübau* (1960, 80., 82. p.; a továbbiakban: Walter: Kübeck). – Ehhez a témához még fontos forráscsoportot alkotnak az Igazságügy-minisztérium aktái: Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien Justizministerium, Signatur alt I B I [a továbbiakban: AVA, JM]. Karton 44, Post 4.
- ¹¹ RGBl. Nr. 25. Ehhez bevezetéként: Hartl F.: *Grundlinien der österreichischen Staufrechtsgeschichte bis zur Revolution von 1848*. In: Máthé, G., Ogris, W. (Hrsg.): *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert* (Budapest, 1996, 13–54. p.); lásd még: Ogris: *Rechtsentwicklung*, 565. p.
- ¹² Az 1851. december 31-én kibocsátott ún. Szilveszteri Pátenssel (RGBl. 1852. Nr. 1 és 2) – amely hatályon kívül helyezte az első birodalmi alkotmányt és az 1849. március 4-ei, második, az Osztrák Császárság Lajtán túli tartományai számára a birodalmi alkotmánnyal egyidejűleg kibocsátott alapjogi pátenszt – lépett hatályba „Az ausztriai császári állam koronaországaiiban szerves intézmények alapelvei” („Grundsätze für organische Einrichtungen in den Kronländern des österreichischen Kaiserstaates”) címet viselő rendelet, mint az 1851. december 31-én kelt, minisztereinek címzett, a császári állam jövőbeli alkotmányjogi berendezkedéséről szóló császári leirat melléklete (RGBl. 1852. Nr. 4.).
- ¹³ MRP (lásd a 9. jegyzetet). Abteilung III. *Das Ministerium Buol-Schauenstein*. Band I. (Wien, 1975, 347 p., 384. p., 4. lábjegyzet); lásd még: Walter: Kübeck, 97. p.
- ¹⁴ RGBl. Nr. 117.
- ¹⁵ Provizorikus polgári perrendtartás: RGBl. Nr. 104 (Siebenbürgen), illetve Nr. 190 (Ungarn); provizorikus csődrendtartás: RGBl. Nr. 132. – A büntető eljárásjoghoz: Ogris: *Rechtsentwicklung*, 558; a büntetőjoghoz: uo. 566; a polgári perjoghoz: Schöniger-Hecke B.: *Die österreichische Zivilprozessreform 1895* (Frankfurt am Main, 2000, 127. p.); Zlinszky J.: *Ungarn, Zivilprozeßrecht*. In: Coing: *Handbuch*, 2820. és 2826. p.; Gönczi K.: *Das juristische Vermächtnis des 19. Jahrhunderts in Ungarn und seine Umgestaltung im europäischen Kontext*. In: Giaro, Th. (Hrsg.): *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers*. Band I. (Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte, 205., 109–128., különösen 121. p.).
- ¹⁶ MRP, 347. p.
- ¹⁷ AVA, JM, Karton 44, Post 4.
- ¹⁸ Gruber H.: *Authentische Interpretationen und Novellen zum ABGB 1811 von dessen Inkrafttreten bis zum Jahre 1848* (Diss. iur. Wien, 1993)
- ¹⁹ MRP, 86. p.; AVA, JM, Karton 44, Post 12, Blatt 8.
- ²⁰ Az ABGB alkalmazásának korlátairól részletesen: St. [=Stubenrauch, M.] (Hrsg.): *Die Einführung des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches vom 1. Juni 1811 in Ungarn, Croatien, Slavonien, Serbien und dem Temeser Banate*. In: *Allgemeine Österreichische Gerichts-Zeitung* [a továbbiakban: AÖG-Z], 1853, I. p.
- ²¹ Kihirdetve Magyarország, Horvátország-Szlavónia, a Bánát és Vajdaság számára: Patent vom 29. November 1852. RGBl. 1852. Nr. 246; Erdély részére: Patent vom 29. Mai 1853, (RGBl. Nr. 99.); vö.: Baranyi: *Verwaltung*, 365. p. – Az ABGB autentikus (nyomdai hibáktól javított) német nyelvű szövegét 1811-ben hirdették ki, azonban hivatalos fordításokat kétnyelvű kiadások formájában is rendelkezésre bocsátottak, így német–magyar, valamint német–horvát kiadásokat is, az utóbbiból szerb változatot is kiadtak; Erdélyben 1859–1860-tól német–román kétnyelvű kiadás is létezett. Ehhez lásd: Brauner, W.: *Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie* (Gutenberg-Jahrbuch, 1987, 205–254., különösen 237. p.); továbbá: Busch, J.–Besenböck, A.: *Von Mailand bis Czernowitz. Die Einführung des österreichischen ABGB. Gesamtstaatsidee und nationaler Partikularismus*. In: Bauer, A., Welker, H. L. (Hrsg.): *Europa und seine Regionen. 2000 Jahre Rechtsgeschichte* (Wien, 2007, 568 p.).
- ²² Zlinszky: Ungarn, 2178. p. skk.; Putz, C.: *System des ungarischen Privatrechts* (Wien, 1870, 50. p. skk.; a továbbiakban: Putz: *System*); Füger v. Rechtborn, M.: *Das alte und neue Privatrecht in Ungarn* (Hermannstadt, 1858, 19. p. skk.)
- ²³ A telekkönyvi felvétel 1850 elején vette kezdetét Magyarországon (Landesgesetzblatt 1850, Nr. 2), míg Erdély esetében 1852 decemberének végén. Ehhez lásd: Schuster, F. [a polgári bíróságok eljárásjogának professzora a pesti egyetemen]: *Kurze Anleitung zum Studium der neuesten gesetzlichen Bestimmungen über die Einrichtung und Führung des Grundbuches in [...] Ungarn [...]* (Wien, 1857). 1855 végén (RGBl. 1855, Nr. 222) bocsátották ki az általános telekkönyvi rendtartást Magyarországon; ez alól kivételt jelentett Erdély, ahol a telekkönyvi rendtartást csak 1870-ben, a Magyar Királysággal történő egyesítés után vezették be.
- ²⁴ RGBl. Nr. 151.
- ²⁵ RGBl. Nr. 208. Ehhez lásd: Sprung, R.–Mayr, P.G.: *Die Entstehung und Weiterentwicklung des Außerstreitgesetzes 1854*. In: Kralik, W., Rechberger, W. H. (Hrsg.): *Symposium Außerstreitreform* (Wien, 1992, 1–26., különösen 9. p.)
- ²⁶ RGBl. Nr. 109 (Erdély) und Nr. 170 (Magyarország). Ehhez lásd: Korsósne Delacasse K.: *Oktroyierte Rechtsanwaltsordnung in Ungarn oder die erste moderne Regelung*. In: Steppan, M., Gebhardt, H. (Hrsg.): *Zur Geschichte des Rechts. Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag* (Graz, 2007, 205–212. p.)
- ²⁷ RGBl. Nr. 23. Ehhez lásd: Neschwara, Ch.: *Österreichs Notariatsrecht in Mittel- und Osteuropa. Zur Geltung und Ausstrahlung des österreichischen Notariats* (Wien, 2000, 27–33. p.)
- ²⁸ A jogi oktatáshoz lásd: Zorn, W.: *Die Organisation der rechts- und staatswissenschaftlichen Studien in Ungarn seit 1860*. (Juristische Blätter, 1884, 233. p. skk., 245. p. skk.); Zlinszky: *Gerichtbarkeit*, 133. skk. – A jogtudomány összehasonlításához: Stubenrauch M. Kommentárjának bevezetője, „Az általános polgári törvénykönyvhöz [...] függelék-rendeletek kapcsolódtak”, 1853, III. p.; továbbá: Pfaff, L.–Hofmann, F.: *Kommentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*. Band I, Teil I. (Wien, 1877, 63., 67. p.); Unger, J.: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*. Band I. *Allgemeiner Teil* (1856, 19. p.); Zlinszky: *Gerichtbarkeit*, 19., 26., 34. p.
- ²⁹ Ehhez mindenképp: *Acht Jahre Amtsleben in Ungarn. Von einem k.k. Stuhlrichter in Disponibilität* (Leipzig, 1861); Sashegyi, O.: *Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach 1849–1860* (Graz, 1979, 97. p. skk.); Dauscher, A.: *Das ungarische Civil- und Strafrecht nach den Beschlüssen der Juxta-Curial-Conferenz* (2. Auflage, Wien, 1862, 2 p.; a továbbiakban: Dauscher: *Civil- und Strafrecht*)
- ³⁰ Brauner: *Verfassungsgeschichte*, 137. p. skk., 179., 181. p.; Mádl: *Kodifikation*, 101. p.; Dauscher: *Civil- und Strafrecht*, 2. p.; Szladits: *Deák*, 318. p. skk.; Zlinszky: Ungarn, 2152. p.
- ³¹ Egy ismeretlen magyar tudósító a magyar igazságszolgáltatásban uralkodó fejtelenséget a „valódi jog- és törvénytelenség állapotaként” írta le, amelyet Európa „a nagy hun vándorlás” óta nem tapasztalt (*Die Justiz in Ungarn*, in: Gerichtshalle, 1861, 185. p.).
- ³² Mádl: *Kodifikation*, 102. p. skk. Ehhez a kortárs szemével: Füger v. Rechtborn, M.: *Über die Wiederherstellung des bestandenen ungarischen Privatrechts. Ein civilistischer Beitrag zur Erörterung einer der belangreichsten Fragen für den bevorstehenden Landtag* (Hermannstadt, 1861); továbbá: Szladits: *Deák*, 320. p. skk.; Dauscher: *Civil- und Strafrecht*, 2. p.

- ³³ Szalma: Parlament, 142 p.; Szabó B.: *Deák und das Privatrecht*. In: Máthé, G., Mezey, B. (Hrsg.), *Nationalstaat – Monarchie – Mitteleuropa. Zur Erinnerung an den „Advokaten der Nation“, Ferenc Deák* (Budapest, 2004, 124–129., különösen 12. p.)
- ³⁴ Szladits: Deák, 326. p.; továbbá, mindenekelőtt: Malfér, St.: *Das österreichische Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch in Ungarn zur Zeit des „Provisoriums“ 1861–1867* (Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte, 1992, 32–44., különösen 32 p.; a továbbiakban: Malfér: ABGU).
- ³⁵ Dauscher: Civil- und Strafrecht, 7. p. skk.; Putz: System, 51. p.; Zehntbauer: Einführung, 23. p.; Mádl: Kodifikation, 105. p.; Zlinszky: Gerichtsbarkeit, 169. p.; Szalma: Parlament, 139. p.
- ³⁶ Zlinszky: Gerichtsbarkeit, 168. p.; Baranyi: Verwaltung, 367. p.; Böszörményi-Nagy E.: *Das ungarische Erbrecht im Dualismus*. In: Csizmadia-Kovács: i. m., 417. p.; Szalma: Parlament, 138. p.
- ³⁷ Dauscher: Civil- und Strafrecht, 2. p. skk.; Putz: System, 51. p.; Zehntbauer: Einführung, 23. p.; Almási: Privatrecht, 5. p.; Sarló, B.: *Das Rechtswesen in Ungarn*. In: Wandruszka-Urbánitsch, 514. p.; Zlinszky: Ungarn, 2153. p.; Malfér: ABGB, 32., 35. p. skk.; Hofmann, P.: *Ein privatrechtliches Gesetzbuch für Ungarn*. In: ÖAG-Z. 1865, 123. és 127. p. (a továbbiakban: Hofmann: Gesetzbuch)
- ³⁸ Brauner: Verfassungsgeschichte, 142. p.
- ³⁹ Hofmann: Gesetzbuch, 127. p.; Putz: System, 51. p.; Szladits: Deák, 317., 326. p.; Almási: Privatrecht, 19. p.; Szladits: Ungarn, 277. p.; Zehntbauer: Einführung, 23. p.; Mádl: Kodifikation, 105. p.; Böszörményi-Nagy: Erbrecht, 417. p.; Baranyi: Verwaltung, 365., 472. p.; Zlinszky: Ungarn, 2142., 2153. p.
- ⁴⁰ Sarló: Rechtswesen, 525–533 p.
- ⁴¹ Máthé G.: *Problems of codification during the Austrian-Hungarian dual monarchy*. In: Máthé-Mezey, 28. p.; Szalma: Parlament, 140. p.; Hofmann: Gesetzbuch, 1865, 127. p. – Bosznia-Hercegovina helyzetéhez: Pilar I.: *Entwicklungsgang der Rezeption des österr. allg. bürgerl. Gesetzbuches in Bosnien und der Herzegowina unter besonderer Berücksichtigung des Immobilienrechts*. In: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des ABGB*. Band I. (Wien, 1911, 701. p. skk.); továbbá: Busch-Besenböck: *Von Mailand bis Czernowitz*, 577. p.
- ⁴² Zlinszky J.: *Wissenschaft und Gerichtsbarkeit. Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert* (Ius Commune. Sonderhefte 97. Frankfurt/Main, 1997, 11. p.); Gönczi: Vermächtnis, 125. p. Ehhez többek között: Mádl F.: *Das erste Ungarische Zivilgesetzbuch – das Gesetz vom Jahre 1959 – im Spiegel der Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation*. In: Mádl, F. (Hrsg.): *Das ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien* (Budapest, 1963, 56. p. skk.)
- ⁴³ Gönczi K.: *Kontinuität und Wandel im ungarischen Rechtssystem der Zwischenkriegszeit*. In: Giaro, Th.: i. m. Band II. (Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte 215. Frankfurt/Main 2007, 69–83. p.)
- ⁴⁴ Ehhez többek között: Mádl F.: *Das erste Ungarische Zivilgesetzbuch*, 56. p. skk.

Ruszoly József

Az országgyűlési választójog erdélyi történetéhez (1866–1872)

1. 1865. szeptember 1-jén az uralkodó november 19-ére új erdélyi országgyűlést hívott össze, melynek egyetlen feladata az uniót kimondó 1848:1. (kolozsvári) törvénycikk revíziója volt. A választójog ezúttal még oktrojált maradt; az alapcenzus 8 forint egyenesadó volt, ám már a *fejadó beszámítása nélkül*, s a régi nemesi jogot is visszaállította. Mindkettő a románokat sújtotta. Ferenc József a pesti országgyűlés összeültével, 1865. december 15-én elnapolta e legutolsó kolozsvári országgyűlést, de csupán a kiegészítés és a koronázás után, 1867. június 20-án oszlatta föl. Egyidejűleg érvénytelenítette az 1863-ban összeült nagyszabani *Landtag* határozatait.¹

Ferenc József 1865. december 25-én engedett a kolozsvári országgyűlés december 18-án kelt kérelmének; „megengedte, hogy Erdély Nagyfejedelemség királyi hivatalosai [regalistái] és törvényhatóságainak képviselői meghívattassanak a Pesten december 10-ére összehívott – tehát már meg is nyitott – magyar országgyűlésre”, mégpedig „az 1848. évi magyarországi választási rend és mód szerint”. Miért is az 5580. kancelláriai

számon, három nyelven – magyarul, németül és románul – hasábos formában kiadott meghívólevélben meghagyta: „a Megyék és Vidékekben, Naszód Vidékét is ideértve, a Székely és Szász Székek és Vidékekben, a Királyi szabad és mező városokban célszerűen rendelkeztek, hogy a követek megválasztása az 1848. évi II. törvénycikk értelmében mielőbb végrehajtsák, és a megválasztott követek a már folyamatban lévő Magyar Országgyűlésre elküldessenek”.

A visszaállított erdélyi királyi főkormányzók (gubernium) 1866. január 10-én, ugyancsak három nyelven *Utasítást* adott ki, amely 41 pontjában – némi magyarázattal – egybefoglalta az 1848:2. (kolozsvári) tc. és az alapjául szolgáló 1848:5. (pozsonyi) tc. szabályait. Jogforrási jellegében tehát eltért az 1861. évi magyarországi választási szabályzattól, amely mintegy az 1848:5. tc. helyébe lépett. Ellentétben az 1861. évi szabályzattal, amelyet az eljáró szervek és az országgyűlés gyakorlatilag hallgatással mellőztek² – tehették, hiszen szakaszainak javarésze megegyezett a törvényével –, erre az *Utasításra*, amely egyébként nem pótolta, csupán összefoglalta a hivatkozott törvényeket, az eljáró szervek gyakorta hivatkoztak.³

Anélkül, hogy e helyütt tüzetesebben elemezném, rámutatok az *Utasításnak* az anyaországtól elütő fontosabb sajátosságaira.

1. Az anyagi választójogot meghagyta az 1848:2. (kolozsvári) tc.-ben szabályozott cenzusok keretei között. E kérdéseket valójában csupán az összeírások kapcsán érintette.

2. Az 1848:2. (kolozsvári) tc. sajátossága, hogy azokban a törvényhatóságokban, ahol 2–2 képviselőt választhattak – többet sehol sem! –, lehetett választani:

hagyományosan egyetlen választási aktusban történjék-e ez, avagy – miként az anyaországban – eleve 2–2 választókerületet alkossanak-e meg. Az *Utasítás* az együttes választást sugallta, a választókerületek megalkotását inkább csupán kivételnek tartotta.

3. Szemben az 1848:5. tc. eljárási szabályaival, amelyek szerint az összeírás egyéni jelentkezés alapján történik, ez alapján a *hivatalból* való összeírást alkalmazza. Ez két okra vezethető vissza: (1) az 1865. évi utolsó („közelebbi”) erdélyi országgyűlésre elkészült összeírások rendelkezésre álltak, azokat csak meg kellett igazítani; (2) az idő sürgetett: a pesti országgyűlés már 1865. december 10-én megnyílt, mielőtt ott kellett hát lenniük Erdélyország képviselőinek is.

4. Az 1848:5. (pozsonyi) tc. egy jelölt esetén lehetővé tette az egyhangú választást közfelkiáltással; az *Utasítás* viszont minden esetben szavazást rendelt.

5. Szemben az 1848:5. (pozsonyi) tc.-kel, amely a fontos – akár éjjelre vagy másnapra is áthúzódó – voksolást írta elő, az *Utasítás* eleve elrendelte: a szavazást éjszakára meg kell szakítani, s másnap folytatni. Lehetőséget nyújtott a településeknek vagy csoportjaiknak napi beosztására is. Az 1848:5. (pozsonyi) tc.-től eme „törvényellenes” eltéréseket (az 1848:2. tc. ugyanis – ha bizonytalanul is – elrendelte az anyaországi eljárási szabályok alkalmazását) a célszerűség és a választók könnyebbége indokolta. Az országgyűlés a mandátumok verifikációja során nem is tett kifogást ellenük.

2. A gubernium e három nyelven (magyarul, németül és románul) kibocsátott *Utasítását* – benne valamennyi hivatkozott törvénycikket – az 1866. évi általános választások során az erdélyi helyhatóságok jogforrásként alkalmazták. Igaz, a román nemzeti párt láthatóan központilag elhatározott óvási szöveggel mind az uniót, mind az 1848:2. (kolozsvári) tc.-et elutasítva hangoztatta: csak azért bocsátkozik bele a választásba, hogy képviselői is részt vegyenek a koronázó országgyűlésen. Magyarán: csak Ferenc Józsefnek, a császárnak és királynak a kedvéért nem vonultak passzivitásba. Az persze a szász törvényhatóságokban is előfordult, hogy csak ímmel-ámmal alkalmazták a törvényt. Nem egy helyütt a képviselők mellé *pótképviselőket* is választottak, akiknek e népképviseleti rendszerben semmi szerepük nem lehetett.⁴

3. Az unió bizonyos kérdéseiről hozott törvény (1868:43. tc.) az Erdélyt illető képviselői helyek számát, a két Naszód vidéki mandátummal megnövelve, 75-re emelte, a főkormányzók (gubernium) hatáskörét pedig a Belügyminisztériumra ruházta.⁵

Az 1869. évi általános választások kormányzati előkészítése és fölügyelete így már a Pesten székelő Belügyminisztériumra hárult. Ez 1868. december 23-án hivatalból fölhevítve a törvényhatóságok, valamint a törvényhatóságoknak ugyan nem minősülő, de önállóan

képviselőválasztásra jogosult városokat a választási előkészületekre, különösen a választói összeírásokra. E rendelet érdemi részét két változatban fogalmazták meg: az első Magyarország eredeti területére, a második pedig Erdélyre vonatkozott. Abban megegyeztek, hogy a törvényhatóságoknak és az országgyűlési képviselőket szempontjából önálló városoknak e rendelet keltétől számított 20 napon belül *közgyűlést* kellett tartaniuk. Ennek – hangzott az Erdély részére kiadott rendelet – „az 1848-ik évi törvényekre fektetett ide mellékelte *Utasítás* értelmében a választási ügyek minden ágazataiban kezelésére s vezérletére, velem [a belügyminiszterrel] közvetlen

Fadrus János: Wenckheim Béla lovasszobra (Kisbér)

érintkezésbe lépendő *középponti választmányt* válasszon meg, s oda utasítsa, miszerint legfeljebb egy hét alatt összeülve működését kezdje meg, s minden, az *utasítás* illető pontjai szerint a választmányra ruházott teendőket a meghatározott határidők pontos megtartása mellett teljesítse”. Elrendelte még a miniszter, hogy valamennyi címzett helyhatóság „ez érdembe[n] hozandó határozatait” haladéktalanul terjessze föl hozzá. Az összeíráshoz szükséges „nyomtatott táblás jegyzékek”-et a Kolozsvárott székelő királyi biztos küldte meg a központi választmányoknak.⁶

Az irat mellett magyarul, németül és románul föllelhető a hivatkozott nyomtatott belügyminiszteri *utasítás*, amelynek alapja az 1866. évi kormányzati *utasítás*. Ennek 2/d, valamint 13/c pontjáról az erdélyi nem városi központi választmányoknak az adócenzus értelmezéséről a belügyminiszter külön *felvilágosító rendeletet* adott ki.⁷

4. Tóth Vilmos belügyminisztertől „az országgyűlési képviselőválasztások vezetésére hivatott központi választmányok megalakítása” tárgyában kiadott 1872. április 16-ai *körrendeletnek* ugyancsak két változata volt: egyik a szoros értelemben vett Magyarország, a másik Erdély helyhatóságainak szólt. Majdnem szóról szóra megegyez-

tek 1868. december 23-ai előzményeikkel. A különbség csupán abban nyilvánult meg, hogy ez utóbbiak fölhívták a központi választmányokat: a határidőket úgy tartásuk meg, hogy „a képviselő-választások a kiválólag mezőgazdasággal foglalkozó választók érdekében is az aratási nagy munkaidő bekövetkezése előtt foganatosításának”.

Az erdélyi változat fogalmazványának széljegyzete szerint „mindegyik körrendelethez mellékelendő az idefektetett jegyzékben kimutatott utasítási példányok”. Az utasítások itt nem maradtak fenn, ezért csak föltételezhetjük, hogy azonosak az 1868. éviékkal. E jegyzék viszont – ha sajátos, közigazgatási szempontból is – áttekintést ad az erdélyi helyhatóságok nemzetiségi megoszlottságáról.⁸

5. Az erdélyi főkormánysház (gubernium) 1866. január 11-ei választási utasításának magyar nyelvű válto-

zatát *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868 c. monográfiám* mellékletében közlöm (479–484. p.). Br. Wenckheim Béla belügyminiszter 1868. december 23-ai *Utasítása* ennél kissé bővebb, sőt bizonyos eltéréseket ezen túl is mutat, ám így is kétségtelen, hogy szövegezése a gubernium kiadta előzményeken alapszik.

Mivel a Belügyminisztérium anyagában csupán nyomtatott alakban maradt fenn, föltételezhetjük, hogy még az éppen föloszlófélben lévő erdélyi főkormánysházban vagy a kolozsvári királyi biztosságban igazították át. A változtatások az 1848:5. tc. fokozott érvényesítésére vallanak.

Bizonyoságul annak, hogy a dualizmus kezdeti időszakában a Magyarországgal ismételt unióra lépő Erdély helyhatóságaiiban három hivatalos nyelvet: a magyart, a németet és a román használták.⁹

Függelék

Utasítás

az 1869–72-iki országgyűlési választások tekintetéből előmunkálatokra nézve

1-ször. Az 1868-iki XLIII. tc. cikk 3-ik §-ánál fogva az erdélyi megyék, városok, vidékek és székek az országgyűlés az 1848-iki kolozsvári II-ik t. cikk 7-ik §-a és az 1868-iki XLIII. t. cikk 4. §-a értelmében 75 követet küldendnek. Megjegyezten, hogy valamint az 1866-iki választáskor, úgy a jelen alkalommal is Szászrégen városa Torda megyéhez, Fogaras városa Fogaras vidékhez és Verespatak Abrudbányához számítandó.

2-[od/szor. A választók képességére nézve az 1848-iki kolozsvári II-ik t. cikk 3., 4. és 5. §§-ainak rendelete az alább következő megjegyzésekkel lesz szem előtt tartandó.

a) Az említett t. cikk. 3. §-a d) betűje alatt elősorolt honoratiorok csak a városokban és ezekben is csak ott, a hol állandó lakásuk van, választó képesek.

b) A II-ik törv. cikk 10-ik §-ában felhívott 1847/8. évi magyarországi V-ik t. cikk 1-ső §-ában azon elv lévén kimondva, hogy a követválasztási jog gyakorlatában mindazok, kik az országgyűlési követek választásában az írt évig szavazattal bírtak, meghagyandók, – ennélfogva azon erkölcsi személyek (testületek), melyek 1848-ik évig törvényes képviselőik által a követ választási jogot gyakorolták, e joggal a jelen választás alkalmával is bírnak, s következőleg az oly testületektől is, a melyek által fizetett adó a törvényben meghatározott censust megüti, a szavazati jogot megtagadni nem lehet, azonban, miután a II-ik t. cik. 4-ik §-a c) betűje alatt említett községek képviselőik által a választásba különben is befolyandnak, a census szerint jogosult választóknak csakis oly községek tekinthetők, melyeknek kirekesztőleges magánjoggal bírt oly külön birtokaik vannak, melyekkel a censust megüti adófizetés van összekötve, minnélfogva a közhelyek, közlegelők, közerdők, ha szintén a község neve alatt is vagynak megadótatva, ily magán birtokoknak nem tekinthetők.

c) A választóképes erkölcsi személyek (testületek) a választásba törvényes képviselőik vagy meghatalmazottjaik által folynak be, kik azonban követték a II-ik t. cikk 6-ik §-a értelméből következtetve csakis azon esetben megválaszthatók, ha különben is személyileg választó képességgel bírnak.

d) Végre a census-képen meghatározott adómennyiségre nézve megjegyzendő, hogy fej- és pótlék-adó kivételével minden egyenes (direkt) adók és így a ház- és jövedelmi adó is beszámítandó.

3-[ad/szor. Az idézett II-ik t. cikk 8-ik §-a szerint a körülményekhez képest az illető törvényhatóságok által választó kerületek alakítatván, ezek úgy létesítendő, hogy egy követ választása végett csak egy választó-kerület legyen, mindenik választó-kerület csak egy követet választhatván.

4-[ed/szer. A közgyűlés teendői közé tartozandik¹⁰:

a) A szavazás közbeni rend érdekében szükségesnek talált választó-kerületek alakítása iránt, tekintettel a területi és népességi arányra határozni.

b) Az említett 1848-ik évi II-ik t. cikk rendeletének végrehajtására, s általában a választási ügynek minden ágazataiban való kezelésének vezérletére a főtsz elnöke alatt egy több tagból álló, a belügyminisztériummal közvetlen érintkezésbe lépendő középponti választmányt oly módon megválasztani, hogy abban a külön választó-kerületek mind képviselve legyenek, és kellő arányban a községek előjárói is részt vegyenek; a főtsz elfoglaltsága vagy akadályoztatása esetére, a központi választmány a maga kebeléből egy elnöki helyettest választ, a jegyzőt is hasonlóan a választmány a maga kebeléből választván.

5-[öd/ször. A királyföldi székekben és vidékekben¹¹ hasonlóan az illető képviselői testületek útján történik, valamint a netalán szükséges választó kerületek létesítése, úgy a központi választmányoknak a fentebbi módoni alakítása.

6-[od/szor. A követ-küldési joggal bíró városok a középponti választmány alakítására nézve teljesítendőket a tanács, képviselő testület, illetőleg esküdt közönség közös ülésében végzendik.

7-[ed]szer. Középponti választmányt ott is kell alakítani, a hol csak egy országgyűlési követ választatik. Önként értetik, hogy a középponti választmányok tagjai nemcsak a megyei, vidéki és székely-széki bizottmányi gyűlések, úgy a királyföldi törvényhatósági és városi képviselő testületek kebeléből, hanem azokon kívül is választhatók.¹²

8-[ad]szor. A 1-ik, 5-ik, 6-ik pontok értelmében hozandó határozatokról a m. kir. belügyminisztériumhoz a bizottmányi gyűlések jegyzőkönyveinek betérjesztésével haladéktalanul jelentés teendő.¹³

9-[ed]szer. A középponti választmány tagjai az 1848-iki pozsonyi országgyűlés 5-ik t. czikk[e] 11-ik §-ában előírt esküt teendik le.¹⁴

10-[ed]szer. A középponti választmány kiküldetése után lehető legrövidebb idő – s jelesen a városokban legfeljebb két nap, egyéb hatóságokban pedig legfeljebb 5 (öt) nap – alatt összeülven

a) a vezérlete alá tartozó választási területre nézve a választók összeírására három tagból álló annyi küldöttséget nevez, mennyi az összeírási munkálatnak a törvény rendelkezéséhez képesti véghezvitelére megkívántatik.

b) Meghatározza a napot, melyen a választóknak összeírása az e végett kijelölendő helyen, kezdetét veendi, s munkálatát a kezdő nap beszámításával 14 nap alatt bevégezendi.¹⁵

11-[ed]szer. Az előző §. b) pontjában említett határnap, a központi választmány általi kitűzésétől számítva 21 napnál rövidebb, 30 napnál hosszabb nem lehet, s körlevelek, az egyházi szószékekből hirtetések, a hirdetményeknek helységenként nyilvános helyeken kifüggesztése, s más e részben szokásban lévő módoknak használata mellett lehető legnagyobb nyilvánossággal, haladék nélkül köztudomásra bocsátandó.¹⁶

12-[ed]szer. Az összeírásokra nézve, tekintettel a választók különböző categoriáira, az illető hatóságokhoz különböző nyomtatott táblás jegyzékek küldetnek ki, és pedig

a) az említett választási II-ik törvénycikk 3-ik §-ában és a 4-ik § b) betűje alatt meghatározott s az 5-ik §-ban is felemlített különböző minőségű városi választókra nézve;

b) a 4-ik § a) pontja szerint a megyékben, Fogaras és Naszód vidékein és a székely székekben az 1791-ik évi XII-ik törvénycikk nyomán jogosultakra nézve;

c) a 4-ik § c) betűje alatt, úgy az 5-ik §-ban említett census szerinti választókra nézve;

d) azon községekre nézve, melyek a 4-ik § c) betűje értelmében szabadon választandó egy vagy két képviselőjük által a követválasztásba befolyjni jogosítottak – külön-külön mintázatuakat.

13-[ad]szor. Az előző pontban említett táblás jegyzékek használata s általában az összeírásnak könnyítése tekintetéből az A, B, C, és D alatti táblás jegyzékek az összeíró küldöttségek által az 1848. pozsonyi V. t. czikk 13 §-ában kijelölt 21, illetőleg 30 nap lejárta előtt a következő módon készítetnek el:

a) Városokban a városrészenként kinevezett küldöttségek az A alatti táblás jegyzék illető rovatába előre hivatalból beírják a hatáskörük alatti városrészbéli mindazon lakosok és birtokosok neveit, kik a meglevő 1866-iki hivatalos adatok szerint a II-ik t. czikk 3-ik §-a határozmányaihoz képest minden kétségen kívül választó jogosultaknak tekintendők, az illető rovatban kijelölven azon minőséget, melynél fogva a beírt a választóságra képesítve van, úgymint: 300 ezüst forint értékű háznak vagy földnek bírása; kézműves, kereskedő, gyáros; 100 ezüst forint évi jövedelem; tudor, sebész, ügyvéd stb.

b) Megyékben, Fogaras és Naszód vidékében, úgy a székely székekben, az 1791-ik évi XII-ik t. czikk nyomán jogosultak 1866-ik évben össze lévén írva, az ezekről készült és megállapított összeírási jegyzékek a községi előjáró és 2 bizalmi férfi bemondására kiigazítandók, és a leküldött B alatti táblás jegyzékbe az e szerint megállapított választók névsora beírandó.¹⁷

c) A mi a censusnál fogva képesített választókat illeti, a C alatti táblás jegyzékbe – a községi előjáró és két bizalmi férfi jelenlétében – a községi adótáblákból beírandók mindazok, kik a fej- és pótlékadón kívül 8 frt 40 krnyi osztrák értékű egyenes adót fizetnek.

d) A D alatti táblás jegyzékbe a követválasztás végetti képviselő küldésre jogosult községek s az általuk választandó képviselők száma lévén beírandó, a füstöknek e célból a II-ik törvénycikk 4. §-a c) pontja értelmében szükségelt községenkénti összeírása törvényhatósági főnökök által haladéktalanul közigazgatási úton előlegesen eszközözlendő, és az így szerzett adatok nyomán a D alatti táblás jegyzékbe a községek nevei, az azokban az 1791-ik évi XII-ik t. czikk nyomán jogosítottak füstjein kívül talált füstök száma s következőleg a községeknek egy vagy két képviselő küldésére jogosultsága az illető rovatokba előre hivatalból beírandók, és az összeíró küldöttségnek az 1848-iki pozsonyi V. t. czikk 13-ik §-ában kijelölt 21, illetőleg 30 nap lejárta alatt megküldendő.

Az A alatti összeírási jegyzékek így előkészítetvén, városokban az összeíró küldöttségek egy meghatározandó és előre közhírré teendő helyen, a hasonlóan köztudomásra juttatandó naptól elkezdve 14 egymásutáni napon keresztül, az előlegesen hivatalból elkészített jegyzékeket az illető városrészekben köz megtekintésre kiteendik, ez idő alatt nyitva leendvén mindenki előtt az út, hogyha neve a jegyzékbe nem foglaltatik, abba beíratását eszközölhesse, vagy pedig, ha valaki helytelenül lenne beírva, az ellen kifogását meglehesse.

Megyékben, Fogaras és Naszód vidékén, úgy a székely székekben és a királyföldi törvényhatóságoknál a hivatalból előlegesen elkészített B és C alatti táblás jegyzékekből helységenkénti kivonatok készítendők, és azok minden helységben a községi előjáróknál legalább is 14 napi közmegtekintésre kiteendők, az illetők által lehető bejegyzési vagy kifogási felszólamlások meglehetése végett.¹⁸

Vége a D alatti hivatalból felvett jegyzékből, az összeíró küldöttség által minden községgel az őt illető jegyzési pont közöltetik, felszólamlásának hasonlóan 14 nap alatti meglehetése végett.

A D alatti jegyzékre nézve valamelyik község részéről lehető felszólamlás, vagy annak alapossága elleni kétely esetében, az összeírási küldöttség a dolog állását a helyszínen megvizsgálja s a találás szerint okadatolva határoz, arról a községet értesítvén.

14-[ed]/szer. Az összeíró küldöttség a választónak, kit felszólamlás következtében jegyez be, ezt szóval is kijelentvén, a bejegyzett választók neve után az igazolásul szolgált adatokat, az összeírási jegyzéknek e végett nyitandó külön rovatába, sommás kivonatban bevezeti, egyszersmind pedig azokról is külön névjegyzéket készít, kik bejegyeztetésük végett magukat előtte jelentették, de attól általa elmozdítottak.

15-[öd]/ször. Az összeíró küldöttségek az összeírást 3 egyenlő példányban vezetik, s aláírásaikkal ellátva a 10-ik tétel b) pontjában említett 14 nap elteltével a középponti választmánynak haladék nélkül beadják.

16-[od]/ször. Az összeíró választmányok által beadandó összeírásoknak egyik példánya, a középponti választmány által meghatározandó, s előre közhírré teendő nyilvános helyen mindenki általi megtekinthetőség több napokon át ki fog tétetni.

17-[ed]/szer. Az, ki az összeíró választmány által a bejegyzéstől elmozdított, valamint az is, ki másnak bejegyzése ellen észrevételt kíván tenni, az összeírásnak e tekintetbeni megigazításáért a középponti választmányhoz folyamodhatik.

18-[ad]/ször. Az, ki bejegyeztetés végett magát az összeíró választmányok egyike előtt sem jelentette, e végett többé a középponti választmányhoz nem járulhat.

19-[ed]/szer. A középponti választmány a választók összeírásának bevégezése után, az előre meghatározott időben késedelem nélkül összeülvén:

a) az illető küldöttségek által beadott összeírásokat és

b) a 14-ik pont értelmében benyújtott folyamódásokat megvizsgálja.

c) Azoknak jegyzékét, kiket a beadott folyamódások folytában az összeírásból kihagyandónak vagy ahoz hozzáadandónak határoz, a beadott összeírás mindenik példányához az elnöknek és jegyzőnek aláírásával hozzászátolja.

d) Az összeírásoknak minden beadott folyamódások tárgyalása melletti tökéletes kiigazításáig üléseit naponként folytatja, s a D alatti összeírási jegyzékek megvizsgálása és megállapítása után azonnal intézkedik, hogy a községek egy vagy két képviselőiket az 1791-ik évi XII-ik törvénycikk nyomán jogosítottak befolyása nélkül az 1848-ik évi II-ik törvénycikk 4-ik §-a a) betűje értelmében minél előbb megválasszák, és pedig oly módon, hogy a megválasztandó képviselőknek az országgyűlési követválasztási megjelenésre elég idejük legyen.

e) Az ekkép[p]en megigazított összeírásokból egy példányt a választásnál használatul megtartván, egyet a hatóság levéltárába tesz be, egyet a belügyminiszternek legfeljebb 8 nap alatt beküld.

20-[ad]/ször. A középponti választmány minden táncskozásairól a jelenlevők neveinek feljegyzése mel-

lett a kebeléből választandó jegyző által rendes jegyzőkönyvet vezetend, s annak egy példányát a levéltárba tévén, a másikat a belügyek miniszterének időszakonként felküldi.

21-[ed]/szer. A középponti választmányok, valamint az összeíró küldöttségeknek is üléseik nyilvánosak.

22-[ed]/szer. Az országgyűlés megnyitásának napja kihirdetvén, az országgyűlési követválasztás határnapja iránt, a középponti választmányok akkint intézkednek, hogy

a) bekövetkezése előtt 15 nappal az illető törvényhatóságban közhírré tétethessék, s

b) az országgyűlés megnyitását legalább 4 héttel megelőzze.

23-[ad]/ször. A választás határnapja kitűzetvén a központi választmány elnöke azt, a 11-ik pontban említett módon, a lehető legnagyobb nyilvánossággal, haladék nélkül közhírré téteti.

Gondoskodni fog arról, hogy a választók egyszerre való igen nagy tömegű összetululása, s az e miatti rendetlenség kikerültessék, s ennél fogva a több községek-ből álló törvényhatóságokban, a választók megjelenésére, az illető községek kijelelése mellett több egymásután következő napok is előre kitűzhetők.

24-[ed]/szer. A középponti választmány minden választókerületre a választás vezérletére egy elnököt és jegyzőt, s szükség esetére helyetteseket is választ.

25-[öd]/ször. A megválasztott elnök a választásra kitűzött napon az illető kerület főhelyén a választók gyülekezetét a központi választmány által meghatározandó, s előre szinte közhírré teendő órában megnyitván, bármely választónak joga van az országgyűlési követségre egy egyént ajánlani.

26-[od]/ször. A választásnál szavazati joggal csak azok bírnak, kik a választóknak a fentebbiek szerint kerületenként készített összeírásában benfoglaltatnak, s csak azon kerületben bírnak szavazati joggal, a melyben összeírva vannak, önként értetvén, hogy az oly választó, ki több kerületben összeírva volna, szabadon választhatja azon kerületet, melyben választó-jogát gyakorolni kívánja, mit azonban a középponti választmánynak maga idejében be kell jelentenie.

27-[ed]/szer. Az összeírásban foglaltak közül a választási jog senkitől meg nem tagadtathatik.

28-[ad]/ször. A választás szavazásra bocsátatván, azon választók mindegyike, kik országgyűlési követet ajánlottak, a helyszínen jelenlevő választók közül két egyént nevezend, s az eképen mindegyik ajánlottak részéről nevezendő egyének az elnökkel s a szavazat nélkül jelenleendő jegyzővel együtt képezendik a szavazatszedő választmányt.

29-[ed]/szer. A követválasztás az 1791-ik évi XI-ik t. cikk nyomán, alkotmányosan gyakorolt szavazással, s ennél fogva nem felkiáltással eszközözendő.¹⁹

30-[ad]/ször. Szavazáskor a szavazó neve a választási bizottság által feljegyzendő; a szavazás éjjel nem folytathatván, ha a választás a szózatolás napján le nem járhatna, az azt követendő napokon mindaddig, míg bevégeztethetik, tovább folytatandó, a választás minden

félbehagyásakor szoros gondoskodás tételén, hogy a szózatok épségben és sértetlenül megőriztessenek.²⁰

31-[ed]szer. A szavazási bizottság eljárása, valamint a szavazatok összeszámítása nyilván történik.

32-[ed]szer. Ha a szavazás bevégeztével a szavazóknak általános többsége egy egyén mellett nyilatkozik, az megválasztott országgyűlési követnek azonnal kijelentetik.

33-[ad]szer. Ha a szavazóknak általános többségét azok közül, kikre a szavazás történt, egyik sem nyerné el, azon két egyén között, kik aránylag legtöbb szavazatot nyertek, újabb szavazás történik.

34-[ed]szer. Ezen másodszori szavazás, a mennyiben a szavazók sokasága miatt az első szavazással egy napon nem végezethetnék be, ha a körülmények egy új választási idő kitűzését nem igényelnék, a következő napon fog a kellő közhírré tétel mellett megkezdetni s a 30-ik pont szerint befejezteni.

35-[öd]szer. A kitűzött két egyén közül az, ki a másodszori szavazásnak alkalmával az abban résztvevő választók szavazatának többségét megnyeri, megválasztott országgyűlési követnek azonnal kijelentetik.

36-[od]szer. A választók összeírása egyik hiteles példányának a választás alkalmával a szavazatszedő küldöttség kezeinél kell lenni.

37-[ed]szer. Ki-ki csak személyesen szavazhat.

38-[ad]szer. A választóknak az összeírásnál vagy választásnál semminemű fegyverrel vagy bottal megjelenni nem szabad.

39-[ed]szer. Az összeíró s szavazatszedő küldöttségeknek tagjai a törvény és nemzeti becsület oltalma alatt állanak, a rajtok elkövetett bármely sérelmek, bűnvádi eljárás mellett, a vétséghez aránylag lesznek megfenyítendőek.

40-[ed]szer. Mind a választók összeírásánál, mind a választásnál a jó rend fenntartásának joga s kötelessége

a kiküldött elnököt illeti, ki szükség esetén e célra fegyveres erővel előlegesen is rendelkezhetik.²¹

41-[ed]szer. A szavazatszedő küldöttség a választás folyamáról rendes jegyzőkönyvet vezetve, azt a választás befejezésével az elnök s jegyző és a szavazatszedő küldöttségnek legalább 2 tagja három példányban aláírják, s egy példányt a megválasztott követnek azonnal kezéhez juttatván, a másik kettőt a levéltári fenntartás s illetőleg a m. kir. belügyministeriumhoz leendő átküldés végett a központi választmányoknak beadják.

42-[ed]szer. A megválasztott követnek a kezéhez juttatott választási jegyzőkönyv megbízó levél gyanánt szolgál.

43-[ad]szer. A választás vezérletére kiküldött elnök azon hatóságban s illetőleg választó kerületben, melyben a választásnál elnököl, követté nem választathatik.

44-[ed]szer. A jelen törvény rendeleteinek az illetők általi teljesítésére a m. kir. belügyministerium felügyel, s az e végett megkívántató utasításokat s rendeleteket az illető középponti választmányokhoz intézi.

45-[öd]szer. Azon választások iránt, melyeknek törvényessége bármely tekintetből kérdésbe vétetnék, a képviselő tábla intézkedik.

46-[od]szer. A középponti választmányok kötelesek a választás teljes alkotmányos szabadására, úgy a csend és rend fentartására, felelősség terhe alatt szigorúan őrködni; és arról is szélszerűen gondoskodni, hogy az összeírt választók s a választásra megjelenők ugyanazonossága pontosan ellenőriztessék.²²

Kelt Budán, 1868-ik évi December hó 23-án

B. Wenckheim Béla,
belügyminister

Magyar Országos Levéltár (OL), Belügyminisztériumi levéltár, BM 1868-II-10-24.129. (ad 802/1869.; BM 1872-II-10-12.331.)

Jegyzetek

¹ Jordáky Lajos: *A Román Nemzeti Párt megalakulása* (Bp., 1974, 18–20. p.); Szász Zoltán: *Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867)*. In: *Erdély története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán (Bp., 1986, 1474–1478., 1493., 1503., 1624. p.; a továbbiakban: *Erdély története*, III.); Beksics Gusztáv: *I. Ferenc József és kora*. In: *A magyar nemzet története*. Szerk. Szilágyi Sándor. Tizedik kötet: *A modern Magyarország (1848–1896)*. Írták: Márki Sándor, Beksics Gusztáv (Bp., 1898, 567–568., 636. p.)

² Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)* (Bp., 1967, 244–245. p.); Pecze Ferenc: *A parlamenti választójog és az 1861. évi választási szabályzat (Jogtörténeti tanulmányok)*. Szerk. Csizmadia Andor. Bp., 1980, 4., 237–256., különösen: 248–254. p.)

³ OL Főkorm. 1866:895.

⁴ Ruszoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon. 1861–1868*. (Bp., 1999, 419–478., 481–485. p. [Ut. '66])

⁵ *Erdély története*, III., 1625. p.

⁶ OL BM 1868-II-10-24.129. (az ad 802/1869. főszámon)

⁷ OL BM 1869-II-10-802. Ez – föltehetően tévedésből – az OL BM 1872-II-10-12.331. sz. irathoz van csatolva.

⁸ OL BM 1869-II-10-6074/10.569.

⁹ Az 1867. évi magyar-osztrák kiegyezés 160. évfordulójáról megemlékező, 2007. május 25-ei gödöllői emlékkonferenciára szánt, ott részben előadott – ez alkalommal kivonatossan közölt – közleményemet (*A parlamentáris választójog sajátosságai*

Erdélyben. 1848–1874) két tanulmányom *mutatis mutandis* összevonásával alkottam meg; ezek: *Az országgyűlési népképviselői választójog sajátosságai Erdélyben* (1998); *Az erdélyi választójog történetéhez. 1861–1872* (1998); mindkettőt fölvettem korábbi kötetembe (Ruszoly József: *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1948. Válogatott tanulmányok*. Püski. Bp., 2002. 67–93. p.; Wenckheim Béla 1868. december 23-i *Utasítása*: 80–93. p., itt még jegyzetek nélkül; saját könyvészeti előzményeiről uo. 409. p.).

¹⁰ Az 1866. évi Utasítás – a továbbiakban *Ut.* '66 – 3. pontja az akkori viszonyok szerint így rendelkezett: „A Megyékben, Fogaras és Naszód vidékein, úgy a Székely Székekben a Főispánok, Főkapitányok és Főkirálybírák a közelebbi erdélyi követ-választásokra legfelsőbb királyi felhatalmazásnál fogva közreműködni hivatott bizottmányi gyűléseket minél rövidebb – 16. napon túl nem terjedő – idő alatt összehívják, csupán és kirekesztőleg csakis a választás körüli, következő teendők végett.” – Itt jegyzem meg, hogy Naszód vidéke két képviselőjét éppen ekkor említik először (Ut. '66:1.); törvényileg ezt az 1868:43. tc. rendezte (4. §).

¹¹ Az Ut. '66:4. pont – az 1848:2. (kolozsvári) tc.-nek megfelelően – szász székeket és vidékeket említ; ez egyébként megfelelt a Királyföldnek (*Königsboden*).

¹² E pont második mondata túlmutat az 1848:5. tc. vonatkozó szakaszain.

¹³ Az Ut. '66:7. pont itt is és másutt is a Királyi Főkormányshéket emliti a Belügyminisztérium helyett, mivel az a kibocsátás idején még nem szerveződött újjá.

¹⁴ Az Ut. '66:8. pont abban tér el az 1848:5. tc. 11. §-ától, hogy kimarad belőle „az ország törvénye szerint” passzus.

¹⁵ Az Ut. '66:9. pontja még ezt is tartalmazza: „c) Tekintettel a közelebbi követválasztási előadatokra, az összeírás eljárási módját megállapítja s ah[h]oz képest az összeíró küldöttségeket utasítja s a szükséges előadatokkal is – illető esetben – ellátja.”

¹⁶ Az Ut. '66:10. pontja szerint: „A közigazgatás kötelességében álla kinevezett összeíró küldöttségek tagjainak neveit, kiszállásuk napját, a követendő eljárási módot s jelesen azon minőségeket, melyekhez a választó képesség kötve van, és az összeírás befejezésének határidejét, nem különben azon helyet, a hol az összeírási munkálatok az összeírás folyama alatt is megtekinthetők és a hová a netaláni felszólamlások bejelentendők, kihirdetni s minden e részben szokásban lévő módoknak használata mellett a lehető legnagyobb nyilvánossággal haladéknélkül köztudomásra juttatni.”

¹⁷ Az Ut. '66:12. b) pontja hasonlóan rendelkezett az 1865. évi kolozsári országgyűlés választásaira történt összeírásokra utalva.

¹⁸ Az Ut. '66:12. pontjának utolsó bekezdése csupán 48 óra felszólamlási időt engedett meg.

¹⁹ Az erdélyi törvények között az 1791:11. tc. az országgyűlés tartásának módjáról és rendjéről, az 1791:12. tc. pedig a vármegyék, vidékek, valamint székely székek törvényhatóságairól rendelkezik. Mindkét törvényben említés történik ugyan a választásról, ám részletesebb szabályozása nélkül.

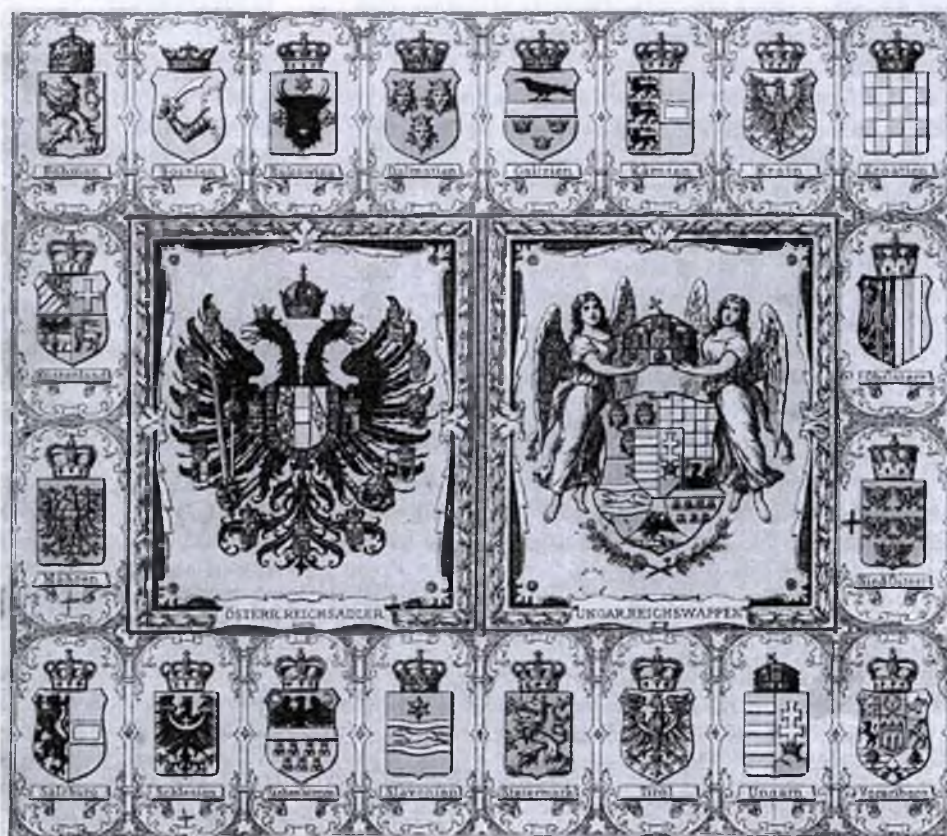
²⁰ Ugyanígy: Ut. '66:24. pont. – Ez ellentmond a törvénynek, amely szerint: „A szavazás megkezdetvén, mindaddig, míg magát szavazó jelenti, félbeszakasztás nélkül, folytatandó.” (1848:5. tc. 33. §). Az ellentmondást 1872-ben az aranyosszéki ügyben eljáró bírálóbizottság sem tudta föloldani. Vö.: Ruszoly József: *A választási bíráskodás Magyarországon. 1848–1948.* (Bp., 1980, 254–255. p.)

²¹ Az Ut. '66:35. pontba az *előlegesen is*, amely túlmutat a törvényhelyen (1848:5. tc. 42. §), utólag toldatott be.

²² Az Ut. '66:41. pontja: „A választások véghez vitelére vonatkozó minden intézkedések és eljárások a lehető legnagyobb gyorsasággal eszközrendő, s a törvényhatósági főnökök a középponti választmányokkal együtt kötelesek a választási teljes alkotmányos szabadság, úgy a csend és rend fenntartására, felelet terhe alatt szigorúan őrködni; a középponti választmányok arról is célszerűen gondoskodván, hogy az összeírt választók s a választáson megjelenők ugyanazonossága célszerűen ellenőriztessék.” E zárórendelkezők az 1848:2. (kolozsári) tc. 10. §-ával azonos jellegűek.

Az Osztrák-Magyar Monarchia egyesített közép címere (1915)

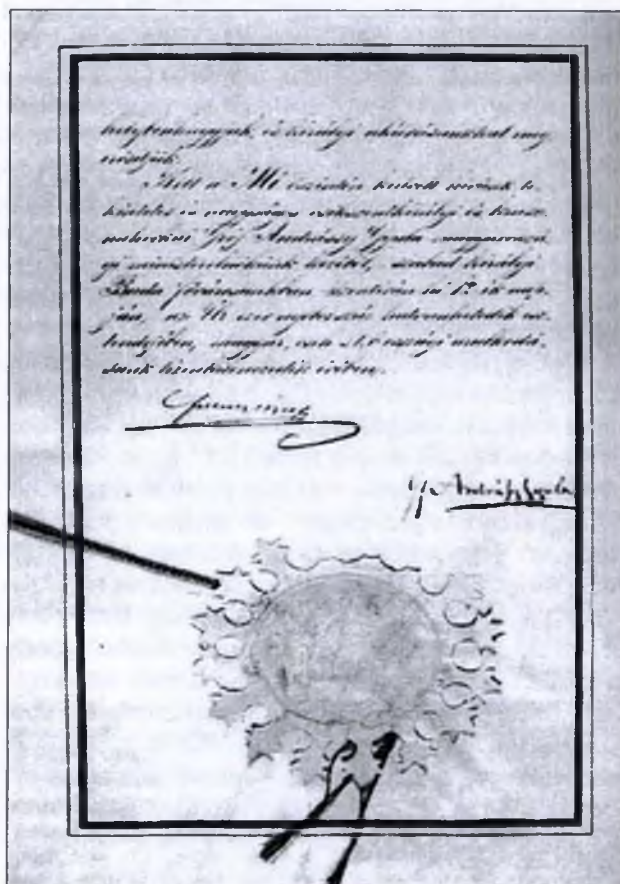

Az Osztrák-Magyar Monarchia birodalmi címerei

1. Prológus. A Habsburg-dinasztia a késő középkortól kezdve egy sajátos államalakulatot épített ki Közép-Európában. Alkotmánytörténeti szempontból ennek egy érdekes eleme, hogy a birodalom különböző történelmi és alkotmányos hagyományokkal rendelkező területein az uralkodó jogállása nem volt azonos. Ez nyilvánvalóan magában rejtette a szeparálódás veszélyét, amellyel szemben a dinasztianak nem titkolt célja volt az állambe rendezkedés – sokszor súlyos belső konfliktusokat is előidéző – egységesítése. Ennek egyik jelentős állomását jelentette a *Pragmatica Sanctio* kibocsátása, amely a birodalom egyes országaiban (tartományaiban) az addig kü-

Szabó István

A végrehajtó hatalom gyakorlóinak felelőssége a Monarchia hárompólusú rendszerében

. A kiegyezési törvények szentesített változata – A címlap és az utolsó oldal Ferenc József és Andrássy Gyula aláírásával (Magyar Országos Levéltár)

lönböző trónbetöltési rendet egységesítette. Szintén jelentős állomás volt a 140 évvel ezelőtt megkötött kiegyezés, amely – legalábbis a magyar álláspont szerint – az addigi teljes egységesítési törekvések után, két állami egységbe szervezte a birodalmat. Az uralkodó személye természetesen azonos maradt, de jogállását a két államban különböző törvények határozták meg. A közös uralkodó és a *Pragmatica Sanctio* által előírt közös védelem azonban szükségessé tette a végrehajtó hatalom bizonyos mértékű együttes gyakorlását. Sajátos helyzetet szült azonban, hogy a közös ügyek gyakorlásának törvényi szabályozását a két parlament külön törvényben rendezte, amelyek szövegszerűen nem egyeztek meg teljesen. Így a végrehajtó hatalom gyakorlására vonatkozóan léteztek az előbb említett – nem teljesen egyező – közös-ügy szabályok, s emellett mindkét állam törvényhozása

saját belátása szerint rendezte a közös ügyeken kívül eső végrehajtási jogosítványokat. Ebből most a végrehajtó hatalom gyakorlóinak felelősségi rendszerét vesszük vizsgálat alá.

2. Az uralkodói felelőtlenség. Az alkotmányos monarchiákban megszokott módon az uralkodó az osztrák és a magyar törvények szerint is felelőtlen volt. A jogi terminológiákban azonban kimutatható némi különbség. A magyar közjogi nyelvben a sérthetlenség fogalma a fokozott büntetőjogi védelmet, valamint a felelőtlenséget egyaránt magában foglalta, így a király „szent és sérthetetlen”,¹ míg a vonatkozó osztrák törvény szerint „a császár szent, sérthetetlen és felelőtlen” volt,² vagyis az osztrák terminológia szerint a sérthetlenség a felelőtlenséget nem foglalta magában.

A felelőtlen uralkodó mellett egy polgári államban felelős minisztereknek kellett működni. Ezt azonban három külön szemszögből is vizsgálunk kell. Létezett az Osztrák Császárság („a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok” = „die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder”) és a Magyar Királyság („a magyar szent korona országai” = „die Länder der ungarischen heiligen Kronen”) kormánya, valamint a közös ügyek intézésére felállított minisztériumok.

3. A kormány szervezeti felépítésének meghatározása és a kormányalakítás. A kormány szervezeti felépítésének meghatározására vonatkozó szabályok eltéréseket mutattak. Magyarországon a független felelős magyar minisztérium alakításáról szóló törvény tételesen felsorolta a minisztérium osztályait (a későbbi szakminisztériumokat),³ így egy-egy új osztály (szakminisztérium) létesítése vagy megszüntetése csak törvénymódosítással történhetett. Ausztriában viszont a végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló törvény a reszortokat nem sorolta fel, így egy-egy minisztérium létesítése vagy megszüntetése rendeleti úton történt, amely így alapvetően a császár hatáskörébe tartozott.⁴

A közös ügyek intézésére szolgáló minisztériumok külön kérdést képeztek. A magyar minisztérium szervezetét részletesen megállapító felsorolás a két kiegyezési törvény egyikében sem lelhető fel.⁵ Így a szervezeti felépítés meghatározása – az osztrák oldalon tapasztalt szabályokhoz hasonlatosan – az uralkodó jogkörébe tartozott. Sajátos helyzetet szül azonban, ha egy törvény nem rendelkezik a minisztériumokról, de valamely miniszternek hatáskört állapít meg. Ilyen pedig fellelhető volt a magyar kiegyezési törvényben, amely a közös külügyminiszternek állapított meg hatáskört,⁶ anélkül, hogy magáról a külügyminisztérium létéről tartalmazott volna rendelkezést. Ebből azonban olyan kötelezettség származott, amely szerint közös külügyminisztériumot fenn kell tartani.⁷ A többi közös minisztérium felállítása és megszüntetése azonban korlátozás nélkül császári (királyi) hatáskör volt. A három közös ügy olyan, világosan lehatárolt kormányzati ügyeket jelentett, amelyekhez kézenfekvő volt a minisztériumi szervezetet is igazítani.⁸

A következő kérdés, hogy a minisztériumok vezetőit milyen módon jelölték ki, vagyis a kormányalakítás miként történt. Ennek törvényi szabályai sem voltak teljesen egyformák. Magyarországon a királynak először a miniszterelnököt kellett kineveznie, s a miniszterek kinevezésénél, illetőleg felmentésénél már annak javaslatához volt kötve.⁹ Ausztriában a végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló törvény nem tett említést külön miniszterelnökről, csak annyit állapított meg, hogy a minisztereket a császár nevezi ki és menti fel,¹⁰ így elvileg ezeknél a döntéseinél nem volt előterjesztéshez kötve. A kormány szervezeti felépítésének meghatározásakor azonban a császár Ausztriában is felállította a miniszterelnöki tisztséget, így ott is ennek előterjesztésére történt a miniszterek kinevezése és felmentése.¹¹ A három közös miniszter által al-

kotott testületnek szintén nem volt törvény által kijelölt elnöke, annak ülésein azonban a közös külügyminiszter elnökölt.¹² Külön kérdés volt a közös miniszterek kinevezésének ellenjegyzése, amelyet a kiegyezési törvények egyik oldalon sem szabályoztak. Felvetődött, hogy ezt a két állam miniszterelnökeinek együttesen kellene ellenjegyezni, a gyakorlatban azonban ezt a közös külügyminiszter tette meg.¹³

4. A kormány(ok)nak a király (császár) irányában fennálló felelőssége. A királynak (császárnak) tehát mindhárom pólus miniszterei felelősek voltak, hiszen kinevezte és felmentette őket. A felmentés joga pedig magában hordozta a felelősség érvényesítésének a lehetőségét, mert a miniszternek a király (császár) általi menesztése ugyanolyan hatással bírt, mint a törvényhozás általi elmozdítása. Bár az önálló osztrák és magyar kormány tekintetében a miniszterek felmentése a miniszterelnök előterjesztéséhez volt kötve, de a király (császár) a miniszterelnök menesztésére is jogosult volt. Más az alkotmányos helyzet akkor, ha az államfő a miniszterelnök javaslatára nevezi ki és menti fel a minisztereket, de a kormányfő menesztésére nincs lehetősége, mert az a parlament kizárólagos jogosítványa. Ebben az esetben a kormány tagjai az államfőnek nem felelősek. A kiegyezés utáni osztrák és magyar törvények azonban – mint korábban említettem – nem ezt a modellt követték, a király (császár) mindhárom kormányzati pólusban elmozdíthatta bármely miniszterét.

5. Az osztrák és a magyar kormánynak a parlament irányában fennálló felelőssége. Az osztrák, illetőleg a magyar kormánynak, valamint a közös minisztereknek a parlament irányában fennálló felelőssége bonyolultabb volt. Az önálló osztrák és magyar kormány között itt már lényegesebb különbség mutatható ki. „A Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok” területén a kormány kizárólag jogi felelősséggel tartozott,¹⁴ az 1867. évi alaptörvények a politikai felelősség rendszerét nem rögzítették.¹⁵ Magyarországon azonban a kiegyezéssel helyreállították az 1848-as „áprilisi törvények hatályát”, amely a kormány részére mind politikai, mind jogi felelősséget megállapított.¹⁶ Az uralkodói intézkedések kötelező miniszteri ellenjegyzése mindkét országban törvényi előírás volt,¹⁷ azonban nem mindegy, hogy csak a törvénysértő, vagy bármely politikai ok miatt aggályos császári (királyi) intézkedések ellenjegyzése miatt lehetett egy minisztert felelősségre vonni.

A birodalom két államának kormánya tehát nem teljesen azonos felelősségi rendszer szerint működött, azonban a mindkét oldalon létező jogi felelősségen belül is találunk eltéréseket. A különbség a felelősség érvényesítésére vonatkozó eljárásban fedezhető fel. „A Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok” kormányát – törvénysértés esetén – a törvényhozás mindkét háza külön-külön jogosult volt vád alá helyezni,¹⁸ a felelősség megállapítására pedig egy közjogi különbíróság, az ún. állambíróság (Staatsgerichtshof) volt jogosult. Ennek a bírói testületnek a tagjait a két kamara választotta, de csak a törvényhozá-

son kívüli, „független és törvénytudó” személyek lehet-
tek tagjai.¹⁹ Ugyanakkor a „magyar szent korona orszá-
gainak” kormányát csak az alsóház (képviselőház) volt
jogosult vád alá helyezni, az ítélelhozó bírói testület pe-
dig nem a törvényhozáson kívüli személyekből jött lét-
re, hanem az országgyűlés második kamarája a saját
tagjai közül választotta meg.²⁰ Külön-
ség fedezhető fel ab-
ban is, hogy a vád
alá helyezéshez
Ausztriában kéthar-
mados többség kel-
lett,²¹ míg a magyar
közjog a minősített
többség intézményét
nem ismerte, a kép-
viselőház abszolút
többséggel helyez-
hette vád alá a mi-
nisztereket. Csak ér-
dekességgént emlí-
tem meg, hogy mivel
a két világháború
között Magyarorszá-
gon tovább élt a régi
történeti alkotmány,
az államszervezet
felépítését és műkö-
dését szabályozó tör-
vényeket akkor is
egyszerű többséggel
fogadták el. A ki-
rályt helyettesítő
kormányzó azonban
jogi felelősséggel
tartozott, vád alá he-
lyezéséhez pedig
kétharmados több-
ség kellett.²² Viszont
ez a szabály elvileg
egyszerű többséggel
törölhető volt.

6. A közös minisz- tereknek a delegá- ciók irányában fennálló felelőssége.

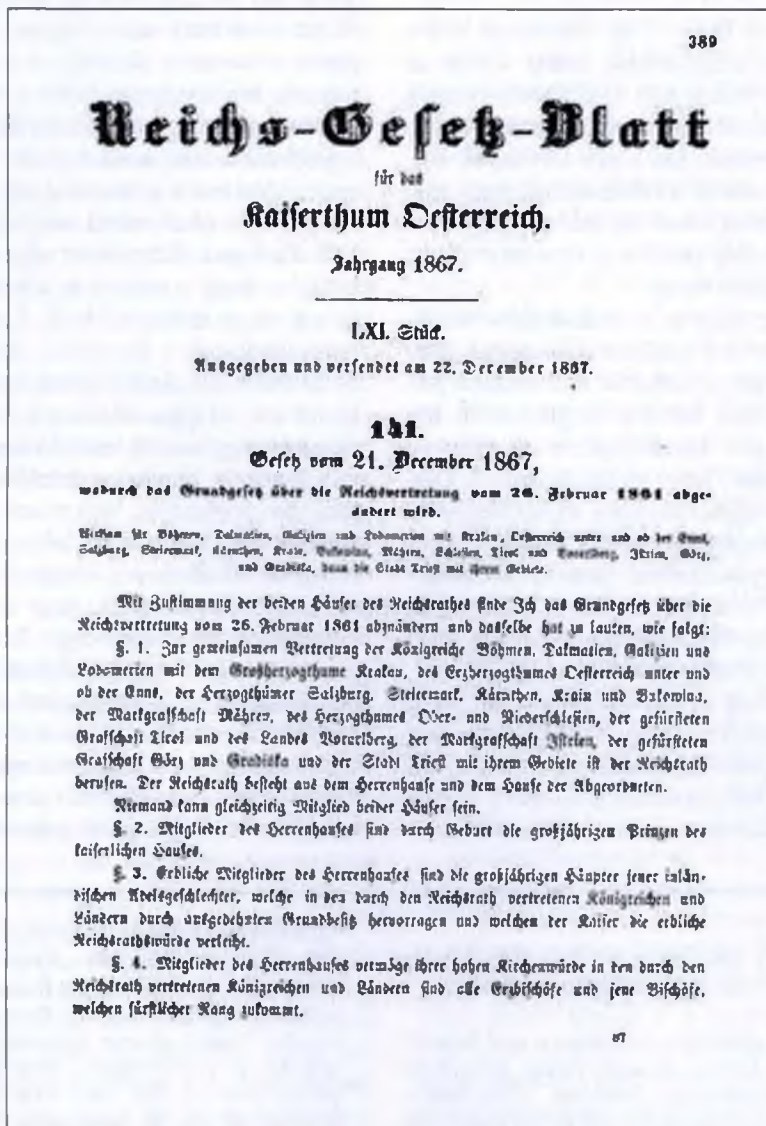
Az Osztrák Csá-
szárság és a Magyar Királyság önálló kormányának fe-
lelőssége után meg kell vizsgálnunk a közös miniszte-
rek felelősségi rendszerét is. Ennek kapcsán megállá-
píthatjuk, hogy ez inkább „a Birodalmi Tanácsban kép-
viselt királyságok és országok” kormányának jogállásá-
hoz hasonlított.²³ A közös minisztereket törvénysértés
esetén lehetett vád alá helyezni, a delegációk politikai
felelősség érvényesítésére nem voltak jogosultak,²⁴ a
közös miniszterekkel szemben ugyanis bizalmatlansági
indítványt nem lehetett előterjeszteni. Az ítélkező bírósá-
g tagjait a delegációk saját tagjain kívüli, „független
és törvénytudó” személyek közül választották,²⁵ ugyan-
úgy, mint az osztrák miniszterek feletti ítélkezéskor. A

közös miniszter perbe fogása csak akkor történt meg,
ha mindkét delegáció külön-külön jóváhagyta a vád-
emelést, vagy együttes ülésén megszavazták azt.²⁶ A
vád alá helyezés egyszerű többséggel történt, a közös
minisztereknél tehát az osztrák oldalon megkívánt két-
harmados többséget nem iktatták be.

Érdekes eltérés ta-
lálható azonban ab-
ban a kérdésben,
hogy mely törvé-
nyek megsértéséért
történhetett vád alá
helyezés. A magyar
kiegyezési törvény a
vád alá helyezés fel-
tételül általában a
törvénysértést hatá-
rozta meg,²⁷ vagyis
bármely törvény át-
hágása esetén lehe-
tőséget nyújtott rá,
az osztrák szabályo-
zás azonban ezt a le-
hetőséget csak a kö-
zös ügyeket érintő
törvények kapcsán
biztosította.²⁸ Ez egy
tényleges vád alá he-
lyezési eljárásnál
már eleve vitákhoz
vezethetett volna.²⁹

A kérdés pontos
megválaszolását to-
vább bonyolítja,
hogy az osztrák és a
magyar álláspont ab-
ban is különbözött,
vajon léteznek-e kö-
zös törvények? A
delegációknak a kö-
zös költségvetés
meghatározására vo-
natkozó döntései
például nem szorul-
tak a két állam par-

lamentjének megerősítésére. Az osztrák álláspont sze-
rint így voltak törvények, amelyeket a két delegáció
mint kétkamarás parlament megszavazott, majd az ural-
kodó szentesítette azokat.³⁰ Az osztrák oldalon becik-
kelyezett kiegyezési törvény a delegációk kapcsán szó
szerint is megemlítette, hogy a birodalom mindkét ré-
szét érintő törvényhozás jogát a delegációk gyako-
rolják,³¹ a magyar törvény szerint azonban
„...Magyarország se teljes birodalmi tanácsot, se bár-
mi néven nevezhető közös vagy középponti parlamentet
célszerűnek nem tart, s ezeknek egyikét sem fogadja
el...”.³² Ebből egyértelműen levonható a következtetés,
hogy Magyarország a delegációk által hozott döntése-
ket nem tekintette törvényeknek.³³ Így a törvénysértés

Az osztrák ún. decemberi alkotmány közzététele
a Reichs-Gesetz-Blatt 1867. december 2-i számában

magyar értelmezés szerint a két állam külön törvényeinek áthágását jelentette, míg osztrák oldalon világosan nem állapítható meg, hogy ezek a delegációk által hozott, általuk „közös törvényeknek” tekintett jogi normák megsértésére vonatkozott, vagy esetleg a közös ügyeket érintő külön osztrák, illetőleg magyar törvényekre is.

Érdekes az is, hogy az 1867:12. tc. vonatkozó 50.§-a nem tartalmazott olyan megszorítást, amely szerint az egyes delegációk csak a delegáló állam törvényeinek megsértése esetén kezdeményezhetnék valamely közös miniszter vád alá helyezését. Ha közös törvények nincsenek, az 1867:12. tc. szerint a külön osztrák vagy magyar törvény megsértéséért lehet vád alá helyezést kezdeményezni, vagyis elvileg az osztrák törvényeket is a jogi felelősség tárgykörébe vonta.

Említésre méltó még, hogy az osztrák oldalon becikkelyezett kiegyezési törvény a közös miniszterek felelősségre vonására vonatkozó eljárás részletszabályainak megállapítására külön törvény meghozatalát írta elő,³⁴ a Magyarországon becikkelyezett törvényben azonban ilyen rendelkezés nem szerepelt. Ennek kapcsán Ausztriában az is felmerült, hogy az említett végrehajtási törvény meghozataláig a közös miniszterek felelősségre vonása a gyakorlatban nem is alkalmazható.³⁵ A „Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok” miniszterei felelősségre vonásának részletszabályairól ugyanis született külön törvény.³⁶

7. A politikai felelősség és a költségvetési jog. Meg kell még említeni azt a tényt is, hogy a költségvetési jog bizonyos esetekben a politikai felelősség nélkül is alkalmazható a kormány megbuktatására. Ezt a jogot pedig az osztrák Birodalmi Tanács is gyakorolta. Ez a miniszte-

ri felelősség érvényesítésénél nyilvánvalóan nem volt olyan erős jogosítvány, mint a bizalmatlansági indítvány, de adott bizonyos garanciákat. Nem véletlen, hogy Magyarországon is az állami költségvetést a kormány a képviselőházban volt köteles benyújtani.³⁷ Ezt a szabályt egyébként a felsőház felállításáról szóló 1926. évi törvény is változtatlanul hagyta,³⁸ s a hozzá fűzött miniszteri indokolásban ennek okát is meghatározta, miszerint a felsőház irányában a kormány nem tartozik felelősséggel, ezért a költségvetési jog terén korlátozni kell a jogosítványait.³⁹ A költségvetési jog egyébként a delegációk kezében is megvolt, így közvetett módon nekik is lehetőségük nyílt a közös miniszterek politikai okok miatti megbuktatására.

8. Epilógus. Záróként nem mellőzhető annak megemlítése, hogy a praxisban a miniszteri felelősséget milyen gyakran érvényesítették. Ennek az alkotmányos berendezkedésnek a fennállása alatt jogi felelősség érvényesítésére sem Ausztriában, sem Magyarországon nem került sor. Magyar oldalon a politikai felelősség érvényesítése ugyan nem volt példa nélküli, de igen ritkának mondható. A miniszteri felelősség azonban nem azzal tölti be funkcióját, hogy azt gyakran érvényesítik. Amennyiben a kormányt folyamatosan felelősségre kell vonni, az alkotmányos válságot vetít előre. A miniszteri felelősség funkciója az, hogy a kormány alkotmányos működését garantálja. Egy büntető törvénykönyvnek sem az a célja, hogy minél több embert elítéljenek, hanem az, hogy az állampolgárok a tiltott cselekményeket kerüljék. Funkcióját akkor tölti be jól, ha minél kevesebb felelősségre vonás történik. Így a miniszteri felelősség feletti eszmefuttatás sem válik feleslegessé, annak ellenére, hogy annak gyakorlati alkalmazása ritka.

Jegyzetek

¹ 1848:3. tc. 1. §

² Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die Ausübung der Regierungs- und der Vollzugsgewalt (RGI 1867/145) 1. §

³ 1848:3. tc. 14. §

⁴ Hellbing, Ernst C.: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte* (zweite Auflage, Springer-Verlag, Wien–New York, 1974, 385. p.; a továbbiakban: Hellbing, 1974); Hauke, Franz: *Grundriss des Verfassungsrechts* (Verlag von Duncker & Humboldt, Leipzig, 1905, 78. p.; a továbbiakban Hauke, 1905)

⁵ Gesetz vom 21. December 1867, betreffend die allen Länder der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (RGI, 1867, 176, 5. §); 1867:12. tc. 27. §

⁶ 1867:12. tc. 8. §; Ferdinandy Geyza: *A magyar alkotmány jogtanakönyve* (Franklin-Társulat, Budapest, 1911, 227. p.; a továbbiakban Ferdinandy, 1911)

⁷ Ferdinandy, 1911, 227. p.

⁸ Hauke, 1905, 159. p.

⁹ 1848:3. tc. 11–12. §, 1867:8. tc.

¹⁰ Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die Ausübung der Regierungs- und der Vollzugsgewalt (RGI, 1867, 145, 3. §)

¹¹ Hauke, 1905, 78. p.; Eöttevényi Nagy Olivér: *Osztrák közjog* (Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1913, 167. p.)

¹² Ferdinandy, 1911, 228. p.

¹³ Ferdinandy, 1911, 228. p.

¹⁴ Hellbing, 1974, 384. p.; Hauke, 1905, 80. p.; Eöttevényi, 1913, 161. p.

¹⁵ Hellbing, 1974, 384. p.; Eöttevényi, 1913, 164–166. p.

¹⁶ Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (államjog)*. (Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, Budapest, 1901, 319–322. p.; a továbbiakban: Nagy E., 1901); Tomcsányi Mór: *Magyarország közjoga* (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1932, 476–485. p.; a továbbiakban: Tomcsányi, 1932)

¹⁷ Gesetz vom 25. Juli 1867, über die Verantwortlichkeit der Minister für die im Reichsrathe vertretene Königreiche und Länder. 1. §, 1848:3. tc. (RGI, 1867, 101., 3. §); Brauneder, Wilhelm: *Österreichische Verfassungsgeschichte* (8. durchgesehene Auflage, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2001, 173. p.; a továbbiakban: Brauneder, 2001); Eöttevényi, 1913, 161. p.; Tomcsányi, 1932, 474–476. p.; Nagy Ernő, 1901, 320–321. p.

¹⁸ Gesetz vom 25. Juli 1867, über die Verantwortlichkeit der Minister für die im Reichsrathe vertretene Königreiche und Länder. (RGI, 1867, 101. 8. §)

¹⁹ Gesetz vom 25. Juli 1867, über die Verantwortlichkeit der Minister für die im Reichsrathe vertretene Königreiche und Länder (RGI, 1867, 101., 16. § (2) bekezdés); Eöttevényi, 1913, 162. p.; Hellbing, 1974, 384–385. p.; Hauke, 1905, 81. p.

²⁰ 1848:3. tc. 33–34. §; Korbuly Imre: *Magyarország közjoga* (Eggenberger féle könyvkereskedés, Budapest, 1884, 306–307. p.); Nagy Ernő, 1901, 322. p.; Tomcsányi, 1932, 481. p.

²¹ Gesetz vom 25. Juli 1867, über die Verantwortlichkeit der Minister für die im Reichsrathe vertretene Königreiche und Länder. (RGI, 1867, 101., 11. § (2) bekezdés); Eöttevényi, 1913, 162. p.

²² 1920:1. tc. 14. § (2) bekezdés; Tomcsányi, 1932. 328. p.

²³ Brauner, 2001. 186. p.

²⁴ Ferdinandy Geyza: *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak történelmi fejlődése* (Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest 1892, 145–146. p.; a továbbiakban: Ferdinandy, 1932); Eötvényi, 1913. 228. p.

²⁵ Gesetz vom 21. December 1867, betreffend die allen Länder der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (RGBl. 1867, 176, 5. §); 1867:12. tc. 27. §

²⁶ Gesetz vom 21. December 1867, betreffend die allen Länder der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (RGBl. 1867, 176, 16. § (2) bekezdés); 1867:12. tc. 50. §

²⁷ 1867:12. tc. 50. §

²⁸ Gesetz vom 21. December 1867, betreffend die allen Länder der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (RGBl. 1867, 176, 18. §

²⁹ Eötvényi, 1913, 228–229. p.

³⁰ Brauner, 2001, 185. p.; Lehner, Oskar: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte* (3. ergänzte Auflage,

Universitätsverlag Rudolf Trauner, Linz 2002, 226. p.)

³¹ Gesetz vom 21. December 1867, betreffend die allen Länder der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (RGBl. 1867, 176, 6. §)

³² 1867:12. tc. 28. §

³³ Ferdinandy, 1911, 371–372. p.; Ferdinandy, 1892, 153–154. p.

³⁴ Gesetz vom 21. December 1867, betreffend die allen Länder der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (RGBl. 1867, 176, 18. §)

³⁵ Hauke, 1905, 159–160. p.; Hoke, Rudolf: *Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte* (2., verbesserte Auflage, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1996, 388. p.)

³⁶ Gesetz vom 25. Juli 1867, über die Verantwortlichkeit der Minister für die im Reichsrathe vertretene Königreiche und Länder. (RGBl. 1867, 101.)

³⁷ 1848:3. tc. 37. §

³⁸ 1926:22. tc. 30. § (1) bekezdés

³⁹ 1926:22. tc. 30.§-hoz fűzött miniszteri indoklás (4) bekezdése; Bölöny József: *Magyar közjog*. II. kötet (Budapest, 1943, 125. p.)

Ahogy Magyarországon látták: Közös ügyeink (karikatúra az Üstökös című élelaphól)

TANULMÁNYOK

Máthé Gábor

KÖZJOGI ARGUMENTÁCIÓ*

Gondolatok a Lustkandl–Deák vitához

Schmidt Péter professzor jubileumán öröm és megtiszteltetés a laudálók között szerepelni. Különösen akkor, ha már a tisztelgő is jelentősen meghaladta azt a kort, amit az ifjú erények kialakulása idejének tekintenek. Ámde őszinte az öröm, mivel közel fél évszázada, mint szemináriumi hallgató is csodálhattam professzorom közjogi meditatióit, precíz megfogalmazásait, mindig kendőzetlen szakmai véleményét, s jogilag kifogástalan érveit.

Jelen írás a hazai közjogtudomány bölcsének, Deák Ferencnek és a korabeli osztrák jogtudósnak, Lustkandl Wenzelnek monografikus vitájából szemezget. Köztudott, hogy az osztrák közjogi álláspont olyan történelemhamisítást célzott, ami – a többi között – a '48-as törvények jogérvényének kétségbevonásával a magyar alkotmányosság tagadásához vezetett volna. Ezt kellett Deáknak *Adalék a magyar közjoghoz* (Pest, 1865) című művében megcáfolni, s a tudatosan elferdített, illetve tévedéseken alapuló nézetrendszer szétzúzni.

Deák *Adaléka* becses opus, hiszen a mai közjogtudományi értékelések is egyértelműen kiemelik jelentőségét, s talán az sem véletlen, hogy a Verwirkungstheorie vádját szétporlasztó érvelést tartalmazó művet – mint különösen jelentős tudományos eredményeket tartalmazó munkát – a Magyar Tudományos Akadémia Törvénytudományi Osztálya 1867. január 17-ei ülésén akadémiai nagydíjban kívánta részesíteni, amit csak Deák közbeavatkozása hiusított meg.

Az osztrák közjogi kötet 1863-ban jelent meg *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht. Zur Lösung der Verfassungsfrage dargestellt von Wenzel Lustkandl Doktor der Rechte* címmel. Deák – az argumentacio ad personam tagadásaként – vitapartnerének állításait tematikusan csoportosítva foglalta össze, majd ezeket jogi tények értékelő felvonultatásával cáfolta.

Az 1848. évi törvények jogérvényével, a Habsburg ház trónöröklési jogával, a Pragmatica Sanctióval, valamint az 1790/91. évi törvények értelmezésével foglalkozó részek közül – hic et nunc – a magyar közjog 1791. és 1848. évi alkotmányos alaptörvényeit kívánjuk vizsgálni.

Deák Ferenc (W. Biscombe Gardner fametszete, *The Illustrated London News*, 1867)

Deák Ferenc *Adalék a magyar közjoghoz* című munkájának címlapja

Unio cum reliquis Regnis et Provinciis haereditariis

Az osztrák szélsőséges közjogi álláspont az volt, hogy a magyar koronataromány semmivel sem bír több jogot, mint az örökös országokkal és tartományokkal fennálló, s a sanctio pragmaticával kapcsolatos egyesülés. Ebből következik – így folytatódik az osztrák vitapartner állítása – hogy a király eskü alatt ígérte, hogy minden alattvalót kényszeríteni fog arra, hogy a törvényeket, azaz az országok egyesülését megtartsák. Ha tehát az uralkodó nem írhat alá semminemű törvényt, ami az egyesülés ellen szól (der begründeten union mit den Ländern feindlich entgegen stellt), akkor a Magyarországgal egyesült országok hozzájárulása nélkül pl. az uralkodó (I. Ferenc József) hitlevéllel sem erősíthetné meg az 1848. évi törvényjavaslatokat a többi örökös tartományok képviselőinek hozzájárulása nélkül.

Deák – mivel Lustkandl pozitív adatok nélkül értelmezte, realunionnak minősítve az „egyesülést” – argumentációjában egy viszont abszurd helyzetjellemezéssel egészítette ki az osztrák partner közjogi képtelenségét állító véleményét. Lustkandl a különböző törvényekből önkényesen kiragadott „confoederatio” és „bona vicinitas” fogalmakból levezetett abnormitást, miszerint a magyar király és a magyar nemzet törvényhozási joga függővé tétetett Ausztriától, továbbá a nőágra kiterjesztett öröklési rend, e trónöröklésekre a többi örökös tarto-

mányokban ugyanúgy elfogadott elsőszülöttségi sorrend, valamint Magyarország és az örökös tartományoknak az uralkodó általi együtt és viszonyosan – elválaszthatatlanul és feloszthatatlanul – történő birtoklása a kormányzat teljes közösségével miért jelentené azt, hogy a „magyar királynak és a magyar nemzetnek soha teljes joga nem volt közjogi viszonyaira nézve?”

Avagy ezekből az állításokból logikusan következik-e az, hogy a magyar nemzet és a király egykor teljes törvényhozási joggal bírtak ugyan, de világosan és határozottan lemondottak eme jogról, s átruházták vagy megosztották e jogukat más országokkal, különösen az osztrák tartományokkal?

Közismert, hogy a *pragmatica sanctio*ban a nemzet kikötötte jogainak sérthetetlenségét, s kiváltképp a törvényhozási jogban a szupremáciáját, hangsúlyozva, hogy „Magyarországon a fejedelem ne a többi tartományok módja szerint, hanem magának az országnak saját törvényei szerint uralkodjék és kormányozzon”.

Ebből pedig vitathatatlanul következik, hogy az ország szabadságának sérthetetlenségét, a saját törvényei szerinti kormányzást nem adta fel, s így alkotmányos önállóságát semmi más országnak nem engedte át. Ezért tehát Lustkandl úr tétele, nevezetesen az, hogy a császár az osztrák tartományok beleegyezése nélkül nem jogosított Magyarország törvényeinek elismerésére, olyan helytelenség, mintha a magyarok azt vitatnák, hogy a *sanctio pragmatica* szerint Magyarország királya az osztrák tartományokban addig abszolút hatalommal gyakorolt fejedelmi jogainak bármely részéről nem mondhatott volna le Magyarország beleegyezése nélkül.

Nulli alteri regno, aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem

1. Az 1791:10. törvénycikkely deklarálta: Ő felsége elismeri, hogy az ausztriai ház nőágának, az 1723:1. és 2. törvénycikkek által Magyarországon és kapcsolt részeiben megállapított örökösödése ugyanazt a fejedelmet illeti. Mindazonáltal Magyarország kapcsolt részeivel együtt szabad ország, s kormányzatának rendszere (beleértve minden kormányzékét) független, azaz semmilyen más országnak vagy népnek lekötvé nincs (*nulli altero regno, aut populo obnoxium*), hanem tulajdon önállással és alkotmánnyal bíró ország (*sed propriam habens consistentiam et constitutionem*). Azaz Magyarország királyai által, saját törvényei és törvényes szokásai szerint, nem pedig más tartományok mintájára kormányzandó és igazgatandó entitás, mint azt egyébként az 1715:3., valamint az 1741:8. és 11. törvénycikkek elrendelték.

Magyarország önálló alkotmányát Lustkandl úgy értelmezte, hogy a törvények szerint meg kell különböztetni a közös ügyeket a tisztán magyar ügyektől.

Deák replikái erre a fordulatra önmagukért beszélnek. Elsőként azt veti fel, hogy a császár, mint magyar király, ha nem szentesíthette a '48-as törvényeket, ak-

kor hogyan képzelhető el a közös ügyeket tárgyaló realunió?

2. Izgalmasabb kérdés azonban, hogy mennyire részei a magyar alkotmánynak az örökösödési rendre – a regáliákra –, a kereskedelemre, a pénz- és a hadügyekre vonatkozó rendeletek, úgyszintén a conföderációt megállapító törvény, valamint az a törvény, amely a politikai, katonai és közigazgatási rendszernek a kidolgozását szorgalmazta. Valóban nem tartoznak a magyar alkotmányhoz Magyarország és a többi örökös tartomány közötti kölcsönös egyetértést és uniót megállapító törvények?

A kiindulópont az a magyar állítás, hogy a korona és jogai az uralkodóháznak kerültek átadásra, s nem az ausztriai tartományoknak. A *pragmatica sanctio* ugyanis világosan fogalmaz. Az uralkodó örökös király és örökös tartományokban uralkodhat, de ez nem teszi a nemzetet „más ország vagy tartomány sajátjává”. Hiszen a szent korona magyar királlyá emel, s így a fejedelem sem ismerné el a korona joghatóságának más ország alá rendelését.

Ebből következik, hogy a fentebb felhozott tárgyakban született egyes törvények nem képezhetik az alkotmánynak lényegi részét – állítja a haza bölcse.

Deák érvelése azonban kissé meggyengül, amikor különbséget tesz eseti tárgyú és általános kihatású lex között. Az utóbbit közjogi viszonyt alapozónak minősíti, s mint ilyet alkotmányhoz tartozónak deklarál, mégpedig azon az alapon, hogy e normák „maguknak a törvényeknek valóságos értelme szerintiek”.

Lustkandl pedig éppen az 1791:10 tc.-et, mint közjogi alaptörvényt vitatja, hiszen „az ideértve minden kormányzék” – *huc intellectis quibusvis Dicasteriis suis* – szövegrészből kiemelte a *suis* szót, mondván: a törvényben kimondott függetlenség egyedül csak a magyar dikasztériumokra értendő. Deák értelmezésében: az, hogy az országban minden kormányzék független, helyesen azt jelenti, hogy az ország egész törvényes „alakzatára” nézve független, azaz Magyarország önálló léte okán az ország kormányzékai nem függenek a többi tartománytól és természetesen azok kormányzékaitól sem.

Deák következetessége példás, ám a dikasztériumok, a központi (uralkodói), a birodalmi kormányzervek és a tartományokban kiépített dikasztériumok lehetnek ugyan elkülönültek, de személyi és tárgyi értelemben a hierarchizált viszonyokban nem kizárt az alárendelt helyzetük. Az viszont igaz, hogy az uralkodónak kiépült kormányzervek, az abszolút monarchia jellemzőjeként, nem kérdőjelezték meg az uralkodás jogcímét.

Leges ferendi, abrogandi et interpretandi Potestatem legitime coronato Principi et Statibus et Ordinibus Regni ad comitia confluentibus communem esse

1. Az 1791:12. tc. egy fordulata, a dualis rendi képviseleti monarchia klasszikus tételét tartalmazza, miszerint: „a törvények hozásának, eltörlésének, magya-

rázásának joga Magyarországon s kapcsolt részeiben közös a törvényesen koronázott fejedelemmel és az országgyűlésre törvényesen összeseregülő karokkal és rendekkel.”

A vitázó felek között a még meg nem koronázott uralkodónak a törvényhozás és a kormányzás gyakorlása terjedelme tekintetében alakult ki véleménykülönbség.

Lustkandl elfogadta, hogy a törvények hozatala kétpólusú hatalomgyakorlás, de az 1791:3. tc. rendelkezését – minden jog megilleti a koronázatlan királyt is, kivéve a privilégiumok adományozását – kiterjesztően értelmezve azt állította, hogy az uralkodó megkoronázása előtt is gyakorolhatja az ország rendjeivel együtt a törvényhozás jogát.

Deák a királyi jog terjedelmét szűkebben értelmezi. A hivatkozott törvényhely ugyanis azt tartalmazza, hogy az örökös királyt a koronázás előtt az ország alkotmány szerinti közkormányzatához tartozó minden jog megilleti. Szövegillusztrációként: „salvis tamen intermedio tempore omnibus furibus haereditarii Regis, quae ad publicam, constitutionique conformem Regni administrationem pertinent.” Tehát az általános szabály a „közkormányzást” tartalmazza, míg Lustkandl a királyi hatalom minden ágát, a törvényhozást is ideérti, noha a kivétel, a privilégiumadás tilalma nem ad alkalmat a kiterjesztő általánosításra.

2. Lustkandl pedig minden érvet megpróbál igaza bizonyítására felhozni. Szerinte a törvényhozási joggal analóg például a koronázási hitlevél kiadása. A diploma inaugurale a fejedelem és a rendek egyezkedésének eredménye, ami a koronázás előtt kerül nyilvánosságra, s azt, mint koronázatlan fő szentesíti az uralkodó.

Deák – helyesen – éles különbséget tesz a törvény és a hitlevél között. A hitlevél, mint előfeltétel a koronázás attribútuma, más minőség, mint a törvényhozási eredmény. A hitlevél adása kötelezettség, amelyet az uralkodó, mint az ígért alkut szentesíti (...zu welcher Sanction er aber selbst wiederum verpflichtet ist). A hitlevél tartalma kötött, elemei a későbbi uralkodókat is kötik. Így a fejedelem az ország jogaira, törvényeire, szabadságára; a szent korona országban őriztetésére; a visszaszerzett, illetve visszaszerzendő területeknek az országhoz csatolására; a trónörökösödésre jogosítottak magvaszakadtával a szabad választás jogának feléledésére; s végül a trónt utódlóknak az ő hitlevele elfogadtatására az uralkodó esküt tesz. A törvényhozási jog pedig a koronázott királyt megillető jogosultság, amelynek során az eléterjesztett törvényeket vagy elfogadja vagy elveti, s azokat nem köteles szentesíteni.

A hitlevél és a törvény jogi különbsége így világos, szabatos kifejtést kapott Deák művében. Annál is inkább fontos a koronázás és a törvényhozás collorariumának tisztázása, mert az 1791:12. tc.-nek egy másik fordulata a pátensekkel történő kormányzás tilalmát taglalja. A vitázó felek nézetbeli különbségét az adta, hogy az uralkodó soha nem fog pátensekkel kormányozni (Deák álláspontja), illetve csak azokra az or-

szággyűlési törvényhozási tárgyakra vonatkozik ez a korlátozás, amelyek a törvényszékeknél in judiciis előfordulhatnak. Erre a szövegbeli disztinkcióra alapozta Lustkandl kétértelmű tézisét.

Köztudott, hogy a törvényszéki gyakorlat nem fogadta el az edictumokat. A cinikus értelmezést, hogy csupán csak a „törvényszéki tárgyakra” vonatkozik az országgyűlés törvényhozási részvétele, azzal utasította el Deák, hogy a „pátensekkel történő kormányzást a törvényszékeknél amúgy sem fogadhatnák el, az a törvényhozási jognak nem megszorítása, hanem következménye”. Az általános tilalom kötelező, míg a részterlem adottság. Egyébiránt – így Deák – a nemzet törvényhozási joga nem 1790-ből való.

Mint hangsúlyozza, ez az ősi jog évszázados eredetű. A *Hármaskönyv* II. rész 3. címében foglaltakat maga Lustkandl is osztotta, miszerint a király valóságos törvényhozó, és az ország rendjei privilégiumaik őrei voltak. Ám arról nem kívánt tudomást venni, amire Deák plasztikusan utalt, „hogy a fejedelem nem saját korlátlan hatalmával alkotta meg a törvényeket, hanem összehíván a népet, megkérdezte, ha ily törvények tetszenek-e vagy nem; és ha a nép azt felelte, hogy tetszenek, akkor lett csak a törvény szentesítve: valamint gyakran a nép is, amit a közjóra nézve szükségesnek tartott, közakarattal elhatározta, írásban a fejedelem elé terjesztette, s ha a fejedelem elfogadta, törvény lett belőle”. Íme – ahogy Deák nevezte – a fejedelem és a nemzet közötti megosztott törvényhozó hatalom, mindegyik része rendelkezett tehát kezdeményezési joggal. Több példa hozható fel az egyoldalú döntések testületi korrekciójára. Így a 17. században – II. Rudolf 1604-ben – a rendek hozzájárulása nélkül, a vallás tárgyában iktatott egy cikkelyt az általa már szentesített törvénybe. Rövid időn belül, a bécsi békekötés (1606) első pontjában azonban el is törölték, mivel a rendek konszenzusa nélkül erőltették a törvénybe: cum is extra Dietam et sine Regnicolarum assensu adjectus fuerit, et propterea etiam tollitur.

3. Az 1791. évi törvényhozást megelőző legislatio ékes példája továbbá a már hivatkozott 1715:3. tc; ez is bizonyítja a dualisztikus hatalomgyakorlás egymásra utaltságát, miszerint a fejedelem az addig hozott, s azt követő, országgyűlésileg elfogadott törvények szerint fog kormányozni. Az így született törvények pedig mindazon törvényhozási tárgyakat involválják, amik a kormányzás részei. Mi több, ezek témájuknál fogva gazdagabbak, mint a törvénykezési tárgyak – az in judiciis – értelmében. Noha a szatmári béke utáni lex idején a „mutua cointelligentia” és „unio” nem volt szabatosan definiált, mint a sanctio pragmaticában, mégis fontos tudni, hogy az 1715. évi törvényt az 1723:2. tc. ismételten megerősítette, s egyben hozzákötötte a nőági örökösödés elfogadásához.

4. A rendi hatalomgyakorlással – az uralkodóházzal kapcsolatos polémia mellett – kiemelt jelentőségű az a Lustkandl-tézis is, hogy Magyarország törvényhozása (kompetencia) sohasem terjedt ki a regaliákra, a katonai pénzügyekre és a külviszonyokra.

A regaliák témája viszonylag egyszerűen volt elintézhető, mert csupán felsorolásszerűen is imponáló az a törvénytényiség, amivel a tényleges helyzetet jellemezte Deák. A bányák, a pénzverés, a só, a salétrom és a posta tárgyában – 1492-től 1843/44-ig – közel félszáz törvényt hozott a magyar országgyűlés.

5. Izgalmasabb azonban az a nézetkülönbség, ami a klaszszikus három ügy: külügy, katonaság, pénzügy – az irodalomban közös érdekű, közösen intézendő és közös ügyek – körül bontakozott ki, hiszen a terminus technikusoknak más és más volt a közjogi vonzata, ám mindhárom „elfért a perszonálunióként felfogott államkapcsolat keretei között” – hangoztatta kiváló értékelő elemzésében Kovács István alkotmányjogász professzor.

A katonai ügyek vonatkozásában Lustkandl igen kritikus, mivel az insurrectiót sem kívánja betudni egyedüli nemesi elhatározásnak, hanem azt, I. István idejéből számítva, királyi jognak titulálja. Már az e tárgyú törvények száma (24) is cáfolatul hathat, de az igazi ellenbizonyíték a 18. században megváltozott európai védelmi rendszerre adott magyar országgyűlési válasz. Az 1715:8. tc.-ben az ország rendjei kimondták, hogy banderális seregekkel és nemesi fölkeléssel az országot megvédeni már nem lehet, s ezért erős állandó katonaságot kell tartani, amihez pedig adózni szükséges. Deák felhívja partnere figyelmét, hogy az „e célra (hadi) szükséges adók és subsidiumok mindenkor országgyűlésen, hová azok egyébként is tartoznak, tárgyalassanak.” Az állandó magyar katonaságnak, vagyis a magyar ezredeknek a fenntartása részint toborzás (Werbung) által, részint pedig – ha a helyzet úgy kívánta – újoncozás által történt, ami pedig országgyűlési jóváhagyást élvezett. A kivételes, királyi önhatalmú akarat-elhatározással történő újoncozást – az emlékezetes 1822. évit – 1825-ben az ország rendjei sérelmezték, s azt az uralkodó elismerve, újra nyomatékosította, hogy a közadó és mindennemű subsidiumok akár készpénzből vagy „termesztvényekből”, akár újoncokból álljanak, mindig országgyűlési egyezkedés alá (tractatus diaetalis) tartoznak.

A hadügyek és a pénzügyek szoros összetartozása, subsidiárius jellege értelemszerűvé tette, hogy a magyar pénzügyek kettős természetűek voltak. Az állam bevételeinek egyik ágát képező korona- és kamarai jövedelmek kezelése ugyanis ab ovo nem tartozott országgyűlési tárgyhöz. Igaz, hogy a koronajavak elidegenítéséhez a rendek hozzájárulása kellett, ám a kamarajavakról az uralkodó önhatalmúlag döntött. Az állami közjövödelmek másik csoportjára, a regaliákra pedig már eddig is kimutattuk az együttes rendelkezési jogot.

A közjövödelmek harmadik csoportját az egyenes adók képviselték; ezek első alakzata az 1342-ben szabályozott *lucrum camerae* volt, amely portális alapon szerveződött, több évszázadon át fennmaradt, s nem nemesi adóteherként működött. Lustkandl felületes állítását tehát a fentiek, az e tárgyban hozott, s Deák által nevesített húsz törvény, s különösen az 1825/27. évi országgyűlésen elfogadott 4. cikkely látványosan szét-

zúta. E törvény deklarálta, hogy a közadó megállapítása csak az országgyűlés alá tartozik, azt onnan elvonni nem lehet, s az egyik országgyűléstől a másikig megajánlott adót sem mennyiségére, sem nemére megváltoztatni nem lehet.

Végezetül pedig az államviszonyok fejlődésének eredményeként 1848-ban, más országok példájára – az ország alkotmányos jogaként – elhatározást nyert: a részletes költségvetés előterjesztésének kötelessége, mégpedig az országgyűlési jóváhagyás céljából.

A külön uralkodói felségjogként deklarált külügyekre, Lustkandl állítását nem tételesen cáfolva, csupán az 1861. évi országgyűlési második felirat érvrendszeréből tudott csak meríteni Deák Ferenc: „Vannak hazánkban is oly fejedelmi jogok, amelyeket magára a király személyére ruházott az alkotmány. Ilyen fejedelmi jog a magyar királynak azon joga, miszerint a külhatalmak iránti viszonyokat, vagyis a külügyeket, legmagasabb királyi hatalmával intézi.”

De legislativae et executivae Potestatis Exercitio

1. A már többször hivatkozott alkotmányos érvényű törvény, az 1791:12. tc. nemcsak, a törvényhozás, hanem a végrehajtás gyakorlatáról is rendelkezett.

A jogtörténészeknek *communis opinio* a pátensekkel történő kormányzás tilalma, ami azonban egyetlen esetben engedélyezett, midőn a közzététel sikeresen csakis e módon eszközölhető. A főként rendkívüli körülményekre hagyatkozás viszont csak akkor volt elfogadott, ha a pátenst a törvénnyel egyező tárgyban született. „Ubi in rebus legi alioquin conformibus, Publicatio debito cum effectu hac unica Ratione obtineri valeret.” (Azaz egyszerűen: „publicatio debito cum effectu...”)

Lustkandl és Deák között az értelmezésbeli különbség a mennyiségi és az eljárásjogi kondíciók eltérő megítélésében jelentkezett. Ebből is a processzuális megközelítés milyensége a lényeges. A tényhelyzet ugyanis Magyarországon az volt, hogy a törvény szerint, a legfőbb hatalom rendeletei az országos kormány-székek útján a törvényhatóságokhoz küldettek, s ott kerültek kihirdetésre. Ez a rend biztosította, hogy mind a két fórumnak joga és módja volt a sérelmesnek vélt rendelet ellen felterjesztést tenni. A királyi rendelet – országos kormány-szék – törvényhatóság modell minősült törvényes megoldásnak. Többször adódott, hogy nem így adtak ki rendeletet, s az ilyen normát nevezték pátenstnek. Az 1791. évi törvények éppen ezt a rendhagyó modelltől eltérő kihirdetési eljárást tiltották, s ab ovo az általános tilalom dominált; a törvény minden kivétel nélkül deklarálta, hogy az ország pátensek által nem fog kormányoztatni („...nunquam per Edicta, seu sic dictas Patentales Regnum et Partes annexas gubernandas fore”). Ez egyébként azt is jelentette, hogy az ilyen rendhagyó módon született pátenst semmilyen törvény-szék sem fogadhatta el, tehát alakjuk miatt még azokat sem akceptálhatta, amelyeknek tárgya nem volt törvényellenes.

Luskandl viszont a rendkívüli esetre – például lázadás, járvány miatt működni nem tudó kormányszék, törvényhatóság – vonatkozó pátenskiadást tekintette általános lehetőségnek, s mindez a maga sajátos interpretációjában: „wo in den, dem Gesetze sonst angemessenen Angelegenheiten die Verkündigung eines Gesetzes mit dem schuldigen Erfolge nur auf diese einzige Weise erzielt werden kann...”

2. Az 1791:12. tc. végszakasza tulajdonképpen az 1869:4. tc. előfutáraként értékelendő, azaz a főhatalom a kormányzás és az ítélkezés elválasztásáról rendelkezik.

Elsőként deklarálja, hogy a törvényes úton felállított bíróságokat a király önhatalmúan nem változtathatja meg; ugyanígy a törvényes ítéletek végrehajtását királyi parancsokkal nem akadályozhatják meg. A törvényes ítéleteit úgyszintén nem másíthatják meg, sem a király, sem pedig egy kormányszék, pl. kreált felülvizsgálati okot kitalálva.

Luskandl ezt az „időben korai”, kiemelkedő elvi jelentőségű normát redukált kategóriának tekintette, jelezvén: „also lauter justiz – Sachen!” A szótani értelmezés meggyőző erejét használta Deák, amikor is tartalmaz költői kérdésével válaszolt vitapartnerre okoskodó kérdésére. Miként lehet a törvényi végsorokat – „executiva autem potestas, nonnisi in sensu Legum per Regiam Majestatem exercebitur?” – csupán törvénykezési tárgyakra redukálni?

Luskandl nem csupán a törvénykezési, de a törvényhozási tárgyak tekintetében is Magyarország devalválásának legodaadóbb híveként mutatkozott meg. Abból a tévtanból indult ki, hogy Magyarország rendjeinek soha nem volt valós törvényhozási joga a birodalom összérdekeire nézve. Azzal azonban, hogy a reálunió tervbe vétetett, helyesnek mutatkozik, hogy a politikai, katonai és közgazdasági rendszer meghatározásában a magyar rendek is részt vegyenek („nicht ohne einen gewissen Einfluss der ungarischen stände”), mégpedig a mutua cointelligentia et unio cum reliquis Regnis et Provinciis haereditariis értelmében.

Deák tényeken alapuló szellemes replikája az álokoskodó, olvasásbani figyelem teljes hiányában szenvedő, tájékozatlan vitapartner ellehetetlenítését szolgálta. Luskandl állításait az 1715:59. tc.-re alapozta. Deák éppen e törvény teljes magyarázatával bizonyította, hogy Magyarországnak mindig volt joga politikai, katonai és közgazdasági dolgokban nemcsak tanácsot, hanem konkrét javaslatokat is tenni.

Deák az 1715. évi törvény szakaszainak értelmezése során kimutatta, hogy a magyar országgyűlés által kiküldött biztosok, továbbá a király által felkért biztosok közös bizottsági munkája az egyik bizonyíték, illetve az itt született deputációs javaslat országgyűlési megvitatása, majd király elé terjesztése a többi meggyőző érv Luskandl állításának alaptalanságára. Azaz: egyértelmű, hogy a király és a nemzet e reáluniós tárgyak felett is gyakorolta a törvényhozás jogát.

**„Dass aber die oesterreichischen Länder
mindestens seit der pragmatischen
Sanction eine einheitliche
Gesammtmonarchie gebildet haben,
wovon Ungarn auch ein specieller Theil war.”
(Luskandl!)**

Deák Ferenc felkészültsége okán a rendkívül tanulságos szakmai vita végszakaszában elérkezett a partner előbb idézett „tromfjához”.

A szellem helyettesítéseként az erőfölényből támadó Luskandl már nemes egyszerűséggel formulázta, hogy az osztrák tartományok, legalábbis a Pragmatica Sanctio óta, egységes összmonarchiát képeztek, amelynek Magyarország csak egy speciális része volt. A bécsi közjogász logikája zárt, a reáluniót is feladva összmonarchiában gondolkodik. A Gesamtmonarchie speciális része tehát Magyarország is az osztrák örökös tartományokkal egyetemben; ergo, így Magyarország osztrák tartomány.

1. Deák gondolkodásának töretlen logikája a változatlan premisszákkal a vitapartner egyoldalú állításainak ellehetetlenüléséhez vezetett. Deák zsenialitása mindvégig azon alapult, hogy az ausztriai tartományokat törvényes örökösödési joggal ugyanaz az uralkodó, mégpedig elválaszthatatlanul, s feloszthatatlanul birtokolja. A fejedelem azonossága okán képeznek az adott országok/tartományok egy monarchiát, s így Magyarország is – de csakis ebben a korrelációban – a közös monarchia birodalmának része. De nem osztrák tartomány, hanem jogilag független entitás, mind törvényhozására, mind kormányzatára nézve. A sanctio pragmaticát nem az osztrák tartományokkal kötötte a magyar nemzet, hanem a saját akarat-elhatározásából választott uralkodójával, a magyar királlyal. Ám ez a megállapodás azonnal jogérvényét veszti, amint a személyes kapcsolat „végképeni magvaszakadtával” megszűnik.

2. Deák ellenérvei között az egész „Adalék”-ban, de különösen e részében – az ország közjogi entitásának osztrák tagadásában – megkülönböztetett szerep jutott a törvénytörvényekre történő hivatkozásoknak és azok etimológiai értelmezésének. Így igen jellemző az 1805. évi és az 1807. évi törvények bevezetéséből adott válasz a Luskandl általi kiemelésekre. A vitapartner helytelen idézeteiből világos a célzott ferdítés. Ugyanis a törvényhelyekben mind a Monarchia, mind Magyarország külön-külön is megnevezésre került. Azaz: „Regnum Hungariae cum universa monarchia – totius monarchiae et perchari Hungariae Regni; és ismét Regni Hungariae et totius monarchiae.”

Világos, ha csupán osztrák tartománynak tekintették volna Magyarországot, akkor erre felesleges lenne a külön megnevezés, mert a totius monarchiae híven kifejezné a „vagyott” állapotot.

A „Regni Hungariae et totius monarchiae” – Magyarországnak és az egész monarchiának – törvényi formulájával nem azt kívánták magyar oldalról kifeje-

zésre juttatni, hogy az ország, „ő felsége uralkodása alatt álló örökös országok (haereditaria Regna) közé nem tartozik”, hanem azt hangsúlyozták, hogy a közjogi tekintetben is önálló külön ország a törvényhozási tárgyban. választott királyával együtt az osztrák népektől függetlenül, külön határoz.

3. Az örökös tartományok felfogással szemben kormányzati, dikasztériális szempontból is figyelemre tarthat számot egy császári pátens kihirdetésének gyakorlata is.

Lustkandl az 1804. augusztus 11-ei császári pátenssel azt vélte igazoltnak, hogy mivel annak tartalmát, a Ferenc által felvett ausztriai császári címet 1805-ben a magyar országgyűlésen elfogadták, a császári pátent egyben törvényi értékűnek is kell tekinteni.

Deák a császári pátens tartalmának és magyarországi kihirdetésének pontos felidézésével ellehetetlenítette a fenti állítást. A pátens ugyanis világosan utalt arra, hogy a császári cím felvétele nem érinti a királyságok, tartományok alkotmányát, előjogait, ezek továbbra is érvényben maradnak. „Dass unsere sämmliche Königreiche, Fürstenthümer und Provinzen ihre bisherigen Titel, Verfassungen, Vorrechte und Verhältnisse fernerhin unverändert beibehalten sollen.”

Ami pedig a kihirdetést illette, nem a császári pátens került megküldésre, hanem egy külön királyi leiratban – a magyar kormányzások közvetítésével – értesítették a köztörvényhatóságokat az ausztriai császári cím felvételéről. Deák kiváló érzéssel összekapcsolta a tényhelyzetet az 1791:12. tc. tilalmi rendelkezésével, azzal, hogy Magyarhonban még a törvénnyel megegyező dolgokban is csak akkor adhatnak ki pátent, ha az egyébként a hagyományos kihirdetéssel sikeresen nem biztosítható. Ez esetben pedig, akadály nem lévén, pátens nélkül is kihirdethető volt a császári cím felvétele.

4. Végül pedig a Lustkandl „alkotmányvesztés”-elméletének igazolására szánt tételt vesszük górcső alá. Az osztrák vitapartner provokatív kérdéssel vezeti fel állítását, nevezetesen, hogy szükséges-e új koronázási diploma (?), mivel az 1848. évi törvények jogilag nem érvényesek, miután az októberi diploma és a februári alkotmány (alias pátens) csak azon szabályok teljesítése, melyeket a magyar törvények 1715, 1723 és 1729 óta felállítottak: ő felségére a császárra nézve nem szükséges új királyi hitlevél.

Deák tényszerű és egyben szellemes, ironikus válasza nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyar alkotmány szerint a király koronázása nem pusztán ünnepélyes szertartás, hanem, mint a teljes királyi hatalom alapja, közjogilag lényeges. Törvényeink szerint mint közjogi princípium szerepel, hogy a király koronázása előtt adjon ki hitlevelet, amelyben biztosítja az ország jogait, törvényeit, s ezt esküvel erősítse meg.

Az 1687:2. tc., mint eredeti forrása alkotmányos előírásunknak, így rendelkezett: „et erga semper, totiesque, quoties ejusmodi Inauguratio instauranda erit, praemittendam praeinsinuatorum articulorum diplomaticorum acceptationem, seu Regiam Assecurationem, deponendumque superinde juramentum.”

Deák válaszában ironikus fordulata pedig önmagáért beszélt. Állította, hogy mind Ausztriában, mind Magyarországon azt hitte mindenki, hogy az 1861. február 29-i alkotmány új alkotmány (sic!), ámde azt állítani, hogy ez mégsem novum, hanem csak a korábbi törvényeinkben felállított szabályok teljesítése, még dogmatikai torzónak sem tekinthető.

Közjogtörténetünk egyedülálló vitájának tanulságai egyben Deák Ferenc szellemi arzenáljának, érvelési eleganciájának és meggyőző erejének fényes bizonyítékai. Olyannyira azok, hogy Deák kiegyezési remekművében – az 1867:2. tc.-kel és az 1867:12. tc.-kel – egyértelműen visszaköszönnék.

A második cikkely – a koronázási hitlevél és eskü – deklarálta, hogy az uralkodó Magyarország és társországi törvényes kiváltságait, alkotmányát, Magyarország koronázott királyai által szentesített törvényeit minden pontjában és záradékként biztosítja és betartja, s ezt királyi esküvel is megerősítette. A királyi eskü nemcsak a jogfolytonosságot, a személyek jogait és kiváltságait, hanem a korona joghatósága alá tartozó területek integritását is szavatolta: „Magyarország és társországi határát és ami ezen országokhoz bármi jog és címen tartozik, el nem idegenítjük, se meg nem csonkítjuk, sőt amennyire lehet, gyarapítjuk és kiterjesztjük, s megteesszük mindazt, amit ezen országaink közjávára, dicsőségére és öregbítésére igazságosan megtehetünk.”

A kiegyezési törvény pedig a fenti szellemben rendezte a magyar korona országai és Ő felsége uralkodása alatti országok közös érdekű viszonyait. Mégpedig Magyarország önálló törvényhozási és kormányzati függetlenségével, s a közös érdekű viszonyok pontos meghatározásával. Úgy, hogy ezekre nézve „a két egymástól független alkotmányos képviselőt jogszerűen intézkedhessen.”

” Az írás a *Festschrift*-ből (Ünnepi kötet Schmidt Péter egyetemi tanár 80. születésnapjára. Szerk. Fűrész Klára, Kukorelli István. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006))különböző okok folytán – leginkább a késlekedésem okán – kimaradt. A köszöntés pedig szívügyem, s így különös öröm, hogy a folyóirat szerkesztőségének támogatásával megjelenhet a laudáció, egy olyan jubileum kapcsán, ami meghatározó közjogtörténeti relevanciával bír, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia 140 esztendeje született meg.

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.

Változások a katolikus egyház jogintézményeinek államilag elismert kompetenciájában Magyarországon (1894–1918)

A 19. század végére az egyházi intézményrendszer Európa-szerte kiszorult azon legfontosabb központi állami feladatok gyakorlásából, amelyek a középkorban hagyományosan egyházi illetékességi körbe tartoztak, mint az anyakönyvezés, a hagyatéki ügyek, vagy a házasság.¹ Az Egyház így leginkább az oktatási és a szociális területen őrizte meg a közfeladatokban való közreműködését, továbbá az állam által elfogadott és támogatott pasztorális területeken; a katonai, egyetemi és kórház lelkési szolgálatban vagy a börtönpasztorációban.² Az egyes országokban, a belpolitikai helyzet függvényében, különböző intenzitással és mértékben zajlott le az állam és egyház szétválasztásának jogi megalapozása.³

I. A házasság

Ausztriában II. József már 1783. január 16-án bevezette az állami házasságjogot, amellyel együtt azonban továbbra is fennmaradt az egyházi házasságkötés lehetősége.⁴ Magyarországon 1895-ben jutott érvényre a vallásszabadság elve,⁵ így a katolikus, református, evangélikus, görögkeleti, unitárius és izraelita vallási közösség bevett vallási státust élvezett.⁶ A házasságra vonatkozó állami szabályok szükségessége a 19. század végén már vitán felül állt, amikor a különböző felekezetekhez tartozókra nyolcféle egyházi házassági jog vonatkozott,⁷ és ezek személyi hatályainak ütközése, valamint egyes különösen problematikus területük – mint például a egyes házasságok felekezetenkénti rendezése – sok nehézséget okozott. A terület jogi szabályozását jellemző katolikus hegemonia után a szekularizáció felé vezető folyamat első lépése volt a protestáns rendelkezések legitimálása uralkodói intézkedések, majd a törvényhozás útján, ami az állam intézkedéseinek betüremkedését is jelentette; például az 1790:26. tc. 11. pontja az evangélikusok házassági ügyeit a saját szabályok kialakításáig a világi bíróságok hatáskörébe utalta.

Ehhez képest hozott új szabályokat a házassági jogról szóló 1894:31. tc. és az állami anyakönyvekről szóló 1894:33. tc., amelyek egy időben léptek életbe. Ezek a törvények a házassággal kapcsolatos jogalkotási, igazságszolgáltatási és közigazgatási hatáskörök tekin-

tetében állami monopóliumot vezettek be, azaz a kötelező polgári házasság intézményét.⁸ Ezzel megszűnt a pusztán lelkész előtt kötött házasság polgári jogi érvényessége. Érdekességként megemlítendő azonban, hogy a törvényben az állami és egyházi szabályok teljes különválasztása mégsem történt meg, csak a házasság megkötésének tekintetében. A valamely egyház szabályai által meghatározott bizonyos házassági akadályok ugyanis az állam törvényei szerint is akadályt képeztek. Ilyenek a saját egyház által meghatározott egyházi rend vagy fogadalom miatti házassági akadályok, amelyek az egyházi felsőbbbség engedélye nélkül, az állam által is recipiáltan tették tilossá a házasságkötést.⁹ A törvénycikk a házasságot felbonthatónak tekintette, amelyre lehetőség nyílt a házassági életközösség további fenntarthatatlansága miatt, illetve a házasság felbontása helyett bevezette az ágytól és asztaltól való elválasztást. Ilyen esetben két év elteltével lehetett kérni a házasság felbontását.¹⁰

Az 1894:31. tc.-kel megszűnt a szentszéki bíróságok házassági ügyekben való korábbi kompetenciája is, amely az előtte lefolytatott eljáráshoz állami jogkövetkezményeket kapcsolt.

A házasságra vonatkozó 19. század végi magyar állami rendelkezések 1911-ben kiegészültek a házasság érvényességének előfeltételeire vonatkozó, illetve az 1902. június 12-én Hágában elfogadott alapelvek beillesztésével (vö.: 1911:21. tc.),¹¹ továbbá a házasságok felbontására, valamint az ágytól és asztaltól való elválasztásra vonatkozó törvények alkalmazásának bírói gyakorlata és az 1902. június 12-ei hágai megállapodás alapján felmerült problémák orvoslásával (vö.: 1911:22. tc.), amely rögzítette a gyermek törvényességének megtámadása iránti perekben alkalmazandó eljárást is.¹² A hágai megállapodást aláíró országok egyfelől elismerték mindazokat a házasságokat állami jogkövetkezményekkel, amelyeket az adott ország törvényei szerint kötöttek. Másfelől, fenntartották annak a lehetőségét, hogy egy állam egyházi házasságkötéshez kapcsolja a házasság állami elismerését.¹³

A polgári változások ellenére az Egyház továbbra is azt a meggyőződést követi, hogy a házasságra, mint szentségre egyedül ő jogosult törvényeket felállítani és ítélni; természetesen ez nem vonatkozik a házasság polgári joghatásaira.¹⁴

II. Örökösödés

Az 1894. június 24-én szentesített és július 1-jén kihirdetett 1894:16. tc. rendezte a polgári örökösödési eljárást. Eszerint az örökösödési eljárás megindítására az örökhagyó elhunyt vagy holtnak nyilvánítása után kerülhetett sor, hivatalból vagy valamely érdekelt fél kérésére.¹⁵ Az egyes eseteket a 2. és 3. § nevesítette.¹⁶ Az állami anyakönyvezésről szóló, 1894. december 9-én jóváhagyott és december 18-án kihirdetett 1894:33. tc. 1. §-a rögzítette, hogy a születések, házasságok és halálesetek közhiteles nyilvánítására az állami anyakönyvek hivatottak, de egyben arról is rendelkezett,

hogy a törvény hatálybalépése előtt vezetett egyházi anyakönyvekből továbbra is kiállíthatók a korábbi időszakot érintő közhitelű kivonatok az illetékes egyházi hatóság által.¹⁷ Ezzel lényegében megtörtént Magyarországon az örökösödés, a házasságkötés és az anyakönyvezés szekularizációja, azaz leválasztása az egyházi adminisztrációról.¹⁸

Az 1894:33. tc. III. fejezetében a halotti anyakönyvekről intézkedve kitért a holtta nyilvánítás kérdésére. A 74. §. szerint holtta nyilvánítás esetében a halotti anyakönyvbe való bejegyzéshez szükséges volt a bíróság jogerős határozatának a lakóhely szerint illetékes községi anyakönyvvezetővel vagy a születési hely szerinti anyakönyvi hivattal való hivatalos közlése. Ilyenkor a halotti anyakönyvbe be kellett vezetni a holtta nyilvánító határozatot kimondó bíróság pontos megjelölését, a határozat idejét és számát, valamint a határozatban megjelölt vélelmezett halálozási dátumot. A katolikus egyház jogrendje megtartotta az állami holtta nyilvánítástól független, egyháziilag szabályozott holtta nyilvánítási eljárás lefolytatásának a szükségességét, amelyet részletesen az 1868. május 13-án kiadott rendelkezés tartalmazott. Ezt tették közzé 1910-ben az *Acta Apostolicae Sedis*ben.¹⁹ Így az egyházjog megőrizte azt a jogi megközelítést, hogy a személy pusztán távolléte nem elégséges indok a holtta nyilvánító határozat meghozatalára. Csak abban az esetben adja tehát ki az illetékes egyházi hatóság a holtta nyilvánítási határozatot, ha a tanúk és a közvélemény hangsúlyosabb része, a vizsgálat során feltárt adatok alapján, erkölcsi bizonyosságra vezetik a halál tényéről.²⁰

IV. A gyermekek vallása

1894-ben önálló törvénycikkben rendezték a gyermekek vallásának a kérdését (1894:32. tc.). Ez rögzítette, hogy a házasságkötés előtt a házasulandók eldönthetik, melyik szülő vallását fogják követni. Ennek a megállapodásnak hiteles formában a királyi közjegyző, a királyi járásbíró, a polgármester vagy a főszolgabíró előtt kellett történnie. Amennyiben ilyen előzetes megállapodást a szülők nem kötöttek, úgy a gyermekek nemük szerint követték apjuk, ill. anyjuk vallását. A törvénycikk lehetőséget biztosított mind a szülők,²¹ mind a gyermekek számára az áttérésre,²² meghatározott feltételek között.

A CIC (1917) 756. kánonja a gyermekek rítusáról (azaz, hogy a latin vagy a keleti szertartáshoz tartozik) – XIV. Benedek pápa *Etsi pastoralis* kezdetű konstitúciója alapján (1742. május 26.)²³ – úgy rendelkezett, hogy a gyermeket azon rítus szerint kell megkeresztelni, amelyben a szülők vannak.²⁴ Amennyiben a szülők eltérő rítusúak, úgy a gyermekek fő szabály szerint az apa rítusát követik. A CIC (1917) 98. kánonja értelmében rítusváltoztatásra csakis a Szentszék adhatott engedélyt.²⁵ Ugyanezen kánon azonban, a már említett XIV. Benedek által kiadott konstitúció §. VIII n. IX. nyomán, lehetővé tette a rítusváltoztatást a házasságkö-

tés kapcsán (vö. 4. §),²⁶ a házasságkötés előtt vagy a házasság fennállásának idején a feleség számára. Az áttérés esetében a serdületlen gyermekek magánál a jognál fogva követik a szülőt az új rítusba.²⁷ Az úgynevezett *vegyes vallás* (mixta religio) akadályát alóli felmentéssel kötött házasságok esetében a felmentés megadása meghatározott ígéretekhez volt kötve. Ezeket a nem katolikus félnek kellett letennie, és a katolikus fél hitében való megmaradásának és a gyermekek katolikus keresztelésére és nevelésére vonatkozó garanciáját tartalmazták.²⁸ Az ilyen esetek tekintetében számos egyházi rendelkezés született, amelyek közül meghatározó XIV. Benedek pápa *Magne nobis* (1748. június 29.), XVI. Gergely pápa *Summo iugiter* (1832. május 27.), XIII. Leó pápa *Quod multum* kezdetű enciklikája (1886. augusztus 22.), X. Piusz pápa *Provida* kezdetű apostoli levele (1906. január 18.), valamint maga a CIC (1917) 1061. kánonja.²⁹

Látható, hogy a katolikus egyház álláspontja a gyermekek vallása tekintetében lényegesen különbözött az 1894-ben rögzített állami állásponttól.

V. A papság egyedi jogosultságainak változása

Magyarországon a papság 1848 márciusában *lemondott az egyházi tizedről*, amelynek kárpótlása csak 1862-ben történt meg *földtehermentesítési papírokkal*. A papok anyagi ellátásához tartozhatott még a *fajárandóság* (olyan lelkészek számára, akiknek a kárpótlása így történt meg), a *misealapítványok* és a *lelkészi illetmény* (kongrua). A kongruával kapcsolatos ügyeket Magyarországon 1887-től a *Katolikus Központi Kongrua Bizottság*, illetve 1909-től az *Országos Katolikus Kongrua Tanács* intézte.³⁰ A lelkészi jövedelem kiegészítéséről rendelkezett az 1898:14. tc., majd az 1909:13. tc.³¹ 1913-ban a 38. tc. bevezette a lelkészek *korpótlékát*.³² Az 1949. évi 20. tc.-kel megváltozott a kongrua jelentése, mivel az a korábbi javadalmazási rendszert megszüntette, egyúttal határozott arról, hogy az állam 1950-től, tizennyolc évig fokozatosan csökkenő mértékben, *rendkívüli államsegéllyel* támogatja az egyházi személyeket.³³

Érdemes egy pillantást vetni az általunk tárgyalt időszakra jóval később, 1941-ben megtartott Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat szövegére.³⁴ A zsinat személyek jogát tárgyaló második része az Egyház tagjaival kapcsolatosan nemcsak a CIC (1917) egyes kánonjait értelmezi, hanem az esetleg hozzá kapcsolódó állami egyházjogi rendelkezéseket is. Erre példa a 8. §, amely, amellet, hogy a 87. kánonra utal a kereszttség jogkövetkezményével kapcsolatosan, kitér az 1868:53., az 1894:32.,³⁵ az 1895:43. törvénycikkekre, illetve a belügyminiszter 1930. évi 135 990. és 1931. évi 205 748. számú rendeletére.³⁶ Ezeknek az állami jogszabályoknak az ismerete a katolikus valláshoz való tartozás állami nyilvántartása és a vallásváltoztatás egyes eseteinek elbírálása miatt volt elengedhetetlen. De megtaláljuk a zsinat szövegében az emberi sze-

mély cselekvőképesége szempontjából jelentős kánoni és polgári jogi korhatárok külön-külön való ismeretét is.³⁷

Figyelemre méltó a *privilegium fori* intézményének 'maradványa' a magyar jogban, amelyre a főegyházmegyei zsinat 12. §-a is utal.³⁸ Bár a papok polgári peres és büntető ügyei is a világi bíróságok kompetenciájába tartoznak, mégis a világi bíróság értesíti az illetékes ordináriust, amennyiben bírósági eljárás indulna fellejtő személyrel szemben. A bíróság az eljárás befejeződéssel és az ítélet megszületésével kapcsolatosan szintén kötelezett volt az ordinárius tájékoztatására. A zsinat ettől függetlenül a CIC (1917) 120. kánonja alapján kifejezetten tiltotta a papok számára, hogy paptársukkal szemben a főegyházmegyei hatóság engedélyének kikérése nélkül bármilyen jellegű világi pert kezdeményezzenek.³⁹

Jegyzetek

- ¹ Szuromi Sz. A.: *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5. Budapest, 2003, 170–171. p.); Thireau, J.-L.: *Intinction historique au droit* (Paris, 2001, 328–330. p.)
- ² Szuromi Sz. A.: *Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz* (Jogtörténeti szemle, 2003, 2., 7–13., különösen 8. p.)
- ³ Vö.: *Libéralisme, industrialisation, expansion européenne (1830–1914)*. Ed. Gadille, J., Mayeur, J. M. (Histoire du Christianisme des origines à nos jours 11. Paris, 1995, 327–329. p.)
- ⁴ Plöchl, W.: *Geschichte des Kirchenrechts* (Wien–München, 1969², IV., 300. p.)
- ⁵ Vö.: 1895:43. tc.
- ⁶ Vö. Erdő P.–Schanda B.: *Egyház és vallás a mai magyar jogban. A főbb jogszabályok szövegével, nemzetközi bibliográfiával* (Egyház és jog 1. Budapest, 1993, 20–21. p.)
- ⁷ Grosschmid B.: *A házasságjogi törvény* (Budapest, 1908, 324–328. p.)
- ⁸ Ferenczy R.–Szuromi Sz. A.: *Az egyházi házasság mint államilag elismert házassági kötelék* (Jogtudományi közlöny, 57, 2002, 184–189., különösen 185. p.)
- ⁹ HT 25. §. Vö.: Erdő P.: *A házasság kánonjogi arcúlat a történelemben* (Kánonjog, 2, 2000, 27–45., különösen 43–45. p.); Szuromi Sz. A.: *Egyházi intézménytörténet*, 201.; Béli G.: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog* (Budapest–Pécs, 2000, 318–319. p.)
- ¹⁰ Mezey B.: *Magyar jogtörténet* (Budapest, 1996, 188. p.)
- ¹¹ 1911:21. tc. I. cikke. A házasság kötésének jogát a házasságkötés mindegyikének hazai törvénye szabályozza, kivéve, ha e törvény valamely rendelkezése kifejezetten más törvényre utal.
- ¹² Vö.: 1911:22. tc., XIII. cím, 696–700. §.
- ¹³ Vö.: 1911:21. tc., 5. cikk: Mindenütt érvényesnek kell elismerni alaki tekintetben azt a házasságot, amelyet annak az országnak törvénye szerint kötöttek, ahol a házasság létrejött. – Mindazonáltal megegyezés áll fenn aziránt, hogy azok az országok, amelyeknek törvényhozása egyházi házasságkötést kíván, jogosítva vannak a polgáraik által külföldön az utóbbi rendelkezés figyelmen kívül hagyásával kötött házasságokat érvényeseknek el nem ismerni.
- ¹⁴ Az egyházi és a polgári házasság magyarországi viszonyáról részletesen lásd: Ferenczy R.–Szuromi Sz. A.: *Az egyházi házasság mint államilag elismert házassági kötelék*, 184–189. p.; Gaudemet, J.: *Il matrimonio in occidente* (Torino, 1989, 354–359. p.)
- ¹⁵ 1894:16. tc. az örökösödési eljárásról, I. §. In: *Magyar Törvénytár. 1894–1895. évi törvények* (Budapest, 1897, 99. p.)

Összegzés

Magyarországon a katolikus egyház az állammal annak kezdeteitől fogva szoros kapcsolatot tartott fenn. Ez a kapcsolat természetesen egyfelől a keresztény állameszményből, valamint a különböző és az újkorig hagyományosan egyházi kompetenciába tartozó jogintézmények működéséből fakadt, másfelől nagyon gyakran komoly terhet jelentett magának az egyháznak is, amely leginkább az állami hatalomnak az egyház belső autonóm működésébe való drasztikus beavatkozásban nyilvánult meg. A 19. század végére előtérbe került vallásszabadsági elv még távol volt a jelenkori értelemben vett vallásszabadság eszményétől, de az egyházak mentesülése az állam tevékenységi körébe tartozó funkciók és feladatok intézményes megoldása alól előrevetítette az egyház sajátos céljának, független, állami beavatkozástól mentes végzésének lehetőségét.

- ¹⁶ 2. §. Hivatalból indítandó meg az örökösödési eljárás: (1) ha az örökös, az utóörökös, vagy a kötelesrészsre jogosított, kiskorú [...] gondnokság alá van helyezve, avagy méhmagzat, vagy még meg nem született személy (vö. 102. §.); (2) ha még csak létesítendő közérdekű alapítvány van örökös vagy utóörökös minőségben érdekelve; (3) ha az örökös, az utóörökös, vagy kötelesrészsre jogosított [...] ismeretlen helyen távol van; (4) ha tudvalevő örökös általában nem létezik; (5) 4. §. Ha a hagyatékhöz ingatlan vagyon tartozik és az örökhagyó halálától (a holtak nyilvánító ítélet jogerőre emelkedésétől) számított három hónap alatt sem az örökösödési eljárás megindítását nem kérte az érdekeltek valamelyike, sem pedig ugyanezen határidő alatt örökösödési vagy hagyományi bizonyítvány kiadása iránti kérelmet elő nem terjesztettek [...]; 69. §. Ha a hagyatékhöz tartozó, de az örökhagyó tulajdonánál még be nem jegyzett ingatlan mint örökség vagy hagyomány szállott az örökhagyóra: a még le nem tárgyalt kapcsolatos egy vagy több előző hagyatéki tárgyalását hivatalból meg kell indítani. [...] 3. §. Megindítandó az örökösödési eljárás, ha annak megindítását kéri: 1. az örökös, a kötelesrészsre jogosított, vagy az utóörökös; 2. a végrendeleti végrehajtó; 3. olyan hagyományos, esetleg utóhagyományos, akinek a hagyatékhöz tartozó ingatlan van hagyományozva, avagy olyan hitelező, akinek a javára a hagyatékhöz tartozó ingatlanra vagy jelzálogos követelésre [...] föltételes végrehajtási zálogjog van bekebelezve [...]; végre az, akinek a javára a hagyatékhöz tartozó ingatlanra, tulajdoni igény alapján [...] zárlat rendeltetett és följegyezett [...].

- ¹⁷ Vö.: 1894:33. tc. 94. §.

- ¹⁸ Vö.: Ferenczy R.–Szuromi Sz. A.: *Az egyházi házasság mint államilag elismert házassági kötelék*, 185. p.

- ¹⁹ *Acta Apostolicae Sedis*, 2, 1910, 199–203. p.

- ²⁰ Vö. Ferenczy R.–Szuromi Sz. A.: *A természetes személy jogképességének megszűnése. A holtak nyilvánítás polgári jogi és kánonjogi aspektusa* (Kánonjog, 6, 2004, 141–149. p.)

- ²¹ 1894:32. tc. 3. §. Az I. §. Szerint létrejött megegyezés később csakis az esetben változtatható meg, ha különböző vallású felek közül valamelyik fél a másik házastárs vallására tér át, úgy, hogy a házasság egy vallásúak házasságává válik [...].

- ²² 1894:32. tc. 5. §. [...] A 7-ik életévüket még be nem töltött, kir. leirattal törvényesített vagy az atya által elismert fiú, az atyának a törvényesítést vagy elismerést követő 6 hó alatt kijelentett kívánságára, az atyának vallását követi; amennyiben ez a vallás a bevettek vagy törvényesen elismertek közé tartozik.

- ²³ Vö. S. C. de Prop. Fide, decr. 6 oct. 1863, D, c. d.

- ²⁴ CIC (1917) can. 756 §. 2 – Si alter parentum pertineat ad ritum latinum, alter orientale, proles ritu patris baptizetur, nisi aliud iure speciali cautum sit.

- ²⁵ CIC (1917) can. 98 §. 3 – Nemini licet sine venia Apostolicae Sedis ad alium ritum transire, aut, post legitimum transitum, ad pristinum reverti.
- ²⁶ CIC (1917) can. 98 §. 4 – Integrum est mulier diversi ritus ad ritum viri, in matrimonio ineundo vele o durante, transire; matrimonio autem soluto, resumendi proprii ritus libera est potestas, nisi iure particulari aliud cautum sit.
- ²⁷ Vö.: Bánk J.: *Kánoni jog*. I. (Budapest, 1960, 428–432. p.)
- ²⁸ Vö. Sipos I.–Gálos L.: *A katolikus házasságjog rendszere* (Budapest, 1960., 248–266. p.)
- ²⁹ CIC (1917) can. 1061 §. 1 – Ecclesia super impedimento mixtae religionis non dispensat, nisi: 1. Urgeant iustae ac graves causae; 2. Cautionem praestiterit coniux acatholicus de amovendo a coniuge catholico perversionis periculo, et uterque coniux de universa prole catholice tantum baptizanda et educanda; 3. Moralis habeatur certitudo de cautionum implemento.
- ³⁰ Vö.: *A katolikus kongruarendezés tárgyában kiadott főkegyúri elhatározások, törvények és rendeletek gyűjteménye* (Budapest, 1909).
- ³¹ 1909:13. tc. 7. §: „A törvényhozás tudomásul veszi, hogy a katolikus lelkész (helyi kápláni) és segédlelkész állások jövedelmi kiegészítésének megállapítása céljából a jövedelmi összeírások az 1898. évi XIV. t.-cikk 11–13. §-ában foglalt elveknek megfelelő főkegyúri rendelkezések folytán már a jelen törvény életbelépte előtt megtörténtek és ezeknek az összeírásoknak alapján a jövedelmi kiegészítésre való igények az Ő Felsége által szervezett kath. Kongrua-bizottság és a kormány által megalapítottak.”
- ³² 1913:38. tc. 2. §: „Korpótlékban részesül minden lelkész, aki oly lelkészségben működik, amelynek jövedelme az eddigi törvények szerint az 1600 K összegig terjedő magasabb (állami) kiegészítésre jogosult; igényt tarthat továbbá a korpótlékre az a lelkész is, aki oly lelkészségben van alkalmazásban, amelynek (állami) jövedelmi kiegészítésre eddig csakis abból az okból nem volt igénye, mert a lelkészségnek egyházi forrásból eredő jövedelme évi 1600 K-nál többet tett ki.”
- ³³ Bánk J.: *Kánoni jog*. II., 366–367. p.
- ³⁴ Az Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat (1941. nov. 11–12.) határozatai (Budapest, 1942); vö.: Szuromi Sz. A.: *Adalékok az Esztergomi Főegyházmegye 1941. évi zsinatának határozataihoz*. In: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis*. II. Szerk. Beke Margit (Budapest, 2004, 95–103. p.)
- ³⁵ 1894:32. tc. a gyermekek vallásáról. 1. §: Bevett vagy törvényesen elismert különböző vallásfelekezethez tartozó házasulók, házasságuk megkötése előtt egyszersmindkorra megegyezhetnek

arra nézve; hogy gyermekeik valamennyien az atya vagy az anya vallását kövessék, illetőleg abban neveltesse. – A megegyezés csak akkor érvényes, ha kir. közjegyző, kir. járásbíró, polgármester vagy főszolgabíró előtt a megállapított alakszerűségek mellett jön létre. – A kir. közjegyző előtt létrejött megegyezés közokiratba foglalandó. A többi hatóság előtt létrejött megegyezés alakszerűségeit, valamint a megegyezés anyakönyvi nyilvántartása körül követendő eljárást a vallás- és közoktatásügyi, az igazságügyi és a belügyminiszter rendeletileg szabályozzák.

³⁶ Az Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat, 4–5. p.

³⁷ 9. §. Az Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat, 5. p.

³⁸ „Az állami jogok a középkor vége óta mindjobban korlátozták e privilégiumot, újabban pedig, a törvény előtti egyenlőség elvéből kiindulva, a legtöbb helyen megszüntették. Az egyház sok konkordátumban kifejezetten lemondott róla, pl. az osztrák konkordátumban, melynek idevonatkozó pontjai Magyarországon szokás alapján partikuláris jogszabályként ma is érvényben vannak.” (Sipos I.: *Katolikus egyházjog* [Pécs, 1943³, 35. p.]; vö.: *Concordato fra Pio IX e Francesco Giuseppe I imperatore d'Austria* [18 agosto 1855]: Art. XIV. Eadem de causa S. Sede haud impedit, quominus causae ecclesiasticorum pro criminibus seu delictis, quae poenalibus Imperii legibus animadvertuntur, ad iudicem laicum deferantur, cui tamen incumbet Episcopum ea de re absque mora certiore reddere. Praeterea in reo deprehendendo et detinendo ii adhibebuntur modi, quos reverentia status clericalis exigit. Quod si in ecclesiasticum virum mortis, vel carceris ultra quinquennium duraturi sententia feratur. Episcopo nunquam non acta iudicialia communicabuntur, et condemnatum audendi facultas fiet, in quantum necessarium sit, ut de de poena ecclesiastica eidem infligenda cognoscere possit. Hoc idem. Antistite petente, praestabitur, si minor poena decreta fuerit. Clerici carceris poenam semper in locis a saecularibus separatis luent. Quod si autem ex delicto, vel transgressione condemnati fuerint, in monasterio vel alia ecclesiastica domo recludentur. In huius Articuli dispositione minime comprehenduntur causae maiores, de quibus S. Concil. Trid. Sess. 24. c. 5. de Reform. decrevit. Iis pertractandis Sanctissimus Pater et Maestas Sua Caesarea, si opus fuerit, providebunt. – Mercati, A. (ed.): *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le auctorità civili*. I. [Roma, 1919, 824. p.).

³⁹ CIC (1917) Can. 120. § 1.: Clerici in omnibus causis sive contentiosis sive criminalibus apud iudicem ecclesiasticum conveniri debent, nisi aliter pro locis particularibus legitime provi sum fuerit.

Ferenc József
koronázására kibocsátott
arany háromnegyed dukát
(1867)

Erzsébet királyné
koronázására kibocsátott
arany háromnegyed dukát
(1867)

Wiener György

A többségi elv és a bizalmi kérdés a dualizmus kormányzati rendszerében

1.

A kiegyezés, amely a Habsburg-dinasztia és a köznemesség kompromisszumát jelentette, elvileg az 1848-as polgári átalakulás alapjaira épült. I. Ferenc József arra kényszerült, hogy elismerje az áprilisi törvények alaki és tartalmi érvényességét, ám épp a kormányzati rendszert meghatározó törvénycikkek esetében érdemi változtatásokat igényelt. Követelése egyértelműen az uralkodó pozíciójának erősítését szolgálták, s ezeket a Deák-párti parlamenti többség figyelembe vette. Az 1867:7. tc. megszüntette a király és a nádor közötti hatalommegosztást, s a nádori tisztség betöltését, a hatáskörét szabályozó törvény megalkotásáig, bizonytalan időre elhalasztotta, az 1867:8. tc. pedig – e megoldást követve – a miniszterek kinevezésének jogát is az uralkodóra ruházta. Ilyen módon a felségjogokat a király csak személyesen gyakorolhatta, ami nemcsak I. Ferenc József törekvéseit tükrözte, hanem a felelős kormányzás elvének is megfelelt. Tovább növelte az

uralkodó hatalmi súlyát az 1867:10. tc., amely az 1848:4. tc. 6 §-át módosítva lehetővé tette, hogy a király az országgyűlést a költségvetés, illetőleg a zárszámadás elfogadása előtt feloszlatassa, elnapolhassa, vagy berekeszthesse. Első közelítésben az új szabályozás nem alakította át az állami főhatalmi szervek kapcsolatrendszerét, hiszen az uralkodó aktusai változatlanul ellenjegyzést igényeltek, s így önhatalmúan kibővített jogosítványaival sem élhetett. Az államfő és a kormány egyetértése esetén viszont az országgyűlés súlya jelentősen csökkent, hiszen a feloszlítás (elnapolás, berekesztés) megakadályozta, hogy a parlament jogilag felelősségre vonja a minisztereket, illetőleg a költségvetés elutasításával kinyilvánítsa bizalmatlan-

ságát. A hatalmi viszonyok átrendezését kevésbé tompította, hogy elfogadott költségvetés és megajánlás nélkül adót kivetni és beszedni nem lehetett, s az sem jelentett érdemi ellensúlyt, hogy az (új) országgyűlést még abban az évben össze kellett hívni a költségvetési, illetőleg a zárszámadási előterjesztés megtárgyalására. Az 1867:10. tc. ugyanis nem írta elő, hogy az állam az év végén elfogadott költségvetéssel rendelkezzen, miközben változatlanul hagyta az országgyűlés azon jogát, hogy a jövő évi pénzügyi tervet és a zárszámadást házhatározattal hagyja jóvá. Így e döntések továbbra sem igényeltek szentesítést, a dualizmus egymást követő kormányai azonban e tárgyú indítványait is törvényjavaslat formájában nyújtották be, nem függetlenül attól, hogy az uralkodót a parlamenti előterjesztésekkel szemben előszentesítési jog illette meg.¹

Az előszentesítési jogot csakis, mint a királyi végelhatározás alá tartozó egyedi ügyek körét nem törvény, hanem az 1867. március 17-ei kormányúlése elfogadott, az uralkodó és a minisztérium megállapodását rögzítő 1867/64 M.E. számú bizalmas minisztertanácsi szabályzat tartalmazta. Lényegét abban összegezhetjük, hogy a kormány az uralkodó előzetes jóváhagyása nélkül sem törvényjavaslatot, sem más indítványt nem terjeszthetett az országgyűlés elé, s így a parlament általában csak olyan tervezetekről tárgyalhatott, amelyek megfeleltek a királyi akaratnak. E korábban ismeretlen prerogátiva állandó együttműködési kényszert teremtett az állami főhatalmi szervek között; egyfelől korlátozta a minisztérium és – közvetve – az országgyűlés hatalmát, másfelől viszont garantálta, hogy az uralkodó az elfogadott törvé-

I. Ferenc József

nyeket szentesíti. Ugyanakkor e döntési mechanizmus rejtett háttéralkuk sorozataként működött, hiszen a bizalmas szabályzatot sem a politikai közvélemény, sem a képviselők túlnyomó többsége nem ismerte.²

A kormányzati rendszer sajátosságait elsősorban az 1867:10. tc. és az előszentesítési jog együttes hatása érintette. Mivel az új királyi prerogátiva a költségvetési javaslatra is kiterjedt, a kormány alkotmányosan nem törekedhetett arra, hogy elfogadott jövő évi pénzügyi terv alapján, a parlamentre támaszkodva, szembeszegüljön az uralkodóval. Ily módon a minisztérium még erőteljesebben függött a királytól, miközben az országgyűlés budget-joga, a feloszlítás (elnapolás, berekesztés) újraszabályozása következtében, elméletileg gyen-

gült. E változások ugyanakkor nem érintették azt a lehetőséget, hogy az országgyűlés a költségvetési javaslat elutasításával megvonja a bizalmat a minisztériumtól, s így elvileg a dualista szisztéma is parlamentáris kormányformává fejlődhetett. A korábbi szabályozás módosítása miatt azonban e folyamatban nem a kormány, hanem csak az országgyűlés juthatott meghatározó szerephez.

Belkormányzati ügyekben tehát a kiegyezés egy olyan alkotmányos monarchiát teremtett meg, amelyben az uralkodó előjogai erőteljesebbek voltak, mint az 1848-as modellben, ám az országgyűlés is jelentős mozgásterrel rendelkezett. Elvileg az 1867-ben intézményesített közös ügyek intézése is parlamenti kontroll mellett történt. Az 1867:12. tc. alapján közös külügy, hadügy és az ezekre vonatkozó pénzügy éves költségvetését a két országgyűlés tagjaiból álló paritásos delegáció fogadta el, a közös minisztérium előterjesztése alapján, amely tervezetének kidolgozásakor az osztrák és a magyar kormány álláspontját is figyelembe vette. A delegációk a közös ügyek más tárgykörében is határozatokat hozhattak, amelyeket jóváhagyás céljából az uralkodóhoz terjesztettek fel. E döntéseket azonban nem a közös, hanem az osztrák, illetőleg a magyar minisztérium hajtotta végre, s a közös költségvetés kvóta szerinti része is beépült a két állam éves pénzügyi tervébe.³

A közös kormányt alkotó minisztereket az uralkodó nevezte ki, a külügyminiszter ellenjegyzésével, s mind egyénileg, mind testületként jogi felelősséggel tartoztak a delegáció mindkét alkotóelemének. Felelősségük alapját az alkotmányos törvények megsértése képezte, vagyis az 1867:12. tc. nem különböztette meg azt a három alakzatot, amelyeket az 1848:3. tc. tartalmazott. Eltérést jelentett az is, hogy a kiegyezési törvény hallgatott a közös miniszterek ellenjegyzési jogáról, s így tisztázatlan maradt, hogy a külügy, a hadügy és az ezekre vonatkozó pénzügy terén milyen módon történt az uralkodói hatalomgyakorlás. A felelősségre vonást a delegáció mindkét (osztrák és magyar) alkotóeleme önállóan indítványozhatta, s konszenzus hiányában együttes ülésen határozhattak az eljárás megindításáról.

Tovább bonyolította a királyi hatalomgyakorlás módját az 1867:12. tc. 11. §-a, amely szerint mind az egész, mind ezen belül a magyar hadsereg vezérlete, vezénylete és szervezeti tagolódásának meghatározása az uralkodó személyes hatáskörébe tartozott. E legfőbb hadúri pozíciót a 1848:3. tc. nem ismerte, valamennyi katonai és honvédelmi tárgyat a minisztérium feladatának tekintett, s kizárólag a hadsereg országghatáron kívüli alkalmazásának jogát, illetőleg a katonai hivatalokra történő kinevezéseket tartotta fenn a királynak. Kibővített prerogatíváit ugyan az uralkodó csak a hadügyekre vonatkozó törvények keretei között gyakorolhatta, az ellenjegyzési jog tisztázatlansága miatt azonban legfőbb hadúri tevékenységét lényegében parlamenti kontroll nélkül látta el.⁴

A legfőbb hadúri pozíció törvényi elismerése elvi alapot szolgáltatott ahhoz, hogy a közös ügyek intézésére sajátos, alkotmányjogilag nehezen definiálható in-

tézmények jöttek létre. Ezek közül legjelentősebb a katonai-politikai konferencia volt, amelynek ülésein az uralkodó, a közös külügyminiszter és a katonai vezetők vettek részt. E tanácskozásokon olyan, meghatározó jelentőségű stratégiai döntések születtek, amelyekről a két állam kormányfői sem szerezhettek tudomást.⁵

Külügyminiszteri részvétel nélkül működött egy másik forma, a katonai konferencia, melynek ülésein a hadügyminiszter, a két honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök jelent meg, s esetenként meghívták a tanácskozási hadsereg főfelügyelőjét is. E fórum részben a közös minisztertanács üléseit készítette elő, részben pedig összbirodalmi ügyekben döntött. Mindkét, egymástól egyébként nehezen megkülönböztethető intézmény régi osztrák hagyományokat élesztett fel, jelezve, hogy a birodalmi hatalompolitika szférájában nem egyszer az országgyűlési kontroll teljes kikapcsolására törekedtek.⁶ A közös ügyek intézésekor tehát az alkotmányos monarchia működési mechanizmusai abszolutisztikus elemekkel keveredtek, amelyek a belkormányzat terén érvényesülő felségjogoknál sokkal erőteljesebben akadályozták a parlamentáris kormányzati rendszer kialakulását.

2.

Politikai téren a dualizmus kormányainak helyzetét sajátos kettős függés jellemezte. A minisztérium elméletileg és gyakorlatilag egyaránt az uralkodónak tartozott politikai felelősséggel, ám a budget-jog révén – mint erre már korábban utaltunk – áttételesen a parlamenti többségi elv is érvényesülhetett. Emellett a zavaros kormányzás követelménye is országgyűlési támogatást feltételezett; többség híján ugyanis a kormány nem tudta törvényjavaslatait elfogadtatni, s így legfeljebb a status quo alapján működhetett. Ilyen körülmények között a minisztériumnak egyszerre kellett élveznie az uralkodó és a parlament bizalmát, vagyis a dualista kormányzati rendszer az állami főhatalmi szervek folyamatos konszenzusát és együttműködését igényelte.

Kezdetben, az új berendezkedést kialakító Deák-párt parlamenti túlsúlya időszakában a király és az országgyűlési többség viszonyát alapvetően az egyetértés jellemezte. Az új kormány bemutatkozásakor sem a képviselőház, sem a főrendi tábla nem szavazott a bizalmi kérdésről, ám az országgyűlési többség magatartása egyértelművé tette, hogy a minisztérium élvezi a két ház támogatását.⁷ Ez egyben azt is jelentette, hogy az egyes kormányok addig maradhattak hivatalban, ameddig a kormánypárt bizalmát megőrizték. Először, 1872 végén Lónyay Menyhért miniszterelnök kényszerült arra, hogy lemondjon tisztségéről, mivel a választásokat követő felirati vitában saját pártja, a balközép ellenzékkel összefogva, leszavazta, s helyzetének megrendülése miatt Deák és az uralkodó támogatását is elvesztette. Pozíciójának meggyengülését az is jelezte, hogy lemondó nyilatkozatának megfogalmazásakor miniszter-társai megtagadták a kormányssolidaritást, hangsúlyozva, hogy a hatalmon lévő párt csak a miniszterelnöktől vonta meg a bizalmat.⁸ Ugyanakkor jogilag sem a ki-

rály, sem a parlament nem készítette távozásra, csupán informális módon juttatták tudomására a támogatás hiányát. Hasonló körülmények között mondott le 1874, illetőleg 1875 kora tavaszán Szilágyi József és Bittó István miniszterelnök is. Előbbi először egy vasúti panama nyomán bukott meg, másodszer pedig azért, mert nem tudott a balközéppel koalíciós kormányt alakítani, utóbbitól pedig saját pártja egy adóemelési javaslat miatt vonta meg a bizalmat.⁹

Az 1875. évi fúzió alapvetően megváltoztatta a pártstruktúrát, s egyben az uralkodó és az országgyűlés közötti konszenzus határait is kijelölte. A balközép ellenzék ugyanis csak azzal a feltétellel válhatott kormányzati tényezővé, hogy vezetői rövid- és középtávon lemondtak pártjuk közjogi programjának érvényesítéséről, s így gyakorlatilag elfogadták a kiegyezési törvényt. A fúzió nyomán létrejött Szabadelvű Párt 30 éven keresztül hatalmon maradt, Tisza Kálmán 15 éves miniszterelnöksége után azonban a kormányzati stabilitás érzékelhetően meggyengült. Ennek hátterében, szemben az 1867–1875 közötti időszakkal, elsősorban az uralkodó és a hivatalban levő miniszterelnök közötti konfliktus, majd a feléledő obstrukció húzódott meg. Már Tisza Kálmán lemondását is alapvetően a király bizalmának elvesztése idézte elő; Ferenc József ugyanis nem bocsátotta meg a kormányfőnek, hogy nem tudta változtatás nélkül elfogadtatni a véderőtörvényt.¹⁰ Parlamenti többsége ellenére kényszerítette távozásra az uralkodó a Szapáry-, majd a Wekerle-kormányt is, alapvetően az egyházpolitikai reformok körüli konfliktusok miatt. Ez utóbbi minisztérium megalakulása, működése és a lemondása utáni politikai helyzet ugyanakkor az uralkodói hatalom korlátaira is rávilágított. Szapáry ugyanis Khuen-Héderváry Károly horvát bánt ajánlotta utódául, a király azonban, saját meggyőződése, valamint a Habsburg-ház legbefolyásosabb tagjai és a klérus nyomása ellenére az egyházpolitikai reformok iránt leginkább elkötelezett Wekerle Sándort nevezte ki miniszterelnöknek. Az uralkodó azonban csak elvi hozzájárulást adott a kormányprogram előterjesztéséhez, fenntartva azt a politikai lehetőséget, hogy előszentesítési joga alapján az egyes törvényjavaslatok benyújtását megakadályozza. E bizonytalan helyzetet kihasználva, a konzervatív többségű főrendiház elvetette a kötelező polgári házasság intézményének bevezetését, s noha azt a képviselőház ismét elfogadta, a várható újabb elutasítás miatt a minisztérium lemondott. Az uralkodó ekkor Khuen-Héderváryt kérte fel kormányalakításra, a Szabadelvű Párt értekezlete viszont egyhangú döntéssel támogatta a lemondott kabinet programját, s így a kijelölt miniszterelnök megbízatásának visszaadására kényszerült. Ilyen körülmények között Ferenc József ismét kinevezte a Wekerle-kormányt, amely végül is a főrendi házzal is elfogadtatta a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatot. Az uralkodó tehát meghátrált, ám a törvény szentesítése után, 1894 decemberében megvonta a bizalmat a képviselőház határozott támogatását élvező miniszterelnöktől.¹¹ Ferenc József lépésére a parlamenti többség Khuen-Héderváry kormányalakí-

tási kísérletének meghíúsításával válaszolt, a Bánffy-kabinet azonban helyreállította a főhatalmi szervek közötti konszenzust. Kormány, három elődjével ellentétben, nem is az uralkodó, hanem az ellenzék követelésére távozott, amely az Ausztriával megkezdett gazdasági kiegyezési tárgyalások miatt 1898 őszétől obstrukciós magatartásával megbénította a parlament működését. Az ellenzéki akció sikeréhez döntő mértékben hozzájárult a budget-jog felhasználása. Mivel az obstrukció nemcsak a pénzügyi terv, hanem az indemnitás elfogadását is megakadályozta, a többség az ún. lex Tisza néven ismert törvényjavaslattal kívánt felhatalmazást adni a kormánynak az éves költségvetés és a gazdasági kiegyezés fenntartására. Az alkotmányellenesnek minősített kísérlet nyomán 34 képviselő elhagyta a kormánypártot, s a minisztérium működése is megbénult. Ilyen körülmények között az uralkodó az ellenzékkel való megegyezésre törekedett, amely aztán a konszenzus feltételeként a miniszterelnök távozását követelte. Ellenzéki obstrukció miatt kényszerült lemondásra 1903-ban utóda, Széll Kálmán is; távozását, mint ezt rövidesen részletesebben is kifejtjük, saját pártja is szorgalmazta, mely a miniszterelnöknél jóval keményebb fellépést sürgetett a véderőjavaslatot támadó politikai akcióval szemben.¹²

Az 1902-ben beterjesztett véderőjavaslat körüli küzdelmekben vált nyilvánvalóvá a dualizmus válsága, mely az uralkodó és a parlament közötti, a prerogatívákért vívott harcban is kifejeződött. Első közelítésben kizárólag a legfőbb hadúri jog tartalmáról, a létszámemelésről, a szolgálati nyelv használatáról és a katonai felségjelvényekről vitakoztak, a háttérben azonban a dzsentrális karrier iránti igénye és az agrárius-merkantilis érdekellettel kiéleződése is meghúzódott, összekapcsolódva a kisárutermelő középrendek erősödő nemzeti érzéseivel. A törvényjavaslat tárgyalása során az ellenzék ismét az obstrukció fegyverét használta, mely, a költségvetés elfogadását is megakadályozva, 1903 késő tavaszán exlex állapotot idézett elő. Az uralkodó bizalma megrendült a korábbi ellenzéki akciókat kompromisszumos politikájával semlegesítő Széll Kálmánban, miközben a kormánypárt egysége is megbomlott. Elhárítva az obstrukció letörését, Ferenc József először Khuen-Héderváryt kérte fel kormányalakításra, ő azonban a Szabadelvű Párt belső helyzetét látva rövidesen visszaadta megbízatását. Következő lépésként a király Tisza Istvánt szólította fel minisztérium alakítására, aki már korábban, az exlex állapot bekövetkezése miatt, nyíltan megvonta támogatását Széll Kálmántól. A miniszterelnök még ugyanezen a napon lemondott tisztségéről, hiszen egyszerre veszítette el az uralkodó és a szabadelvű párti többség bizalmát. Kormányt azonban Tisza István sem tudott alakítani, mivel az uralkodó párt jelentős része szembefordult az obstrukció erőszakos letörésére irányuló elképzeléseivel, és kilépéssel fenyegetőzött. Az ellenállás miatt ő is visszaadta megbízatását, s az uralkodó ismét Khuen-Héderváryval kísérletezett, aki – paktumot kötve az ellenzék mérsékeltebb irányzatával – végül is megalakította minisztériumát.¹³

Széll Kálmán bukásának körülményei, Tisza István kudarca és a kormányalakítás feltételeként megkötött paktum egyaránt azt jelezték, hogy mind az uralkodó, mind a parlament saját politikai súlyának növelésére törekedett, miközben a hagyományos többség látványosan megrendült. A konszenzus hiányával rövidesen az új minisztérium is szembesülhetett; amikor Khuen-Héderváry kijelentette, hogy a véderőjavaslatot a minisztérium csak egyenlőre vonta vissza, lépését az ellenzék a paktum megszegésének minősítette, és újrakezdte az obstrukciót. Egy ezzel összefüggő megvesztegetési ügy kirobbanása után a kormány lemondott,

Ferenc József audiencián fogadja Tisza István miniszterelnököt (korabeli képeslap)

s a válságot az uralkodó csak több hetes tárgyalássorozat alapján tudta megoldani. E kritikus időszakban, a trónörökös javaslatára, felmerült a parlament feloszlatásának és a választójog kiszélesítésének gondolata is, ám a király végül ismét Khuen-Héderváryt bízta meg kormányalakítással. Döntésekor figyelmen kívül hagyta azokat a kormánypárti és ellenzéki javaslatokat, hogy Wekerlét nevezze ki miniszterelnöknek, kéziratában azonban a katonai kérdésekben engedményekre is hajlott. Viszonylagos rugalmasságát az magyarázza, hogy a válság idején az ún. chlopyi hadparancsban megerősítette az egységes hadseregről vallott felfogását, ami a Szabadelvű Pártban is érzékelhető felháborodást váltott ki. Az uralkodó taktikai lépése rövidtávon sikeresnek bizonyult; a kormánypárt értekezlete ellenvetés nélkül elfogadta a mérsékelt hangvételű kéziratot, és ennek nyomán Khuen-Héderváry folytathatta kormányzati tevékenységét. Az eredetileg is átmenetinek szánt minisztérium azonban már létrejötte előtt megbukott. A mérsékelt ellenzék vezetője, Kossuth Ferenc ugyanis kifogásolta, hogy a kormányfő nem elég erélyesen utasította vissza az osztrák miniszterelnöknek a magyar belügyeket érintő nyilatkozatát, s javasolta, hogy e kérdést tűzzék a következő ülés napirendjére. E felvetéssel szemben a kormányfő azt kérte a háztól, hogy az új kabinet megalakulásáig ne tanácskozzon, ám a szavazás során a többség a másik javaslatot fogadta el. A napirendi szavazás eredményét az ellenzék úgy értékelte, hogy a képviselőház megvonta a bizalmat Khuen-Hédervárytól, s távozását követelte. Bár a kormánypárti vezetők egy része ezt az értelmezést elutasította, a miniszterelnök még aznap lemondott, amit rövid habozás után az uralkodó is elfogadott.¹⁴

E látszólag jelentéktelen esemény fordulópontot jelentett a király és a parlament viszonyában. Először for-

dult elő, hogy az ellenzék valamely indítvány feletti voksolást bizalmi kérdésként értékelte, kísérletet téve arra, hogy szokásjogi úton alakítsa ki a politikai felelősség intézményét. Az új többség azonban ekkor még átmenetinek bizonyult; a szabadelvű párti kilences bizottság

ugyanis a vitatott katonai kérdésekben olyan kompromisszumos javaslatot dolgozott ki, melyet az uralkodó, a kormánypárton belüli opposíció és a mérsékelt ellenzék egyaránt elfogadott. E megegyezés alapján a király Tisza Istvánt bízta meg az új kormány megalakításával, jelezve, hogy engedményei a kiegyezés ortodox híveinek megerősítését szol-

gálják. Szándékát az is mutatta, hogy két pontot töröltetett a bizottság eredeti programtervezetéből, amit aztán a Szabadelvű Párt értekezlete határozattal jóváhagyott. Ilyen körülmények között az új kabinet az országgyűlés túlnyomó többségének támogatását élvezte, s a korábbi gyakorlat mellett e helyzetre is támaszkodva a házelnök elutasította azt az ellenzéki követelést, hogy szavazzanak a királyi kézirat tudomásul vételéről.¹⁵ Az uralkodó és a parlament közötti első ütközet tehát konszenzussal zárult, ám rövidesen feléledt a harc a főhatalmi előjogokért.

Tisza István első kormányának működését jórészt az obstrukció körüli politikai küzdelmek jellemezték. E téren a miniszterelnök jelentős sikereket ért el, hiszen 1904. márciusi házszabály-módosító indítványa után az ellenzék meghátrált, s a javaslat visszavonásáért cserébe felajánlotta az újoncjutalék megszavazását, illetőleg lemondott az obstrukcióról. Az átmeneti kiegyezést ez év októberében maga Tisza István mondta fel, amikor választóihoz írt nyílt levelében szükségesnek nevezte a házszabály revízióját. Lépése az ellenzék éles tiltakozását váltotta ki, s a Szabadelvű Párton belül is újjáélesztette a korábbi ellentéteket. A várható konfliktusok azonban nem módosították a kormányfő álláspontját. s 1904. november 18-án, az ún. zsebkendőszavazással elfogadtatta az ellenzék mozgásterét korlátozó változtatásokat. E puccsszerű, házszabályellenes döntés nyomán megkezdődött a kormánypárt felbomlása; a korábban már távozott, egykori nemzeti párti csoportot Andrássy Gyula és hívei, az ún. disszidensek követték, akiknek túlnyomó többsége a Bánffy-kabinet végnapjaiban egyszer már szembefordult a kormánnyal. Noha a sorozatos kilépések a parlamenti többséget még nem veszélyeztették, Tisza István indítványára az uralkodó 1905 elején, az exlex állapot ellenére feloszlatta az alsóházat

és új választásokat írt ki. Az 1905. január végén lebonyolított szavazáson, a dualizmus történetében először, a (szövetkezett) ellenzék győzött, amelynek meghatározó erejét az egyesített Függetlenségi Párt alkotta. Jelenősen hozzájárultak a koalíció sikeréhez az Andrássy Gyula által vezetett disszidensek (a későbbi Alkotmánypárt) és Bánffy Dezső Új Pártja is; e két politikai alakzat ugyanis számos szabadelvű szavazót vonzott az ellenzékhez.¹⁶

A választási vereség nyomán Tisza István azonnal benyújtotta lemondását, s az uralkodó Andrássy Gyulát bízta meg az új kormány megalakításával. E politikai események azt a látszatot keltették, hogy szokásjogi úton hazánkban is kialakult a parlamentarizmus, hiszen a király a választásokon győztes koalíció legtekintélyesebb politikusát hívta kormányra.¹⁷ Ferenc József azonban eleve azzal a feltétellel adta a megbízatást, hogy a katonai követelések nem szerepelhetnek az új kabinet programjában, amit azonban nemcsak a függetlenségi-ek, hanem Andrássy és a mögötte álló ellenzéki hatvanhetesek sem fogadhattak el. Az uralkodó magatartását mindenek előtt az a több évszázados tapasztalat motíválta, hogy a birodalmat a legfőbb hadúri jog alapján vezérelt hadsereg tartotta fenn, a kijelölt miniszterelnök pedig abból a megfontolásból indult ki, hogy a katonai engedmények, főként a magyar vezényszó, megszilárdíthatják a dualizmus támogatottságát. Mivel álláspontjából sem a király, sem a koalíció nem engedett, a folyamatos tárgyalások ellenére Andrássy kormányalakítási kísérlete meghiúsult, miközben az új országgyűlés erőteljesen tiltakozott a lemondott Tisza-miniszterium hivatalban maradása ellen. Kudarcot vallott az az elképzelés is, hogy a korábbi ellenzék a hadügyi költségvetés csökkentéséért cserébe, átmenetileg lemondjon a katonai követelésekről. Noha a Függetlenségi Párt vezetői, Kossuth Ferenc és Apponyi Albert elfogadták a közös hadügyminiszter által ajánlott kompromisszumot, a kormányalakítással április elején másodszor megbízott Andrássy ragaszkodott a katonai programhoz, s végül is a koalíció irányító szerve, a vezérő-bizottság elvetette a megegyezés politikáját. A mélyülő kormányzati válság közepette a Tisza-kabinet helyzete oly mértékben tarthatatlanná vált, hogy a Szabadelvű Párt is határozatban támogatta a miniszterelnök felmentési kérelmét. Ilyen körülmények között az uralkodó abban látta a megoldást, hogy a krízis megoldására parlamenten kívüli kabinetet hoz létre. 1905. május 25-én, a hivatalban levő kormányfő javaslatára, Fejérváry Géza bízta meg kormányalakítással, majd június 18-án, Tisza István ellenjegyzése mellett, hivatalosan kinevezte miniszterelnökké. Két nappal később, pártja értekezletén azonban az előző kormányfő már megtagadta az új kabinettel való együttműködést, hangsúlyozva, hogy a bizalom hiánya a szabadelvűségből következik.¹⁸

Az imparlamentáris minisztérium létrejöttével csúcspontjához érkezett a korona és az országgyűlés közötti küzdelem. Bár az új kabinet bemutatkozásakor, június 21-én a házelnök kísérletet tett arra, hogy a kormányfő beszéde után felolvastassa az ülésszak elnapolásáról

szóló királyi kéziratot, a többség ezt megakadályozta, s szavazatával kinyilvánította bizalmatlanságát a darabontkormány iránt. Ez volt az első alkalom, hogy az alsóház formálisan is állást foglalt bizalmi kérdésben, jelezve, hogy szokásjogi úton parlamentáris kormányzati rendszert kíván kialakítani. Szándékát azzal is kifejezte, hogy az elnapoló kézirat felolvasása után is folytatja ülését, s Bánffy Dezső korábbi miniszterelnök javaslatára határozatot fogadott el a nemzeti ellenállásról. Még ugyanezen a napon a főrendi ház is bizalmatlanságot szavazott a kabinetnek, s ezt követően Fejérváry Géza benyújtotta lemondását. Az uralkodó azonban nem adta meg a felmentést a minisztériumnak, jelezve, hogy kiélezett helyzetekben a kormány politikai kontrollját nem osztja meg az országgyűléssel.¹⁹

Noha Fejérváry Géza bemutatkozó beszédében kabinetének átmeneti jellegét hangsúlyozta, s legfontosabb feladatának egy többségi, parlamentáris minisztérium megeremtését nevezte, a nemzeti ellenállás meghirdetése után más utakat is keresett. 1905 augusztusában, az Ischlben tartott koronatanácson a koalíciós pártokkal való megegyezés mellett felvetette a parlament feloszlásának lehetőségét is, hangsúlyozva, hogy e lépés csak egy pozitív, a lakosság széles rétegeit érintő reformprogram meghirdetése esetén vezethet sikerre. Elképzelései nemzeti és szociális elemeket egyaránt tartalmaztak. Tervezetének középpontjában az általános választójog megeremtése állt, amit az önálló vámterület és a magyar nemzeti bank létrehozásának ígérete, az egykori kilences bizottság katonai javaslati, valamint a progresszív jövedelmi adó bevezetése és széleskörű munkásvédelmi törvényhozás egészített ki. Ugyanakkor a miniszterelnök harmadik lehetőségként abszolutisztikus kormány kinevezésével is számolt, amely az ország fegyveres megszállásával és katonai igazgatás kiépítésével gyakorolná a hatalmat; e megoldást azonban, ellentétben a közös külügyminiszterrel és az oszt-rák vezérkarral, nem támogatta.

A felmerült három út közül a Monarchia meghatározó tényezői a koalícióval való megegyezést részesítették előnyben, ám egy mérsékelt választójogi reformtól, illetőleg a katonai abszolutizmus bevezetésétől sem zárkóztak el. Ferenc József attól tartott, hogy az alsóház szeptember 15-ei ülésén konventté alakul át, a koalíció azonban egyértelműen a konszenzust kereste. A koronatanács ülése után Bánffy, vezetőtársaival egyetértve, mérsékelt program alapján felajánlotta a kormányalakítást, ám az udvar továbbra is ragaszkodott a katonai kérdés teljes kiiktatásához, s így e próbálkozás is meghiúsult. Mindazonáltal az uralkodó szeptember 12-én elfogadta a minisztérium lemondását, s hajlott arra, hogy tárgyaljon a koalíció meghatározó politikusaival. Gesztusa döntő szerepet játszott abban, hogy a parlament három nappal később tudomásul vette az újabb elnapolást, szeptember 23-án, az „ötperces audiencián” azonban a király kormányalakítási megbízás helyett ultimátumot olvasott fel, a koalícióra hárítva a felelősséget a válságért. Kudarcot vallott Kossuth Ferenc felajánlkozása is, aki a katonai program elvi fenntartásá-

val vállalta volna a kormányzást. A sikertelen tárgyalásokat követően, október 6-án az uralkodó ismét Fejérváry Gézát kérte fel kormányalakításra, ami egyben a választójogi reformprogram elfogadását is jelentette. Erősödő pozícióját látva a minisztérium nem vett részt a parlament október 10-ei ülésén, amelyen csak mérsékelt hangvételű tiltakozást fogalmaztak meg az újabb elnapolással és a darabontkormány második megbízatásával szemben. Néhány nappal később az uralkodó hivatalosan is miniszterelnökké nevezte ki Fejérváryt, aki a koronatanácson ismertetett elképzeléseit némiképp módosítva rövidesen kidolgozta kabinetje programját.

Újabb megbízatása nyomán a kormányfő kísérletet tett arra, hogy parlamenti támaszt szerezzen reformjai megvalósításához. Október végén megalakította a Haladó Pártot, amelyhez elsősorban szabadelvű képviselők csatlakozását várta. Az ortodox hatvanhetesek azonban, ígéretüket megszegve, távolmaradtak az új politikai alakzattól, sőt, a korábbi miniszterelnök javaslatára, a Szabadelvű Párt értekezlete egyértelműen elutasította a kormányprogramot. Mivel időközben a vármegyei ellenállás is fokozódott, a második darabontkormány légüres térbe került, és december 1-jén benyújtotta lemondását. Bukásához az is hozzájárult, hogy az uralkodó csak mérsékelt támogatást adott a reformprogramot, és így a minisztérium valójában sem a király, sem a parlament bizalmát nem élvezte.

Második kudarca után a kabinetre már csak a rendfenntartás feladata hárult, miközben a háttérben újrazkezdődtek az udvar és a koalíció közötti tárgyalások. Ezek során a szövetkezett ellenzék fokozatosan visszavonult; 1906. február elején Andrássy közölte az uralkodóval, hogy a program katonai részének megvalósítását már nem tekintik a kormányra lépés feltételének, ám elvileg nem mondanak le róla, hanem megvalósítását egy új választásban kifejeződő nemzeti akarattól teszi függővé. Visszalépett a koalíció az önálló vámtérület követelésétől is, a nemzeti bank létrehozását viszont továbbra is igényelte. A király azonban nem elégedett meg a részleges engedményekkel, hanem az eredeti program alapelveinek feladását kívánta, s ezért úgy döntött, hogy a parlament feloszlásával megszünteti a koalíció alkotmányos többségét és vezetésének ellenkormány szerepét. Ezt követelte az új kereskedelmi szerződések hatálybaléptetése is, amelyeket az országgyűlési obstrukció, majd a sorozatos elnapolások miatt nem lehetett törvénnyel a magyar jogrendbe beilleszteni. Mivel a sürgősségi intézményét a történeti alkotmány nem ismerte, a rendeleti úton történő beiktatást csak az országgyűlés működésének szünetelésével indokolhatták meg. Február 19-én Ferenc József katonaság igénybevételével feloszlatta az alsóházat, s e lépése végül is felgyorsította a korona és a koalíció közötti megegyezést, amelyben Kossuth Ferenc játszott meghatározó szerepet. A függetlenségi politikusok április 2-án jelezték, hogy programjuk feladásával hajlandók átmeneti kormányt alakítani, s ennek alapján két nap múlva megszületett a válságot lezáró paktum. Ebben a korábbi ellenzék vállalta, hogy lemond katonai

követeléseiről, megszavaztatja az új parlamenttel a költségvetést, az újoncjutalékot és a kereskedelmi szerződéseket, megvalósítja a választójogi reformot, s felmenti a Tisza-, illetőleg a Fejérváry-kormányt az anyagi és jogi felelősség alól. Április 7-én a király a küzdelmekből kimaradt, ám a koalíció számára elfogadható Wekerle Sándort bízta meg kormányalakítással, aki hivatalos kinevezése napján csatlakozott az Andrássy vezette Alkotmánypárthoz. Kabinetjében az addigi ellenzék meghatározó ereje, a Függetlenségi Párt mindössze három tárcát kapott, jelezve, hogy a hatvanhetesek befolyása az új minisztériumban is erőteljesen érvényesül.

Mivel a paktum megkötésekor az alsóház nem működött, formálisan a Wekerle-kormány is imparlamentáris minisztériumként alakult meg. Esküte után az uralkodó azonnal kiírta a választásokat, amelyen a Függetlenségi Párt abszolút többséget szerzett. Győzelmét a nemzeti ellenálláson kívül az is segítette, hogy közvetlenül a megegyezés után, Tisza István javaslatára, a Szabadelvű Párt kimondta feloszlását. Ily módon szinte egypólusú országgyűlés jött létre, mely kezdetben erős hátszínját biztosított az új kormány számára.²⁰

A korona és a parlament közötti, csaknem egyéves küzdelem látszólag az utóbbi győzelmével ért véget, hiszen a király, bár az alsóház feloszlása után, végül mégis az országgyűlési többséget hívta kormányra. E lépést azonban a koalíciós követelések feladása előzte meg; a szövetkezett ellenzék éppúgy, mint három évtizeddel korábban a Balközép Párt, csak azután kerülhetett hatalomra, hogy lemondott a dualista szerkezet átalakításáról. Az uralkodó tehát a számára legfontosabb kérdésekben ismét érvényesítette akarátát, miközben a parlament nem tudta kivívni azt a jogot, hogy bizalmatlansági szavazással megbuktassa a kormányt. Ily módon az alkotmányos monarchia a nemzeti ellenállás nyomán sem fejlődött parlamentáris kormányzati rendszerré, amihez az is hozzájárult, hogy az országgyűlés céljai elérésére a rendelkezésére álló jogi eszközöket sem használta fel. Az alsóház annak ellenére nem helyezte vád alá a darabontkormány minisztereit, hogy a kabinet eleve exlex állapotban kezdte meg működését, s a bizalmatlanság kinyilvánítása miatt nem is számíthatott arra, hogy költségvetési előterjesztését megszavazzák. Elfogadott pénzügyi terv hiányában ugyanis a kabinet csak törvénytelenül működhetett, ami egyértelmű jogalapot biztosított volna a miniszteri felelősség intézményének alkalmazásához. E polgári eszköz helyett a koalíció a nemzeti ellenállás törvényhatósági formáját választotta, mely részben feudális kori jogszabályon, az 1504:1. tc.-en alapult. A politikai harc paradox jellegét az uralkodó magatartása is világosan bizonyítja, hiszen a korona és a népképviselői országgyűlés harcában a szintén tradicionális királyi biztosi intézmény is megjelent.²¹ Ugyanakkor a rendi díszletek háttérében szociáldemokraták és polgári radikálisok küzdöttek az általános választójogért, jórészt a darabontkormány oldalán, ami szintén gyengítette a parlamentáris kormányformáért harcoló koalíció helyzetét a koronával szemben.²²

A koalíciós minisztérium létrejötte csak a felszínen oldotta fel az uralkodó és a parlamenti többség közötti ellentétet. Ferenc József kezdettől fogva bizalmatlanul szemlélte az új kabinet tevékenységét, s csak a megfelelő alkalomra várt, hogy ismét a hatvanheteseket juttassa kormányra. E lehetőség 1908 végén jelent meg, amikor az önálló jegybank körüli viták látványosan megosztották a koalíciót, s különösen annak vezető erejét, a Függetlenségi Pártot. Wekerle Sándor miniszterelnök az Alkotmánypártra, a Katolikus Néppártra és a függetlenségek nagybirtokos szárnyára támaszkodva, a kartellbank tervével kísérletet tett az ellentétek áthidalására. Konceptiójának lényege az volt, hogy a közös bank mind Ausztriában, mind Magyarországon önálló jegy kibocsátó intézetet alapít, amelyek vezetőségei az együttműködés (és az irányítás) biztosítása érdekében közös bizottságot hoznak létre. 1909 áprilisában azonban a király, bár elvileg elismerte a teljesen önálló bank felállításának lehetőségét is, külpolitikai és gazdasági szempontok alapján megtagadta a kartellbankról szóló tervezet előszentesítését. Másnap a kormány, érzékelve az uralkodó bizalmának elvesztését, lemondott, amit Ferenc József azonnal elfogadott, ám kérte a minisztereket, hogy hivatali tevékenységüket újabb elhatározásáig folytassák. Döntése látszólag azt a célt szolgálta, hogy a politikai válságot a koalíció keretein belül oldja meg, valójában azonban időhúzó magatartásával a hatvanhetesek megerősítésére törekedett. E taktika nyomán a lemondást egy hosszú, csaknem kilenc hónapos átmeneti időszak követte, melyet a sorozatos kormányalakítási tárgyalások jellemeztek.²³

A korona és a parlamenti többség között kiújult küzdelem feltételei gyökeresen különböztek a nemzeti ellenállás korának körülményeitől. Akkor a szövetkezett ellenzék viszonylag egységesen lépett fel, 1909 tavaszától viszont a mérsékelt függetlenségek, valamint az alkotmánypárti és a néppárti politikusok folyamatosan közeledtek a hatvanhetesekhez. Erőteljesen gyengült a kabinet társadalmi támogatottsága is, amit az udvar éppúgy kihasznált, mint a függetlenségek belviszályait. Az uralkodó először az önálló bank híveinek vezetőjével, Justh Gyulával, majd a különválást ellenző Kossuth Ferencsel tárgyalt arról, hogy pártfrakciójukkal részt vennének-e egy új koalíciós kormányban. E próbálkozások meghiúsultak, mivel Justh ragaszkodott a magyar jegybank felállításához, Kossuth pedig a miniszterelnöki tisztség megszerzésére törekedett, amit Ferenc József elutasított. Ugyanakkor a király különböző koalíciós elképzeléseivel szemben a bankcsoport mindinkább szakítani kívánt a mérsékelt hatvanhetesekkel, arra hivatkozva, hogy a parlamentben abszolút többséggel rendelkező Függetlenségi Párt önállóan is képes a kormányalakításra. A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtésére irányuló újabb kísérlet azonban részben a korona ellenállása, részben a függetlenségek belső állapota miatt eleve irreális próbálkozásnak bizonyult, miként kudarcot vallott az Alkotmánypárt azon elképzelése is, hogy vezetésével a Katolikus Néppárt, a Kossuth Ferenc-szárny és a mérsékelt

hatvanhetesek hozzanak létre új többségi minisztériumot. E kooperációs terv pártfúziós szándékkal társult, amely egyszerre irányult a bankcsoport és a régi szabadelvűek szervezkedése ellen. Andrassy kudarcát jórészt az okozta, hogy a Függetlenségi Párt ekkor még egységének megőrzésére törekedett, a hatvanhetesek pedig bíztak abban, hogy ismét önálló politikai erővé válhatnak. Emellett, az 1905 elején lezajlott kormányalakítási tárgyalásokhoz hasonlóan, a király nem fogadta el az Alkotmánypárt katonai javaslatait, eleve megakadályozva Andrassy politikai ambícióinak érvényesülését.²⁴

Kettős taktikájának megfelelően az uralkodó a korábbi szabadelvű politikusokat is bevonta a kormányalakítási tárgyalásokba. Júniusban Kristóffy József, a darabontkormány belügyminisztere javaslatára Lukács Lászlónak, az ortodox hatvanheteseket tömörítő Nemzeti Társaskör elnökének adott titkos megbízatást egy olyan átmeneti kabinet megalakítására, mely függetlenségi párti politikusokból és három, a korona által kijelölt miniszterből állna. Ez utóbbiak kapnák a miniszterelnökséget, valamint a belügyi és a pénzügyi tárcát, azaz az engedménnyel, hogy a király a kormányfőt a függetlenségi párti miniszterek hozzájárulásával nevezné ki. Az átmeneti kormány új választójogi törvényt dolgozna ki, s ennek alapján bonyolítaná le a választásokat. Az uralkodó és Lukács egyaránt úgy vélték, hogy a kulcstárcák birtoklása és a kiszélesített választójog nyomán megváltozik a parlament, majd a kormány összetétele, ám a győzelemben bízott Justh Gyula is, aki azt követelte, hogy az önálló bank híveinek sikere esetén a többségi akarat érvényesülését ne akadályozzák tovább. Rövidesen már azt is kérte, hogy az uralkodó és a parlamenti többség a bankkérdésben még az új kabinet megalakulása előtt állapodjon meg, amit azonban Lukács elutasított. Ily módon meghiúsultak az átmeneti minisztérium létrehozására irányuló tárgyalások, s július elején – a minisztertanács javaslatára – az uralkodó a kormányalakítási tárgyalások őszi folytatásáig Wekerlét ideiglenesen újra kinevezte miniszterelnökké.²⁵

Nyár végétől folytatódtak a kormányalakítási kísérletek, melyek során szeptember 28-án a miniszterelnök bejelentette, hogy a kabinet bázisát alkotó koalíció végérvényesen felbomlott. Nyilatkozatának célja az volt, hogy támogassa a korábban már említett kooperációs terv megvalósulását, az uralkodó azonban e megoldást továbbra sem tartotta alkalmasnak a politikai válság rendezésére, bár egyértelműen ekkor még nem utasította el.²⁶ Közben a Függetlenségi Párt még mindig a kormányalakítási megbízást várta, s ezért átmenetileg elhalasztotta a bankvita országgyűlési napirendre tűzését. Kossuth Ferenc viszont megígérte Andrassynak és Apponyinak, hogy támogatja egy alkotmánypárti vezetés alatt álló „tárgyalási minisztérium” létrejöttét. E kabinet megteremtése érdekében Wekerle, Andrassy és a hozzájuk csatlakozott Kossuth Tisza Istvánnal folytattak koalíciós tárgyalásokat, amelyek azonban a választójogi reform körüli nézeteltérések miatt meghiúsultak.

Döntő fordulat november 11-én következett be, amikor a végletekig kiéleződött belső ellentétek miatt a Függetlenségi Párt kettészakadt, mégpedig oly módon, hogy a bankvita során kisebbségben maradt Kossuth-szárny kiszakadt, és új politikai tömörülést hozott létre. Látványosan megnyílt az út a kooperációs terv megvalósítása előtt, hiszen az Alkotmánypárt, a Katolikus Néppárt és az új 48-as Kossuth Párt az alsóházban egyértelmű többséggel rendelkezett. E tényre az alakuló koalíció vezetői az uralkodó előtt is hivatkoztak, hangsúlyozva, hogy parlamenti pozíciójuk alapján fennállnak a békés, alkotmányos kibontakozás feltételei. A király azonban úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a kooperáló politikai erők csak formális többséget élveznek, hiszen elvesztették a választók nagy részének támogatását, s emellett katonai reformtörekvéseik akadályozzák a Monarchia nagyhatalmi érdekeinek érvényesítését. Ezért, 1905 nyarához hasonlóan, ismét a parlamenten kívüli megoldást választotta. Első lépésként, november végén Tisza Istvánt kérte fel kormányalakításra, aki azonban még korainak találta az időt az egykori szabadelvű politikusok hatalomátvételére. Állásfoglalásának kialakításában az is befolyásolta, hogy a parlamenti erőviszonyok miatt szükségszerűen bekövetkező exlex állapotért a koalícióra háríthassa felelősséget. E veszélyt a Wekerle-kormány is felismerte, ezért kérte az uralkodót, hogy a felmentést megadva egy átmeneti minisztériumot bízjon meg az ügyek vitelével. Mind az uralkodó, mind az ortodox hatvanhetesek azonban arra törekedtek, hogy a koalíciót belekényszerítsék az exlexbe, és ezáltal végérvényesen lejárassák a közvélemény előtt. Ezért a király nem fogadta el a minisztérium lemondását, miközben először Khuen-Héderváryt, majd Lukács Lászlót bízta meg kormányalakítási tárgyalásokkal. A Nemzeti Társaskör elnöke, jórészt időhúzás céljából, júniusi megbeszéléseit folytatva felvetette a bankcsoport és a szabadelvűek közös hatalomgyakorlásának lehetőségét. Justh Gyula hajlott a megegyezésre; elfogadta, hogy a király két-három hatvanhetes minisztert is kinevezzon, vállalta az 1906 áprilisában megkötött paktumot és Bosznia-Hercegovina annexióját, cserébe a magyar jegybank felállítását és az általános választójog bevezetését kérte. Az év végi audiencián azonban Ferenc József mereven elutasította az önálló bank követelését, s e lépése szükségszerűen a tárgyalások megszakadásához vezetett. Ezt követően Lukács, a válság parlamentáris megoldásának szükségességét hangsúlyozva, a kooperációs pártok felé közeledett, ám e kísérlete a felélénkülő szabadelvű szervezkedés miatt feleslegessé vált. Az időhúzás végül is elérte célját, mivel a bekövetkező exlex állapotért a koalíciót tették felelőssé, megteremtve egy imparlamentáris kabinet kinevezésének hangulati feltételeit. 1910. január elején Lukács tájékoztatta az uralkodót a magyarországi politikai helyzetről, és lemondva megbízatásáról, Khuen-Héderváryt ajánlotta a kormányfői tisztségre. A király egy hét múlva kinevezte az új, parlamenten kívüli minisztériumot, amely kizárólag az ortodox hatvanheteseket tömörítő Nemzeti Társaskör tagjaiból állt, s az alsó-

házban formálisan egyetlen szavazattal sem rendelkezett.²⁷

Imparlamentáris jellege miatt a kormány bemutatkozásakor az országgyűlés heves ellenállásába ütközött. Ötnapos vita után az alsóház elfogadta Justh Gyula bizalmatlansági indítványát, amelynek következményeit azonban – tételes jogi alapok hiányában – a parlamenti többség is eltérően értelmezte.²⁸ Kmety Károly közjogász professzor úgy vélte, hogy e határozat nyomán a minisztériumnak azonnal távoznia kell, más képviselők viszont az országgyűlés feloszlását is alkotmányos alternatívának tekintették.²⁹ Khuen-Héderváry ez utóbbi állásponttal értett egyet, ám arra hivatkozva, hogy a két lehetőség közül a kormány egyedül nem választhat, egy korábbi keltezésű kéziratot olvastatott fel, amely az alsóház ülését március 24-éig elnapolta. E megoldást a parlamenti többség az exlex állapot miatt alkotmányellenesnek ítélte, s 1905 júniusához hasonlóan meghirdette a nemzeti ellenállást. A felhívás nyomán azonban országos mozgalom nem bontakozott ki, a politikai közvélemény pedig inkább támogatta az új minisztérium megalakulását.³⁰ A miniszterelnök a társadalom többségének bizalmát jórészt demokratikus választójogi ígéretével érte el, pozitív fogadtatásához azonban az is hozzájárult, hogy a koalíció mind önfeladó politikájával, mind belső vitáival és a hosszantartó kormányválsággal még saját hívei előtt is lejáratotta magát.

Kinevezését és bemutatkozását követően a minisztérium felgyorsította a hatvanhetesek párttá szervezését. Az új, meghatározó politikai erő 1910. február közepén alakult meg, Nemzeti Munkapárt néven; vezetőségét alapvetően a Nemzeti Társaskör tagjai alkották. Ezt megelőzően az Alkotmánypárt felszámolta magát, s politikusainak egy része az ortodox hatvanhetesekhez csatlakozott. Miután a kormány megteremtette pártját, az uralkodó a következő ülésnapon, március 24-én feloszlatta a politikailag teljesen szétesett alsóházat, és új választásokat írt ki, melyen a Nemzeti Munkapárt fölényesen győzött. Ily módon helyreállt a korona és a parlament által megtestesített nemzet egysége, amit az uralkodó is üdvözölt.³¹

Az ortodox hatvanhetesek 1910. évi választási sikerével lezárult a parlamentáris kormányzati rendszer dualizmus kori megteremtésének második kísérlete. Első közelítésben a háromnegyed évig tartó politikai válság a parlamentáris kormányforma követelményeinek megfelelően oldódott meg, hiszen a sikeres bizalmatlansági szavazást előrehozott választás követte, mely végül is legitimálta az új minisztériumot. A folyamat átfogó elemzésekor azonban kitűnik, hogy a korona és a parlament közötti küzdelem ismét az előbbi győzelmével végződött. Az előző kormány ugyanis a krízis kezdetén nem az országgyűlés, hanem az uralkodó bizalmát veszítette el, s így alsóházi többsége ellenére kényszerült lemondásra. Ily módon, a nemzeti ellenállás időszakához hasonlóan, a koalíció utolsó, válságos évében is végső soron a király akarata érvényesült, amit az osztrák kormányzati és üzleti körök is támogattak. Ferenc József az országgyűlési többség ellenére is megakad-

lyozta a kartellbank (majd az önálló magyar jegybank) felállítását, jelezve, hogy mereven ragaszkodik a kiegyezés során létrejött berendezkedéshez.

A kormányzat kettős függésének fennmaradása azt eredményezte, hogy a választásokon ellenzékbe szorult függetlenségi pártok továbbra is az obstrukcióban látták céljaik megvalósításának legfőbb eszközét. Újabb parlamenti akciójuk 1911 nyarán kezdődött, miután a minisztérium ismét betერjesztette a korábban visszavont véderőtörvény-javaslatot. Az egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzetben már az ellenzék is támogatta a hadsereg fejlesztését és a védelmi kiadások növelését, ám ragaszkodott hagyományos katonai követeléseihöz. Justh Gyula pártja pedig a javaslat megszavazását a választójogi reformmal is összekapcsolta. Khuen-Héderváry eleinte kompromisszumos megoldást keresett, arra törekedve, hogy a koronával és a birodalmi katonai vezetéssel elfogadtassa a nemzeti vezényszó bevezetését, ám egyértelműen elutasította a radikális függetlenségek álláspontját. Ezért az obstrukció fegyverét hosszú időn keresztül csak Justh Gyula pártja alkalmazta, miközben a házelnök közvetítésével tárgyalások folytak a kormány és a mérsékelt ellenzék között a véderővel kapcsolatos nemzeti igényekről. Az udvar azonban továbbra is mereven elzárkózott e követelések teljesítésétől, a birodalmi katonai körök pedig mindinkább sürgették a véderőjavaslat elfogadását. Ilyen körülmények között a minisztérium helyzete megrendült, s pozícióját tovább gyengítette az újból bekövetkezett exlex állapot. A kibontakozó válság arra készítette Khuen-Héderváryt, hogy személyesen kísérelje meg a kompromisszum elérését, és ennek érdekében bonyolult politikai manőverekbe kezdett. Bár 1912 januárjában a véderőtörvény elfogadtatása érdekében felhatalmazást kapott az uralkodótól a parlament feloszlatására, nem kívánt élni ezzel az eszközzel, hanem saját kormánya és a korona konkrét döntése nélkül tárgyalási ajánlattal kereste meg a mérsékelt ellenzék vezetőit. Ebben azt kérte, hogy obstrukció nélkül folytassák a vitát a véderőtörvény tervezetéről, s cserébe megígérte, hogy megkísérli a koronánál az 1903-as kilences bizottság javaslatainak érvényesítését. Nem zárkózott már el a választójogi reform felgyorsításától sem, úgy vélve, hogy annak tervezete még 1912-ben a parlament elé kerülhet.³²

Politikai manőverei kezdetén a miniszterelnök azzal próbálkozott, hogy teljesítse a mérsékelt függetlenségek számára tett ígéreteit, ám a korona a katonai nyelvi engedményeket változatlanul az uralkodói felségjogok korlátozásaként értelmezte.³³ Kísérletének kudarcát látva új megoldást keresett, az ún. rezolúciót, amely az 1888:18. tc.-hez fűzött magyarázattal az uralkodó póttartalékos-behívási jogát kívánta korlátozni. E királyi prerogátíva, mely az esetleg elmaradó újoncmegajánlás pótlását szolgálta, a rezolúció értelmében nem érvényesülhetett volna, ha az újonctörvényt nem terjesztik be a képviselőház elé, illetőleg azt a parlament elutasítja. Nem élhetett volna az uralkodó e jogával akkor sem, ha az országgyűlés ülését elnapolja, illetőleg az alsóházat

feloszlatja. A miniszterelnök tehát, a mérsékelt függetlenségekkel és Andrásyval egyeztetve, az újoncmegajánlás terén pótlólagos alkotmánybiztosítékot keresett, javaslatát azonban mind az osztrák kormány, mind a király elutasította. Ez utóbbi döntés miatt Khuen-Héderváry 1912. március 7-én benyújtotta lemondását, hangsúlyozva, hogy a rezolúció nélkül a véderőtörvényt nem tudja megszavaztatni. Döntése indoklásakor arra is hivatkozott, hogy álláspontját a Nemzeti Munkapárt vezető politikusai is osztják, ezért utódát sem nevezte meg. Ferenc József elfogadta a minisztérium lemondását, és egyben további elhatározásáig megbízta az ügyek vitelével.³⁴

Khuen-Héderváry kormányának kudarca is világosan jelezte, hogy az 1905–1910 közötti küzdelmek során parlamentáris kormányzati rendszer nem jött létre, hiszen az uralkodó ismét az alsóház többségének támogatását élvező kabinetet kényszerített távozásra. Mindazonáltal a Nemzeti Munkapárt kísérletet tett arra, hogy megmentse a minisztériumot, s egyben a rezolúciós javaslatot elfogadtassa a koronával. A párt március 8-ai határozata bizalmáról biztosította a kormányt, s továbbra is ragaszkodott az 1888:18. tc.-hez fűzött magyarázó szöveghez. Vezető hatvanhetes politikusok sora próbálta rávenni a királyt arra, hogy fogadja el e formulát, ám kísérletük egyértelműen kudarcot vallott. Az uralkodó és a kormány viszonya annyira kiéleződött, hogy Ferenc József Khuen-Héderváry március 25-ei audienciáján lemondással fenyegetőzött abban esetben, ha a minisztérium és a mögötte álló Nemzeti Munkapárt nem vonja vissza javaslatát. Ezt a miniszterelnök azonnal megtette, majd a négy nappal később Bécsben ülésező kabinet formálisan is visszavonta a rezolúciós elképzelést, és bejelentette, hogy vállalja a további kormányzást. Ugyanakkor azt kérte az uralkodótól, hogy az újabb kinevezést olyan leirat kísérelje, melyből kitűnik, miért mondott le a minisztérium a rezolúciós javaslatról, s egyben megerősíti a nemzet újoncmegajánlási jogát. E követelésnek Ferenc József eleget tett, s a kormányfő kinevezési okmányával együtt a leiratot is nyilvánosságra hozta. Április 1-jén Khuen-Héderváry ismét bemutatkozott a parlamentnek, és programbeszédében nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a rezolúcióhoz való ragaszkodás az uralkodó lemondásához és Ferenc Ferdinánd trónra lépéséhez vezetett volna.³⁵ A háromnapos vita során az ellenzék élesen bírálta a kabinet meghátrálását, bizalmatlansági indítványt azonban nem fogalmazott meg. Végül is, Batthyány Tivadar követelésére, az alsóház mégis szavazott a királyi kéziratról, s nagy többséggel tudomásul vette a minisztérium ismételt kinevezését.³⁶

Az újra kinevezett minisztérium azonban csak két hétig maradt hivatalban. Az udvar részéről Ferenc Ferdinánd köre támadta, miközben az alsóházban a mérsékelt függetlenségek is Khuen-Héderváry ellen fordultak, s csatlakoztak a radikális ellenzék obstrukciójához. E politikai helyzetben a kormány ismét benyújtotta lemondását, amit az uralkodó egy héttel később elfogadott, s egyben a kabinet pénzügyminiszterét, Lukács Lászlót

nevezte ki miniszterelnökké.³⁷ Az új kormányfő a minisztérium személyi összetételében csak minimális változtatásokat hajtott végre, s a folytonosságot azzal is hangsúlyozta, hogy bemutatkozásakor nem hirdetett programot. Ennek megfelelően a kinevezést tartalmazó legfelsőbb királyi kéziratot az alsóház egyhangúan tudomásul vette, amihez az is hozzájárult, hogy az ellenzék a liberálisnak vélt új miniszterelnöktől a választójogi reform megvalósítását várta. Politikai gyakorlatában azonban Lukács gyökeresen eltért elődjétől; éppen a parlamenti többségi elvre hivatkozva bejelentette, hogy letöri az obstrukciót s keresztülviszi a véderőjavaslatot. Döntésének hátterében az húzódott meg, hogy a Nemzeti Munkapárton belül felülkerekedett Tisza István irányvonala, mely ismét a házszabály revíziójával kívánta a kormányzati akaratot érvényesíteni. A minisztérium szándékát a mérsékelt ellenzék provizórium-javaslatával sem befolyásolta; pártja egyhangú határozata alapján Lukács László elutasította Kossuth Ferenc kezdeményezését, azzal is érvelve, hogy a véderőreform semmilyen módon nem sérti az alkotmányt. Két nappal később, június 4-én a nemrég házelnökké választott Tisza István az ellenzéki képviselők heves tiltakozása ellenére elfogadtatta a véderőjavaslatot. Ily módon a kormány, miként erre a miniszterelnök az obstrukció letörésének szándékát bejelentő beszédében utalt, elkerülte a Bánffy-, a Széll- és a negyedik Khuen-Héderváry-kabinet sorsát, amelyek az udvar és a tiltakozó ellenzék kettős nyomása alatt, parlamenti többségük ellenére megbuktak. Egy évvel később azonban a politikailag sikeres Lukács László is lemondásra kényszerült, a hivatali időszakát végigkísérő panama-ügy miatt. A kormányfő ugyanis 1910-ben, még pénzügyminiszterként, 4,5 millió korona hitelt vett fel a jegybanktól a Nemzeti Munkapárt választási céljaira, s e lépését Déry Zoltán ellenzéki képviselő többször is panamának minősítette. Az ún. Déry-Lukács-per során a miniszterelnök már a valószínűségbizonyítás elrendelésekor felajánlotta távozását, az újonclétszám és a rendkívüli hadikiadások felemelésének, valamint a tartalékosok visszatartásának ígéretével azonban még hivatalban maradhatott. Ám amikor a törvényszék bebizonyította, hogy Lukács valóban felvett hitelt választási célokra, s ítéletének indoklásában e cselekményt panamának minősítette, a minisztérium azonnal benyújtotta lemondását.³⁸

A kabinet távozása után az uralkodó Tisza Istvánt nevezte ki miniszterelnökké, aki nemcsak a korona és a parlamenti többség, hanem a vármegyei törvényhatóságok bizalmát is élvezte.³⁹ Negyedszázad óta nem volt kormányfő, aki ilyen szilárd háttérrel rendelkezett, a kettős függés fennmaradása azonban az ő mozgásterét is korlátozta. Ez az első világháború kitörése előtt vált nyilvánvalóvá, amikor Tisza, álláspontját feladva, beleegyezett a Szerbia elleni azonnali katonai akcióba. Felfogását ugyanis sem az országgyűlés, sem a korona nem osztotta, s így csak a lemondás vagy a háború elfogadása között választhatott. Mivel tiltakozása a politikai eseményeket nem befolyásolta volna, hivatalban maradt, s kormányzásának további időszakában határo-

zottan vállalta döntésének súlyos politikai következményeit.⁴⁰

A korona meghatározó szerepe Tisza István kabinetjének eltávolításakor is egyértelműen érvényesült. 1917 elején az új uralkodó, IV. Károly a miniszterelnök tudomására hozta, hogy nem kíván vele együttműködni, ám ekkor még nem fogadta el lemondását. A király ugyanis arra törekedett, hogy az alsóházban először egy Tisza-ellenes egységfrontot hozzon létre, s talán azért állt el ettől a tervétől, hogy március elején József főherceget nevezze ki kormányfővé. A politikai erőviszonyok átrendezése céljából először Andrássyt kereste meg, hogy mozdítsa elő az udvar számára is kényelmetlenné vált miniszterelnök leváltását, majd számos ismert politikust fogadott. Következő lépésként az uralkodó leiratban szólította fel Tisza Istvánt, hogy szilárd parlamenti többsége birtokában terjesszen elő javaslatot népjóléti intézkedések megtételére és a választójog kiterjesztésére. A kormányfő ellenjegyezte a kéziratot, a királyi aktust azonban úgy értelmezte, hogy az csak a hatályos 1913:14. tc. kisebb kiegészítését igényli. Közben a parlamenti ellenzéki politikusok a minisztérium eltávolítását és egy koalíciós (koncentrációs) kormány létrehozását kezdeményezték, amely alapvető programjának a választójog kiterjesztését tekinti. E cél elérése érdekében az Andrássy által vezetett konzervatív liberálisok nem zárkóztak el a szociáldemokratákkal való együttműködéstől sem, ugyanakkor elutasították, hogy Tisza kabinetjét alkotmánypárti politikusok bevonásával alakítsák át koncentrációs kormányvá. Ilyen körülmények között az uralkodó hivatalosan is megvonta a bizalmat az akaratával szembeszegülő kormányfőtől, aki így 1917 májusában, szilárd parlamenti többsége ellenére, távozni kényszerült.⁴¹

Tisza István megbuktatásakor ismét felmerült az a kérdés, hogy az országgyűlés miként viszonyul egy kisebbségi, netán imparlamentáris szakértői kormányhoz. A többséget alkotó Nemzeti Munkapárt várakozó álláspontra helyezkedett, jelezve, hogy feltételei teljesítése esetén nem akadályozza meg egy kisebbségi minisztérium működését. Az ortodox hatvanhetesek magatartása gyökeresen különbözött a függetlenségiek 1905-ben, majd 1910-ben képviselt álláspontjától, amihez hagyományos koronahűségük mellett az is hozzájárult, hogy a világháború miatt meghosszabbított mandátumú parlament „túlélte” magát, s a szövetkezett ellenzék az alsóházban érzékelhetően növelte befolyását. Mindazonáltal az uralkodó kényesnek találta a politikai helyzetet, s nem József főherceget, illetőleg a Nemzeti Munkapárt által gyűlölt Andrássyt, hanem a szintén alkotmánypárti Esterházy Móricot nevezte ki miniszterelnökké. Az új kormányfő, igazodva pártja és a nemrég létrejött választójogi blokk elvárásához, elvetette a parlamenti többséggel való tárgyalást, s kisebbségi minisztériumot alakított, amihez az ortodox hatvanhetesek is hozzájárultak. Kormányalakítási tanácskozásait legfőbb támogatója, Andrássy Gyula palotájában fejezte be, ahol a program alapvető pontjai mellett jórészt a tárcák elosztásáról is megállapodtak. Országgyűlési bemutatkozá-

sakor Esterházy a választójogi reform elfogadását és hat hónapra szóló indemnitás megszavazását kérte, kifejezve reményét, hogy a többség nem akadályozza meg a jogkiterjesztést, s így a kabinet nem kényszerül a parlament feloszlására. Előzetes álláspontjának megfelelően a Nemzeti Munkapárt nem terjesztett be bizalmatlansági indítványt, az indemnitást azonban csak négy hónapra adta meg. Emellett a többség a minisztérium formális támogatásától is mentesült, mivel a házelnök kizárta a programról való határozathozatalt, sőt még a királyi kézirat tudomásulvételéről sem engedett szavazást.⁴²

A kedvezőnek tűnő körülmények ellenére Esterházy kormányelnöki tevékenysége mindössze két hónapig tartott. Lemondásakor egészségügyi okokra hivatkozott, távozását azonban feltehetően az idézte elő, hogy túlságosan szoros kapcsolatot alakított ki a választójogi blokkal, s ugyanakkor kevésbé kereste a többséggel való megegyezést. Utódául az uralkodó a pártok feletti, „semleges” politikusként tekintett, s a német szövetséges bizalmát is élvező Wekerle Sándort nevezte ki, ismét mellőzve a Tisza Istvánnal nyíltan szembefordult Andrássyt. A korona döntését, amelyet a házfelosztás elkerülésének szándéka is motivált, a különféle politikai erők is pozitívan értékelték, beleértve a Nemzeti Munkapártot is. Parlamenti bemutatkozásakor az új kormányfő még egyértelműen vállalta elődje programját, s a kabinetben sem hajtott végre személyi változtatásokat. A folytonosságot oly módon is hangsúlyozni kívánta, hogy az országgyűlési többség ellenállása esetén nem zárta ki az alsóház feloszlását. Rövidesen azonban kiderült, hogy Wekerle szisztematikusan távolodik a választójogi bloktól, s közeledik a Nemzeti Munkapárthoz, vagy legalábbis kerülni kívánja a többséggel való konfrontációt. Mindenesetre a kormányfőváltás nyilvánvalóan erősítette Tisza pozícióját, aki már a minisztérium programjának vitájakor azt tanácsolta, hogy a kabinet „kapcsolja ki” a választójogi reformot, hiszen a kisebbségi kormány támogatása nem érvényesülhet feltételek nélkül.⁴³

A dualizmus utolsó tényleges miniszterelnökének alig több mint egyéves hivatali ideje alatt sűrített formában megismétlődtek azok a kormányzati, politikai válságok, amelyek az elmúlt fél évszázadot jellemezték. Bár bemutatkozását követően Wekerle valamennyi parlamenti erő bizalmát elnyerte, mégis kísérletet tett arra, hogy utólagosan kormánypártot hozzon létre. 1917 őszén megkezdett tárgyalásai részben a Nemzeti Munkapárt megosztására, részben pedig annak felmérésére irányult, hogy mely politikai erők adnák fel önállóságukat egy új kormánypárt megerősítésének érdekében. 1910 teléhez hasonlóan a minisztérium kívánt pártot alkotni magának, ám a potenciális támogató erők akkori homogenitása teljesen hiányzott. A Károlyi Mihály által vezetett demokrata függetlenségek kezdetétől fogva hallani sem akartak e kezdeményezésről, az újabb négy hónapra szóló indemnitási törvényjavaslat vitája során pedig a Nemzeti Munkapárt demonstrálta egységét, jelezve, hogy egyetlen áramlata sem kíván csatlakozni a

kormányfői párthoz. E kedvezőtlen előjelek ellenére 1917–1918 fordulóján Wekerle sorozatos tárgyalásokat folytatott az új politikai erő létrehozása érdekében. Először Andrássy Alkotmánypártjára számított, de folyamatosan tanácskozott Vázsonyival, a mérsékelt függetlenségi Apponyival, a párton kívüli hatvanhetes Szerényivel és a néppárti Rakovszky Istvánnal is. Terve az volt, hogy olyan vezető személyiségeket gyűjtson maga köré, akik egyetértene a programjával, s nem ragaszkodnak szigorúan pártjuk álláspontjához. E körből kívánta új minisztereit kiválasztani, vagyis olyan kabinet létrehozására törekedett, amely nem függ a hagyományos pártoktól. Még a tárgyalások folyamán ismertette az uralkodóval új kormánya programját, majd 1918. január 24-én bejelentette minisztériumának lemondását. Másnap megalakult az új Wekerle-kabinet, amelyben a demokrata függetlenségek már nem vettek részt; a miniszterelnök ugyanis, előbb említett koncepciójának megfelelően, a tárcavállalást a létrejövő egységes kormánypártba való belépéshez kötötte. Az új összetételű koalícióban az Alkotmánypárt pozíciója jelentősen megerősödött, s a mérsékelt függetlenségek is kucstárcákhoz jutottak. Ily módon Wekerle elérte egyik célját, a Károlyi-pártnak a kabinetből történő kiszorítását, s ezáltal a kormány és a választójogi blokk közötti kapcsolatok felszámolását. Újabb parlamenti bemutatkozó beszédével másik alapvető elképzelését, a Nemzeti Munkapárt megosztását vagy megnyerését kívánta megvalósítani, felszólítva a politikai erőket, hogy csatlakozzanak a létrejövő egységpárthoz. Felhívását azonban Tisza István visszautasította, arra hivatkozva, hogy a kormány választójogi reformterve alapvető nemzeti létérdekeket veszélyeztet. Wekerle kísérlete mégsem bizonyult teljesen sikertelennek, mivel huszan kiléptek a Nemzeti Munkapártból, s csatlakoztak az egyesült keresztény párthoz, illetőleg az új politikai tömörülés gerincét alkotó 48-as Alkotmánypárthoz. Ez utóbbi alakzat, amely az Alkotmánypárt átalakításával jött létre, magába olvasztotta a mérsékelt függetlenségeket, az egységesülő keresztény pártot és a demokratákat, ám e lépés nem jelentette a korábbi keretek felszámolását. Valamennyi csatlakozó párt megtartotta hagyományos szervezeti hálózatát, jelezve, hogy valójában csak sajátos parlamenten belüli szövetség jött létre. Ugyanakkor a Nemzeti Munkapárt, kisebb veszteségek árán, megőrizte alsóházi többségét, s így az új politikai tömörülés megerősítése az országgyűlésben sem igazán erősítette a kabinet pozícióját.⁴⁴

Megfelelő parlamenti többség híján az átalakított Wekerle-kormány sorsa elsődlegesen az uralkodó bizalmától függött. Közben a kabinetben belül polarizálódtak a választójogi reformmal kapcsolatos álláspontok; a miniszterek egy része hajlott a munkapárti követelések elfogadására, míg mások ragaszkodtak az 1917 decemberében elfogadott eredeti tervezethez, vállalva a lemondás kockázatát is. Mivel az uralkodó 1918. április elején további egyeztetéseket sürgetett, a kormány ülésén megállapodás született azokról az engedményekről, amelyeket a parlamenti többségnek felajánlottak. A mi-

nisztérium és a Nemzeti Munkapárt közötti tárgyalás azonban Tisza István elutasító magatartása miatt kudarcot vallott, s ennek hatására átmenetileg a jogkiterjesztés és a házfelosztás hívei kerekedtek felül. Április közepén viszont nyilvánvalóvá vált, hogy az uralkodó, álláspontját megváltoztatva, a választások elkerülését fontosabbnak tartotta az eredeti reform megvalósításánál. Döntésére jelentős befolyást gyakoroltak azok az alkotmánypárti politikusok, akik szembefordultak Andrássyval, és a munkapárti követelések elfogadását szorgalmazták. Ilyen körülmények között Wekerle az alapkérdésekben kiegyezett Tisza Istvánnal, ám nem kívánta kabinetjének elkötelezett reformpárti tagjait eltávolítani. A kiváló taktikusként ismert miniszterelnök az ellentmondást oly módon hidalta át, hogy az új közös külügyminiszter kinevezésének alkotmányellenességére hivatkozva, miniszterei teljes egyetértésével, benyújtotta lemondását. Wekerle az alkotmány sérelmét abban találta meg, hogy a kinevezést nem ellenjegyezhetette, noha ilyen jogosítvánnyal a magyar kormányfő a közös miniszterek esetében nem rendelkezett.⁴⁵

A kormány lemondásához vezető fejlemények egyértelműen bizonyították, hogy a parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése előtt a többség legerősebb fegyvere a kabinet törvényjavaslatainak elutasítása, amennyiben az uralkodó nem kíván élni házfelosztási jogával. A Nemzeti Munkapárt, a kifárasztás és a megosztás taktikáját alkalmazva, élt is ezzel az eszközzel, amelyet azonban csak azért alkalmazhatott hatékonyan, mert a király, külpolitikai pozíciójának megrendülése miatt, már nem vállalta az új választásokat.⁴⁶ Látna a társadalmi feszültségeket, a Nemzeti Munkapárt nem hatalmának visszaszerzésére, hanem koncentrációs (koalíciós) minisztérium létrehozására törekedett, ám a 48-as Alkotmánypárt, értekezletének többségi határozata alapján, csak olyan kabinetet kívánt támogatni, amely a választójogi reform terén nem tesz újabb engedményeket. Presztízs okokból a korona sem akarta Tiszát ismét kormányra hívni, s ezért Sztérényi Józsefet bízta meg az új minisztérium megalakításával.⁴⁷

A kijelölt miniszterelnök, elfogadva a Vázsonyi által készített törvényjavaslat alapelveit, mindenekelőtt a Nemzeti Munkapárttal való kompromisszumra törekedett, ugyanakkor minél szélesebb körű megegyezést kívánt elérni. Ennek érdekében nemcsak a parlamenti politikai erőkkel, hanem a szociáldemokratákkal is tárgyalta, tanácskozásai végén azonban arra a következtetésre jutott, hogy a választójogi reform kérdésében átfogó pártközi megállapodás nem jöhet létre. Megbízását ezért is átmenetinek tekintette; úgy tervezte, hogy kabinetje a törvényjavaslat elfogadását szeptemberre halasztja, s ha e hónap végéig sem születik döntés, az uralkodó felosztatja az országgyűlést és új választásokat ír ki. Sztérényi koncepcióját az alkotmánypárti függetlenségek támogatták és a szociáldemokraták is megértően fogadták, az utóbbiak azonban írásos garanciát kértek az uralkodótól az őszi házfelosztásra. Ezt a kijelölt kormányfő a korona helyett természetesen nem ígérhette meg, s ezért végül is mind a Károlyi-párt, mind az MSZDP elutasította elképzeléseit. A 48-as Alkotmánypárt engedményekre hajló tagjai sem sorakoztak fel Sztérényi mögött, mivel Tiszáékhoz hasonlóan Wekerleben látták a kompromisszum biztosítékát. Mivel a kormánypárton belüli erőviszonyok a megegyezés hívei javára tolódtak el, a Nemzeti Munkapárt pedig elvetette a törvényjavaslat további tárgyalásának elhalasztását, Sztérényi visszaadta megbízását, s Wekerle újabb kinevezését ajánlotta az uralkodónak.⁴⁸

Sztérényi és más vezető politikusok javaslatai alapján a király május 2-án ismét Wekerlét bízta meg a minisztérium megalakításával. Döntését a megegyezésre hajlandó kormánypárti képviselők mellett a parlament munkapárti többsége is támogatta, s e két csoport rövidesen megállapodott a választójogi reform valamennyi lényeges kérdésében. A paktumot a 48-as Alkotmánypárt értekezlete, heves vita után, minimális többséggel elfogadta, utat nyitva a kormány megalakulása és országgyűlési bemutatkozása előtt. Az alsóház ülésén, sajtós módon, az ellenzék nevében Tisza István támogatja a minisztérium programját, miközben a 48-as Alkotmánypárt meghatározó politikusai és a Károlyi-párt elutasították azt. Ily módon paradox politikai és alkot-

Magyarország miniszterelnökei a dualizmus időszakában

1867. február 20. –
1871. november 14.:
Andrassy Gyula, gróf
(Benczúr Gyula festménye)

1871. november 14. –
1872. december 5.:
Lónyay Menyhért, gróf (Benczúr
Gyula festményének részlete)

1872. december 5. –
1874. március 21.:
Szlavy József

mányjogi helyzet alakult ki; negyedik alkalommal is kisebbségi kabinet jött létre, ám ezúttal a minisztérium jórészt a parlamenti többség politikai irányvonalát követte, és annak bizalmát élvezte. Ezért csak elvi jelentősége volt a királyi leirat azon fordulatának, amely távollatlag felhatalmazást adott az alsóház feloszlására, amennyiben a választójogi reformot nem fogadják el. A paktum nyomán a parlamenti többség politikailag is olyan túlsúlyos pozícióba került, hogy a megegyezés ellenfelei, éppen a tiszta viszonyok kialakítása érdekében, munkapárti minisztérium létrehozását indítványozták, e megoldást azonban az előbb említett okok miatt az uralkodó és Tisza István egyaránt elvetette.⁴⁹

A Nemzeti Munkapárttól függő utolsó Wekerle-kabinetet, amely 1918 nyarán elfogadtatta a paktumon nyugvó 1918:17. tc.-et, a Monarchia katonai és politikai összeomlása kényszerítette, miután IV. Károly föderációs manifesztuma nyomán felmondta a dualizmust, és a két ország kapcsolatát a perszónalunióra korlátozta. Az osztrák és a magyar forradalom árnyékában az uralkodó Károlyi Mihályt két, Hadik Jánost pedig egy alkalommal nevezte ki miniszterelnökké. Az őszi rózsás forradalom után Károlyi kérte a királyt, hogy mentse fel esküje alól, amit IV. Károly meg is tett. E lépésével megszűnt a korona és a minisztérium közötti alkotmányos kapcsolat, s egyben lezárult egy viszonylag hosszú történelmi időszak. 1918. november 16-án, a Népköztársaság kikiáltásának napján, az 1910-ben megválasztott alsóház és a főrendi ház is beszüntette tevékenységét.

3.

Az egyes kormányok megalakulásának és távozásának rövid, kronologikus áttekintése egyértelműen jelzi, hogy a dualizmus időszakában az uralkodó, az országgyűlés és a minisztérium kapcsolatrendszerében olyan szokásjogi intézmények jöttek létre, melyek a parlamentáris kormányzati rendszer kifejlődésének folyamatát jelzik.⁵⁰ E módosulások mértéke azonban nem érte el azt a szintet, hogy kormányforma-váltásról beszélhessünk. Még azt sem állíthatjuk, hogy egyenes vonalú, egyirányú fejlődés zajlott le; a változások sajátos

hullámzást mutatnak, s a korszak utolsó éveiben a berendezkedés inkább távolodott, mint közeledett a parlamentarizmus tiszta modelljéhez.

A legfontosabb, sui generis szokásjogi intézmény a minisztérium országgyűlési bemutatkozása volt, amely a beterjesztett kormányprogram vitájával kapcsolódott össze. Sem az 1848:3. tc., sem a házszabályról szóló törvény nem kötelezte a kabinetet bemutatkozásra, s arra sem, hogy elképzeléseit ismertesse a két házhoz. Andrássy Gyula, a dualizmus első kormányfője ezt mégis megtette, s ahogy az időben előrehaladunk, általában egyre részletesebb és hosszabb programvitákkal találkozhatunk. E parlamenti gyakorlat azért különös jelentőségű a kormányzati rendszer szempontjából, mert a bemutatkozásból és a program feletti vitából fejlődhetett ki a bizalmatlansági indítvány, illetőleg a bizalmi szavazás intézménye. Amíg az uralkodó a többségi párt támogatását élvező politikust nevezett ki miniszterelnökké, a kormányprogram tárgyalása előtt a kabinet hallgatólagosan, a kinevező királyi leirat szavazás nélkül történő tudomásulvételével elnyerte az országgyűlés bizalmát. Politikai szempontból többnyire formális döntés is született, hiszen az uralkodó párt értekezlete (mely lényegében az alsóházi frakció tagjait fogta össze) előzetesen megvitatta az új minisztérium elképzeléseit, s mind a kabinet személyi összetételéről, mind annak programjáról szavazott. Változás e téren a századforduló után következett be; az ellenzék először 1903-ban, Tisza István kormányának bemutatkozása-kor követelte, hogy az alsóház szavazhasson a királyi kézirat tudomásul vételéről,⁵¹ majd 1905-ben, amikor a korona imparlamentáris minisztériumot nevezett ki, az országgyűlés mindkét háza kinyilvánította bizalmatlanságát. Formálisan most sem történt bizalmi szavazás, hiszen azt a minisztériumnak kellett volna kérnie, hanem a királyi leirat tudomásul vétele egyidejűleg a bizalmatlansági indítványt is magába foglalta. A parlament határozata ugyan sem tételes, sem szokásjogi értelemben nem kötelezte a kabinetet. Fejérváry Géza mégis azonnal lemondott. A szabályozás hiányát ugyanakkor világosan bizonyítja, hogy az uralkodó nem fogadta el a kormányfő távozási szándékát, s ezt

1874. március 21. –
1875. március 2.:

Bittó István
(Barabás Miklós festménye, 1875)

1875. március 2. – október 20.:
Wenckheim Béla, báró

1875. október 20. –
1890. március 15.:
Tisza Kálmán

1890. március 15. –
1892. november 19.:
Szapáry Gyula gróf
(fotó, 1890 körül)

követően, csaknem háromnegyed évig, az alsóházat sem oszlatta fel, csupán több alkalommal elnapolta ülését. A feloszlítás és annak nyomán új választások követelése csak öt év múlva jelent meg, amikor az országgyűlés bizalmatlanságot szavazott a szintén parlamentarizmus Khuen-Héderváry-kormányának. Bár a miniszterelnök, mint erre előbb már utaltunk, egyetértett a felvetéssel, a korona meghatározó szerepére hivatkozva, egy korábbi keltezésű királyi kézirat alapján, először az elnapolás mellett döntött. Az uralkodót, illetőleg kormányát természetesen feloszlítási kötelezettség sem terhelte, Khuen-Héderváry álláspontját azonban az mutatja, hogy Fejérváry Gézához (és Tisza Istvánhoz) hasonlóan alapvető, bár nem kizárólagos jelentőséget tulajdonított a többségi elv érvényesülésének.⁵²

Mindazonáltal a többségi elv intézményesítése még szokásjogi úton sem valósult meg. 1912-ben, Khuen-Héderváry kormányának ismételt kinevezését követően, a radikális függetlenségi Batthyány Tivadar még kikényszerítette, hogy az alsóház szavazzon a királyi kézirat tudomásul vételéről, s hasonlóan járt az országgyűlés néhány héttel később, Lukács László miniszteriumának bemutatkozásakor is. 1917-ben, az Esterházy-kabinet programjának vitája után azonban a levezető elnök egyértelműen kizárta a voksolást, mentesítve a munkapárti többséget attól, hogy formálisan is elfogadja a kisebbségi kormányt. Wekerle Sándor bemutatkozása során már fel sem merült az a kérdés, hogy az országgyűlés állást foglaljon a királyi kéziratról, ami világosan bizonyítja, hogy nemcsak a bizalmatlansági indítvány, hanem még a tudomásul vétel intézménye sem szilárdult meg. A parlamentáris kormányzati rendszer csíráinak fokozatos elhalásához egyébként a háborús körülmények is hozzájárultak, amelyekre hivatkozva az uralkodó végül is nem oszlatta fel a kisebbségi kormány működését akadályozó alsóházat.

A bizalmatlanság kérdésének felmerülése átmenetileg az országgyűlés eljárásának módját is megváltoztatta. A dualizmus első évtizedeiben az alsóház először tudomásul vette a kinevezést tartalmazó királyi kéziratot, döntött annak a főrendi házhoz történő átküldéséről, s csak azt követően hallgatta meg a miniszterelnök

programbeszédét. Ez az eljárás lényegében kizárta, hogy a vita során bizalmatlansági indítványt terjesszenek elő, hiszen az alsóház a kéziratot már elfogadta. 1905-ben viszont a kormányfői programismertetés megelőzte a kézirat „elintézését” és átküldését, s éppen ez tette lehetővé, hogy a tudomásul vétel mellett az alsóház, mint korábban már említettük, Kossuth Ferenc indítványára kinyilvánítsa bizalmatlanságát. 1910. január 24-én, a Khuen-Héderváry-minisztérium bemutatkozásakor először e két szokásjogi megoldásról vitatkoztak; a kabinet támogatói a hagyományos eljárás-hoz ragaszkodtak, a radikális függetlenségek viszont az öt évvel korábbi ügymenetet nevezték tradíciónak. Ez utóbbiak álláspontjuk mellett azzal is érveltek, hogy az alsóház feladatai közé tartozik a királyi kézirat alkotmányossági kellékeinek vizsgálata, beleértve a miniszteri ellenjegyzés szabályszerűségét is.⁵³ Végül a konfliktust a miniszterelnök oldotta fel, az átküldés és a tudomásul vétel előtt felolvasva kormánya programját. E lépés aztán lehetőséget biztosított arra, hogy az alsóház, mint korábban már többször említettük, a királyi kézirat tudomásul vétele mellett kinyilvánítsa bizalmatlanságát.⁵⁴

Szokásjogi úton történtek kísérletek a hivatalban levő minisztérium parlamenti eltávolítására is. Kiindulópontot ehhez a budget-jog képezett, amely két alkalommal is meghatározó szerepet játszott a kormány bukásában. Mint erre korábban már utaltunk, először Bánffy Dezső, majd Széll Kálmán kényszerült arra, hogy lemondjon miniszterelnöki tisztségéről, mert nem rendelkezett elfogadott költségvetéssel. Más kérdés, hogy közvetlenül mindkét kabinet a korona bizalmának elvesztése miatt távozott. Az uralkodó Bánffyt az obstrukció erőszakos letörésének kísérlete miatt, az ellenzék követelésére mentette fel tisztségéből, Széll Kálmánt viszont éppen azért, mert nem lépett fel elég határozottan egy ugyanilyen politikai akcióval szemben, amelynek felszámolását pártja is szorgalmazta. Más esetekben azonban a bekövetkezett exlex állapot nem vezetett a minisztérium bukásához, s így a budget-jog végül is gyengébb eszköznek bizonyult a parlament kezében, mint ezt eredetileg feltételezték.

1892. november 19. – 1895. január 15.
/ 1906. április 8. – 1910. január 17. /
1917. augusztus 23. – 1918. október 31.:
Wekerle Sándor
(Benczúr Gyula festménye)

1895. január 15. – 1899. február 26.:
Bánffy Dezső, báró

1899. február 26. – 1903. június 27.:
Széll Kálmán
(fotó, 1900 körül)

1903. június 27. – november 3. /
1910. január 17. – 1912. április 22.:
Khuen-Héderváry Károly, gróf
(fotó, 1903 körül)

Szokásjogi alapon természetesen nemcsak a költségvetési törvényjavaslat elutasítása, illetőleg az elfogadás megakadályozása jelenthette a kormány országgyűlési kudarcát, hanem bármely indítványának elvetése, vagy interpellációra adott válaszána lezavazása is. Mégis, miként ez a kronologikus áttekintésből egyértelműen kitűnik, csupán egyetlen alkalommal, 1903-ban fordult elő, hogy egy ilyen döntést nemcsak az ellenzék, hanem a kormányfő is a bizalom megvonásának tekintett, s lemondott tisztségéről.⁵⁵ Ugyanakkor hasonló helyzettel 1918-ban is találkozhatunk, amikor a kisebbségi Wekerle-kormány bejelentette távozását, látva, hogy a parlamenti többség nyilvánvalóan elutasítja a benyújtott választójogi törvényjavaslatot, az uralkodó pedig elzárkózott az alsóház feloszlásától. Mindez azt bizonyítja, hogy a bemutatkozó minisztériumok sokkal erőteljesebben szembesültek a bizalmi kérdéssel, mint a hivatalban levő kabinetek.

A dualizmus évtizedeiben természetesen a korona magatartása is erőteljesen befolyásolta a kormányzati rendszer jellegét. E téren az alapvető kérdés az volt, hogy a király miként gyakorolja az 1848:3. tc.-ben számára biztosított prerogatívákat. A miniszterelnök és a miniszterek kinevezésének joga ugyanis nemcsak az alkotmányos, hanem a parlamentáris monarchia eredeti modelljében is az uralkodót illeti meg; ez utóbbiban azonban a kormány csak akkor maradhat hivatalban, ha az országgyűlés többségének bizalmát is elnyeri. Parlamentáris rendszerekben ezért a kinevezési jog gyakorlása elsődlegesen nem a korona személyes szimpátiáin vagy politikai céljain, hanem a kormányzati stabilitás követelményén alapul. Az uralkodó, esetenként hosszas konzultációk nyomán, többnyire olyan politikust kér fel kormányalakításra, akiről feltételezi, hogy a többség bizalmát élvező kabinetet tud létrehozni.

Kronologikus áttekintésünkéből kiderül, hogy Ferenc József mind a Deák-párt, mind a Szabadelvű Párt parlamenti túlsúlyának időszakában a többség bizalmát élvező politikust nevezett ki miniszterelnökké. Döntéseiben eleinte főként a közélet első számú vezetőire támaszkodott; Lónyaynak Andrásy, Szlávynak és Bittónak pedig Deák Ferenc javaslatára adott kormányalakítási

megbízást. Később is messzemenően figyelembe vette a legbefolyásosabb politikusok véleményét, illetőleg a közhangulatot, s ennek nyomán akár személyes ellen-szenvét is félretette, amit Wekerle Sándor többszöri kinevezése egyértelműen bizonyít. Határozottan, sőt me-reven ragaszkodott viszont a kiegyezés során létrejött berendezkedéshez; Tisza Kálmán, mint erre korábban már utaltunk, csak azután válhatott kormányzati szereplővé, hogy lényegében feladta közjogi ellenzéki programját, a századfordulót követően pedig az impa-rlamentáris minisztériumok kinevezését a dualizmus kere-teinek feszegetése váltotta ki. Ferenc József legfőbb hadúri jogának sérthetetlenségét éppúgy többre értékel-te a parlamenti erőviszonyoknál, mint a közös bank fennmaradását; ezen intézmények védelmében akár a legélesebb konfliktusokat is vállalta. Felfogását saját maga úgy értelmezte, hogy nem alkotmányos uralkodó, hanem olyan császár (és király), aki megtartja az általa szentesített törvényeket.⁵⁶ Értékhierarchiájában tehát a parlamentáris kormányzás legfontosabb mozzanata, a többségi elv egyértelműen alárendelődött a kettős Mo-narchia összbirodalmi érdekeinek, illetőleg az alkotmá-nyos átalakulás után is fennmaradt felségjogok megőr-zésének.

Az uralkodónak a parlamenti többséggel szembeni följénye azonban igazán a bizalom megvonása során ér-vényesült. Kezdetben Ferenc József csak akkor vált meg miniszterelnökeiktől, amikor azok saját pártjuk tá-mogatását elveszítették, az 1880-as évek végétől azon-ban e téren magatartásában gyökeres fordulat követke-zett be. Először Tisza Kálmán kényszerült arra, hogy a korona bizalmának elvesztése miatt távozzon, noha a parlamentben szilárd többséggel rendelkezett. Hasonló sors várt Szapáry Gyulára, majd Wekerle Sándorra is; utóbbi nagy győzelmébe, az egyházpolitikai reformok megvalósításába bukott bele. Bár ellenzéki követelésre, de az uralkodó döntése nyomán mondott le Bánffy De-zső is, az 1906-ban hatalomra került koalíciót pedig az önálló jegybank felállítása körüli viták keretében a ki-rály szisztematikusan örölte fel. Ferenc József kénysze-rítette távozásra a szilárd többséggel rendelkező Khuen-Héderváry-kabinetet is, amikor nyilvánvalóvá

1903. november 3. – 1905. június 18. / 1913. június 10. – 1917. június 15.: Tisza István gróf (Benecúr Gyula festményének részlete)

1905. június 18. – 1906. április 8.: Fejérváry Géza, báró (fotó, 1906)

1912. április 22. – 1913. június 10.: Lukács László

1917. június 15. – augusztus 23.: Esterházy Mór, gróf

vált, hogy a legfőbb hadúri jog kismérvű korlátozásával próbálja elfogadtatni a véderőtörvényt. Az udvar nyomása alól még a kor emblematisz politikusa, Tisza István sem vonhatta ki magát; először arra kényszerült, hogy a háború kérdésében meghajoljon az uralkodó akarata előtt, majd az új király, IV. Károly készítette távozásra az átfogó választójogi reform elől elzárkózó kormányfőt. Ugyanakkor a korona egyik esetben sem a jog eszközt alkalmazta, hanem politikai úton, informálisan jelezte a bizalom megvonását. Ily módon nem az uralkodó mentette fel miniszterelnökeit, hanem megrendült helyzetük miatt ők ajánlották fel lemondásukat, s egyben ellenjegyezték a távozásukról szóló királyi kéziratot. Nem gyakorolta a király ez esetekben házfelosztási jogát sem, amely elvileg szintén alkalmas eszköz volt a többség bizalmát élvező minisztérium elmozdítására.⁵⁷

A korona bizalmának megvonását is részben az uralkodói prerogatívák védelme motiválta. Tisza Kálmának azért kellett távoznia, mert nem tudta változtatás nélkül elfogadtatni a véderőtörvényt, s a legfőbb hadúri jog körüli vitákba bukott bele Khuen-Héderváry munkapárti kabinetje is. Bonyolultabb esetnek tűnik Wekerle Sándor egyházpolitikai reformminisztériumának menesztése; e lépés háttérében vélhetően az húzó-dott meg, hogy Ferenc József belátta a változások elkerülhetetlenségét, ám a dinasztia és a klérus számára jelezni kívánta, hogy azokkal nem ért egyet. Emellett döntését a személyes ellenszenv is motiválta (melyen aztán később, 1906-ban felülemelkedett), csakúgy, mint IV. Károlyét, aki még a választójogi reformot követelő leirata előtt közölte a kormányfővel, hogy nem tud vele együttműködni.

A korona meghatározó szerepének fennmaradását tehát jórészt a dualista államszerkezet, a birodalmi érdekek elsődlegessége magyarázza.⁵⁸ A többségi elv érvényesítésének kudarcához azonban az is hozzájárult, hogy a parlamentáris kormányforma bevezetésének társadalmi-politikai feltételei jórészt még a századfordulót követően is hiányoztak. E két tényező egyébként szorosan kapcsolódott egymáshoz, hiszen az 1890-es évekig a pártképződést szinte kizárólagosan az Ausztriához való viszony kérdése szabta meg. A közjogi ellenzék, miként ezt a történelmi példák világosan mutatják, saját programja alapján nem juthatott hatalomra, s éppen azért küzdött a többségi elv érvényesítéséért, hogy a dualizmus kereteit tágító elképzeléseit megvalósíthassa. Ilyen körülmények között a parlamentáris kormányzati rendszer egyik alapvető sajátossága, a politikai váltógazdaság nem jöhetett létre, s ennek hiányát nem he-

lyettesíthette az a tény, hogy a kormánypárton belül időről-időre eltérő áramlatok jutottak túlsúlyra. Nem válhattak kormányzati szereplővé az új osztály-, illetve ideológiai jellegű pártok sem, hiszen a szűk, a lakosság mindössze 5,5–7%-ára kiterjedő cenzusos választójog mellett meg sem jelenhettek az alsóházban, vagy csupán néhány képviselővel rendelkeztek. Parlamenti váltógazdálkodás híján az országgyűlési ciklusok és a kormányváltások teljesen elszakadtak egymástól. Az alsóház alakuló ülései után az uralkodó nem nevezett ki minisztériumot, sőt, esetenként az újonnan létrejövő kabinetek egyik alapvető feladata az volt, hogy országgyűlési többséget, s netán pártot teremtsenek maguknak.⁵⁹ Ez alól csupán az 1905-ben megválasztott, koalíciós többségű parlament képezett kivételt, amelynek összeülése után, éppen a politikai erőviszonyok radikális átalakulása miatt, a korona új kormányt kívánt kinevezni, a katonai kérdések körüli viták azonban végül is imparlamentáris kabinet megalakulásához vezettek.

Mivel közjogi alapon kormányképes ellenzéki erő nem jöhetett létre, a parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése a modern, osztály-, illetve ideológiai jellegű pártok megerősödését feltételezte. E politikai alakzatok súlyának növekedése viszont a politikai jogok kiterjesztését, s végső soron az általános, egyenlő és titkos választójog megteremtését igényelte. A modern európai pártcsaládokhoz tartozó demokraták, polgári radikálisok és szociáldemokraták mindenekelőtt a jogkiterjesztésért küzdöttek, s részben hasonló irányvonalat követett a konzervatív Katolikus Néppárt is. A többségi és a bizalmi elv érvényesítéséért viszont a nemzeti ellenállás során, sőt bizonyos fókig még a koalíció szétesését követően is olyan politikai erők harcoltak, amelyek szemben álltak a választójogi reformtörekvésekkel.⁶⁰ Ilyen körülmények között a jogkiterjesztés hívei a koronától, illetve az imparlamentáris kormányoktól is elfogadták volna a demokratikus változásokat. A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtéséért és a politikai demokráciáért folytatott küzdelem, szemben a nyugat-európai államokkal, hosszú időn keresztül elkülönült egymástól. E két alapvető jelentőségű követelés először a koalíció bukásakor, Justh Gyula pártjában találkozott egymással,⁶¹ majd a dualizmus utolsó időszakában a választójogi blokk, illetve a reformok elkerülhetetlenségét felismerő konzervatív liberálisok felfogásában is összekapcsolódott.⁶² Mindez azonban már nem változtatott azon, hogy a dualizmus korában végül is egyik cél sem valósult meg.

Jegyzetek

¹ Az 1867:10. tc.-nek a kiegészítés folyamatában játszott szerepéről részletesebben lásd: Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 29–34. p.; a továbbiakban: Sarlós, 1976). Sarlós álláspontja szerint e jogszabály közjogilag abszurd helyzetet is teremthet: „A törvény ugyanis egyrészt azt deklarálja, hogy az évi költségvetés elfogadása nélkül adót kivetni és behajtani nem lehet, másrészt – és ez itt az ellentmondás – feljogosítja a királyt és a kormányt,

hogy a költségvetésre vonatkozó érdemi határozat előtt is feloszlassák, berekesszék, elnapolják az országgyűlést, és azt oly késői időpontban hívják össze, amikor már lehetetlen a költségvetésnek az év vége előtti megszavazása, elutasítása vagy módosítása. Az 1867:10. tc. ezáltal törvényes lehetőséget biztosított ahhoz, hogy a költségvetési jog szempontjából alkotmányellenes helyzet következzen be. Éppen ebben áll a közjogi abszurdum: törvény teremti törvényellenes lehetőséget.” (Sarlós, 1976, 30. p.) A szerző

szerint egyébként az 1867:10. tc. politikai célját csak akkor érthetjük meg, ha az előszentesítési jogot is figyelembe vesszük.

² Sarlós Béla szerint a királyi előszentesítési jogot nem „lehetett törvénybe foglalni, mert az annyira szemben állott az 1848:3. tc. rendelkezéseivel, a miniszterek ellenjegyzési jogát annyira visszajára fordította, hogy ilyen tartalmú törvényt a Deák-párti többség sem fogadhatott volna el, mert ezzel a kormány és az országgyűlés jogait oly mértékben korlátozta volna, ami a kiegyezés jogi perfektuálását lehetetlenné tette volna. Ezért a királyi előszentesítési jogot és a kormány egyéb hatáskörét is erősen korlátozó királyi végelhatározás jogát, mint a kormány és a király megállapodását, bizalmas természetű minisztertanácsai határozatba foglalták, amit csupán 1897-ben, közelebbről meg nem állapítható indiszkréción folytán került nyilvánosságra.” (Sarlós, 1976, 33–34. p.)

³ Részletesebben lásd: Sarlós, 1976, 34–38. p.; Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában (A közös minisztertanács, 1867–1906)* (História Alapítvány–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996, 56–58. p.; a továbbiakban: Somogyi, 1996)

⁴ Nagy Ernő álláspontja szerint „a királyi hadúri jogait is, mint általában hatalomkörét, csak az alkotmány által meghatározott módon és a törvények korlátai között gyakorolja” (Nagy Ernő: *Magyarország közjoga [Államjog]*, 7. átdolgozott kiadás, Budapest, 1912–1914, 350. p.; a továbbiakban: Nagy E., 1912–1914). Később a hatalomgyakorlás mechanizmusáról megjegyzi, hogy „Magyarország és Ausztria közös hadseregének ügyeit Ő Felsége a közös hadügyminiszter, a m kir honvédségnek és népfőlkésnek ügyeit a m kir honvédelmi miniszter által intézi” (Nagy E., 1912–1914, 351. p.). A tankönyvszerző ugyanakkor hallgat arról, hogy a közös hadügyminiszter, illetőleg a honvédelmi miniszter ellenjegyezte-e az uralkodó azon aktusait, amelyek a vezérletre, a vezényletre és a belső szervezett meghatározására vonatkoztak.

⁵ A katonai–politikai konferenciáról részletesebben lásd: Diószegi István: *Az 1877. évi budapesti szerződés előtörténete*. In: *A magyar külpolitikai útjai*. Tanulmányok (Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, 123. p.)

⁶ A két parlament és kormány által képviselt külön érdekek mellőzésének szándékát egyértelműen jelzi, hogy „alkalmanként a két honvédelmi minisztertől titoktartást kívánnak saját kormányukkal szemben – ez külön katonai kormányzat létét sejteti, egy olyan kormányzatét, mely feltétlenül elvárja az országos minisztertől a birodalmi érdek primátusának elismerését.” (Somogyi, 1996, 109. p.)

⁷ Andrássy Gyula miniszterelnöki kinevezését követően az országgyűlés bizalmát hangos ünnepléssel fejezte ki. „A közép, valamint a jobb oldalhoz tartozó összes, ugyisintén többen a baloldali tagok közül a fölolvastat több helyen hosszasan tartó lelkes éljenzéssel szakítják félbe, s a leirat azon pontjánál, mely Andrássy Gyula gr miniszterelnökké kinevezetéséről szól, valamint a végén fölállva szünni nem akaró viharos éljenzésekben törnek ki.” (*Az 1865-dik évi december 10-dikéi hirdetett Országgyűlés Képviseletének Naplója*, Harmadik kötet, Pest, 1867, 181. p.). A királyi kézirat felolvasását követően Deák Ferenc nyilvánvalóvá tette, hogy arról a Ház nem folytathat tanácskozást. „A kegy kir. leiratnak két fő tárgya van: az alkotmány visszaállítása és a magyar felelős miniszterium kinevezése. Erről természetesen tanácskozni nem szükséges, de nem is lehetséges: erre nézve tehát nincs más teendőnk, mint a mit t. elnökünk is kimondott, hogy t. i. köszönjük meg ő felségének és köszönetünket küldöttség által is fejezzük ki.” (uo., 182. p.)

⁸ Részletesebben lásd: Deák Albert: *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912, I. kötet, 158–159. p.; a továbbiakban: Deák A., 1912); Kozári Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere* (Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 205–206., 217. p.; a továbbiakban: Kozári, 2004). Deák Albert nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Lónyay bukásában a Deák-párt egységének megbomlása mellett a súlyos költségvetési válság is meghatározó szerepet játszott. Kozári pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a miniszterelnök

már 1872 elején, a választójogi törvényjavaslat kudarca miatt lejárta magát.

⁹ Deák A., 1912, 159–160. p.; Kozári, 2004, 228–244. p. Látva a kormánypárt belső bomlását, „Ferenc József ismételtén Szilávyt bízta meg a kormányalakítással, akit a mértékadó magyar politikusok nyomására Deák-párti–balközép koalíciós kormány alakítására kért fel. Gratz Gusztáv szerint Szilávy nyitott volt a balközép irányába, és kezdettől fogva hajlott koalíciós kormány alakítására. Ghyczy Kálmán naplója alapján azonban inkább az a kép rajzolódik ki, hogy Szilávy megkönnyebbült, amikor Tisza Kálmán nem fogadta el a neki szabott feltételeket (a közjogi ellenzéki program egyértelmű megtagadását) és a koalíciós kormányt nem sikerült megalakítani.” (Kozári, 2004, 237. p.) Kozári elemzéséből az is kitűnik, hogy az uralkodó Bittó Istvánt Deák Ferenc javaslatára nevezte ki miniszterelnökké.

¹⁰ „Aki meg tudta buktatni Tiszát, az az uralkodó volt és végül valóban ő tette meg, méghozzá azért, mert a véderő törvényt Tisza nem úgy vitte keresztül a kormányon és az országgyűlésen, ahogy az Ferenc József kívánsága lett volna. Az országon belül Tisza kompromisszumra kényszerült, már a kormány sem fogadta el változatlan formában a törvényjavaslatot. Ez persze számtalanszor megtörtént a 15 év alatt, de más természetű, főleg kereskedelmi kérdésekben. Nem mondhatjuk ugyanakkor, hogy a hadsereg ügyében sosem ellenkeztek, hiszen nem volt olyan közös költségvetés, amit ne akartak volna lefaragni a közös hadseregre szánt összegből, és általában sikerrel. A honvédelmi miniszter pedig hányszor menekült az uralkodó védőoszlopa alá miniszter társával szemben. Most azonban nem anyagi ügyek, hanem a véderő szervezeti kérdései kerültek napirendre. Az országgyűlésben hosszú vita kerekedett. A magyar országgyűlés elvesztette volna a tízévenkénti újoncmegajánlási jogát, és a magyar nemzet tekintélyét sértette, hogy az egyéves önkéntesek a tisztvi vizsgát nem teheték le magyarul, csak németül, amivel természetes hátrányba kerültek német anyanyelvű társaikkal szemben. Ebben a két kérdésben végül kompromisszumos megoldások születtek. Ez megrendítette Tisza pozícióját az uralkodó előtt. Viszont mindez 1888. novembere és 1889. január vége között történt. Több mint egy évvel Tisza Kálmán lemondása előtt. A logikus az lett volna, ha akkor mondott volna le, rögtön a véderő vita után. Akkor valószínűleg Rudolf főherceg öngyilkossága mentette meg a bukástól, mert a családi gyász elterelte az uralkodó figyelmét a magyarországi helyzetről és a miniszterelnökről. [...] Az uralkodó azonban már nem bocsátott meg. Tisza Kálmán a Kossuth-üggyel az országon belüli népszerűségét akarta növelni, de ehelyett az uralkodó maradék bizalmát játszotta el vele. Mert Ferenc József annak idején megbocsátotta Tiszának ellenzéki múltját, és jó miniszterelnököt nyert vele, aki egészen idáig lojális volt. Viszont a gyűlölt Kossuthot támogatni, az főben járó vétek volt. Tisza még reménykedett, hogy ezt is meg tudja magyarázni Ferenc Józsefnek, de ez már nem sikerült. És minthogy Tisza igazán realpolitikus volt, amikor megérezte, hogy elvesztette a király bizalmát, benyújtotta lemondását.” (Kozári, 2004, 524–525. p.)

¹¹ Deák A., 1912, 164–169. p.; Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék* (Budapest, a „Nyugat” kiadása, 1911, 391–396. p.). Wekerle lemondását indokolva, úgy érvelt pártja tanácskozásán, hogy „nemcsak egyes ügyekben, hanem általában véve nem vagyunk a legfelsőbb bizalomnak oly mértékben osztályosai, amint ezt az ügyek sikeres és eredményes vezetésére jelen viszonyaink közt kívánatosnak tartjuk, beadtuk Őfelségének tárcánkról való lemondásunkat. Őfelsége ezt a lemondást kegyelmesen elfogadta, bennünket egy új kabinet megalakulásáig az ügyek továbbvitelével megbízni méltóztatott.” A lemondott miniszterelnök beszédének részletét idézi: Deák A., 1912, 169. p.

¹² Deák A., 1912, 169–173. p.; Kozári, 2004, 534–535. p.; Villám Judit: *Báró Bánffy Dezső – Villám Judit: Szilágyi Dezső*. In: Jónás Károly–Villám Judit: *A magyar országgyűlés elnökei, 1848–2002*. Almanach (Argumentum Kiadó, Budapest, 2002, 120., 126. p.)

¹³ Deák A., 1912, 172. p.; Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből, 1901–1904* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 195–197. p.; a továbbiakban: Dolmányos, 1963)

¹⁴ Részletesebben lásd: Deák A., 1912. 172–173. p.; Dolmányos, 1963. 254–264. p.; Pesti Sándor: *Az újkori magyar parlament* (Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 26–27. p.; a továbbiakban: Pesti, 2002)

¹⁵ Részletesebben lásd: Dolmányos, 1963. 267–279. p. Dolmányos szerint „A parlamenti ellenzék a kilences bizottság munkáját látva. Apponyi, Wekerle vagy Andrássy miniszterelnöki kinevezését várja, de helyettük Tiszát kapja. November 4-én, a kormány bemutatkozásakor a képviselőház baloldala a csalódottak keserűségével, zajos tüntetéssel fogadja Tisza Istvánt és minisztereit. Az új kormányfő jobban eligazodik a parlamentben, mint elődje. Tiszában van az ellenzék fegyvereivel és erőkészletével. Az ellenzéki taktikázásra taktikázással válaszol: programbeszédét először a főrendiházban mondja el, s miután itt felkelti a figyelmet, november 6-án ismét a képviselőház elé áll. Az ellenzék ekkor is hangoskodik, de legalább lehetővé teszi a beszéd elmondását [...] Tisza István anélkül, hogy bármely lényeges kérdésben engedne az előző kormányok álláspontjából (különösen a létszámemelés tekintetében), egy engedékeny látszatú s az ellenzék beszéd- és gondolkodásmódjához simuló politikai programot terjeszt a parlament elé.” (Dolmányos, 1963. 271. p.). 1903 novemberében tehát a „bemutakozó miniszterelnök a parlamenti válság leküzdése érdekében minden igyekezetével alkalmazkodni kíván az ellenzékhez és a szabadelvű párti opozícióhoz. Tisza nem az erős kéz, hanem – tudatosan – az engedmények és tárgyalások jegyében foglalja el hivatalát. A kormányprogram jórészt az Apponyi-csoport javaslatait sajátítja ki, illetve hozzáhangolódik az ellenzék több követeléséhez.” (Dolmányos, 1963. 279. p.) Tisza István első kormányának bemutatkozásakor, 1903. november 4-én az ellenzék követelte, hogy szavazzanak a kinevezést tartalmazó királyi kézirat tudomásulvételéről. A néppárti Rakovszky István, követelve a szavazást, felszólalásában úgy fogalmazott, hogy „A ház elnöke és jegyzője határozatokat mondott ki, mint e háznak határozatát [...] anélkül, hogy a házat megkérdezte volna. Ezáltal a képviselőknek szavazati jogát elkobozta álnokul [...] nem azon pártatlansággal kezelve tisztét, mint a hogy eddig hozzá voltunk szokva.” (Képviselőházi Napló 1901–1906. XVIII. kötet, 245. p.) Tisza István az ellenzék követelését elutasította, hangsúlyozva, hogy „A ház általános, változatlan gyakorlata volt és gondolom, nem is lesz magyar képviselőház soha, a mely ezen a téren más eljárást kövessen, hogy a beérkezett legkegyelmesebb királyi leiratot kihirdette, felolvasta, vita nélkül hódoló tudomásul vette. [...] Utánanéztam az összes precedensnek. Vita nélkül tudomásul vette és a főrendiházhoz átküldötte. Azután igenis megindult a vita. Meg fog indulhatni most is; a mint egyszer a kormánnyal áll szemben a t. ellenzék, nagyon természetesnek, nagyon jogosnak találom, ha felveszi a harcot. Nem is fogunk kitérni előle. Most azonban nem történt egyéb, mint hogy a dolog természeténél, a magyar közjog sarkalatos alaptételeinek megfelelően a legkegyelmesebb királyi kézirat tudomásul vétetett és a ház intézkedett annak a főrendiházhoz való átküldéséről.” (Képviselőházi Napló, 18. kötet, 247. p.)

¹⁶ Részletesebben lásd: Deák A., 1912. 174–175. p.; Dolmányos, 1963. 369–396. p.; *Magyarország története 1890–1918*. Főszerk. Hanák Péter (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. I. kötet, 557–560. p.; a továbbiakban: Magyarország története 1890–1918). Dolmányos István elsősorban a parlamenti hangulatváltozással magyarázza, hogy Tisza István végül is miért indítványozta az alsóház feloszlását. Véleménye szerint a kormányfőt mindenképp az az motiválta, hogy „A számbelileg megnövekedett ellenzék [...] viharos kormányellenes tüntetéssel teszi az üléseket. Előre bejelenti, hogy Perczel Dezsőt nem hagyja elnökölni” (mivel a házelnök vezényelte az ún. zsebkendőszavazást) „mire Jakabffy alelnök kénytelen átvenni az elnöklést. A koalíció ismételt érvénytelenségét nyilvánítja a Lex Danielt (a házszabály-módosítást), „s okfejtése még a Szabadelvű Párt megmaradt törzsgárdájára is hatást gyakorol. Ilyen körülmények között Tisza számára egyenesen veszélyessé válik a további kísérletezés. Elhatározza, hogy feloszlattatja a képviselőházat és új választásokat irat ki. Az ellenzék december utolsó napjaiban már

biztos értesüléssel rendelkezik a kormány szándéka felől. A képviselőház legközelebbi ülésén, január 3-án ünnepélyes órással tiltakozik a ház ex-lex-ben történő feloszlata ellen, amelyet újabb alkotmányserzésnek tekint [...] Az uralkodó azonban nem méltányolja a koalíció tiltakozását. Feloszlattatja a képviselőházat, majd elrendeli a választásokat.” (Dolmányos, 1963. 415–416. p.)

¹⁷ Deák Albert szerint „Tisza gróf márcsak azért sem akart újlag a kormányzásra vállalkozni, mert az ország akkori hangulata új választások útján többség szerzését kizárta, mint kisebbség pedig – az abszolút többséget képviselő szövetkezett ellenzékkel szemben – kormányozni képtelenségnek tartotta. Ellenben igen helyesen, az ellenzék parlamentáris felelősségére hivatkozott, mely szerint többséget nyervén a kormányalakítás most már az ő kötelessége.” (Deák A., 1912) A szerző tehát a koalíciót hibáztatta azért, hogy 1905-ben a többségi elv végül is nem érvényesülhetett.

¹⁸ *Magyarország története 1890–1918*, 562–565, 568–570. p. Ferenc József számára „kézenfekvő lett volna az országgyűlés feloszlata és új választások kiírása, de minden előrejelzés még nagyobb ellenzéki többséget jósolt. A szorult helyzetben az ausztriai félalkotmányosság tapasztalataiból merített ötlet nyújtotta az elsősegélyt: átmeneti, parlamenten kívüli kormány kinevezése, amellyel időt lehet húzni, amíg lecsillapodnak a kedélyek. Erre az önfeláldozó feladatra magyar politikus nem vállalkozván, csupán egyetlen személy jöhetett számításba: báró Fejérváry Géza tábornagy, a magyar királyi darabont testőrség kapitánya: őt ajánlotta Tisza is.” (Magyarország története 1890–1918, 569. p.)

¹⁹ *Magyarország története 1890–1918*, 570–571. p. A bizalmatlanságot kinyilvánító határozat egyébként kísérletet tett arra, hogy Magyarország kormányzati rendszerét 1848, illetőleg 1867 óta parlamentárisnak minősítse. A Kossuth Ferenc által beterjesztett határozati javaslat szerint „a képviselőház hódoló tisztelettel tudomásul veszi ő Felsége kéziratát és kihirdetés céljából a főrendi házhoz való átküldését elrendeli. Minthogy azonban a Fejérváry-kormánynak a miniszterelnökhöz intézett és általa ellenjegyzett királyi kéziratban megállapított jellege nem felel meg a parlamentáris kormányforma követelményeinek, a képviselőház a Fejérváry-kormány iránt bizalmatlansággal viseltetik. A határozati javaslat egy axiómaszerű igazságnak a következménye; ez az igazság a magyar alkotmányosságnak egyik alaptételét képezi, amely szerint Magyarországon csak oly minisztérium létezhetik, amely független parlamenti felelős minisztérium.” (Képviselőházi Napló 1905–1910. I. kötet, 466. p.) Hasonló álláspontot foglalt el Bánffy Dezső is a nemzeti ellenállásról szóló határozati javaslatát indokoló beszédében. „Ha a parlamentarizmus elveinek megfelelő alkotmányunk van, akkor csak oly kormánynak van létjogosultsága, amely kormány egy többség támogatására számíthat. Elismerem, a felséges úrnak törvény biztosítja a jogát, hogy kormányt nevezzen ki; de a mi jogunk is megvan: hogy ezen kormánnyal szemben megállapítsuk a magunk álláspontját és kifejezést adjunk annak, hogy hajlandók vagyunk-e őt támogatni vagy sem. Már az alakulás, mellyel ezen kormány létrejött, már azon királyi irat, amely b. Fejérváry Géza ellenjegyzésével a hivatalos lapban is megjelent, kizárja a lehetőséget annak, hogy higgyük, hogy a parlamentarizmus elveinek megfelelő alkotmányos kormányzatra törekszik.” (uo., 469. p.) Ezen az alapon bírálta azt az uralkodói álláspontot, hogy „a szövetkezett pártok nem terjesztettek a felség elé olyan programot, melynek alapján kormányt alakíthatott volna. Ha a parlamentarizmus elveinek megfelelő alkotmányunk van, akkor itt vita nem lehet, akkor a többség által felállított program kell, hogy a kormány kinevezésére alapul szolgáljon.” (uo.)

²⁰ A nemzeti ellenállás eseménytörténetét, a szereplők politikai motivációit és a paktum létrejöttét részletesebben lásd: *Magyarország története 1890–1918*, 571–608. p.

²¹ A Fejérváry-kormány vád alá helyezésének lehetőségeiről és a feudális kori jogszabályok alkalmazásáról részletesebben lásd: Sarlós, 1976, 189–193. p. Sarlós hangsúlyozta, hogy a koalíció a vád alá helyezést „ugyanúgy el akarta kerülni, mint a forradalmi akciókat, ezzel pedig már 1905. június 21-én, a kormány bemutatkozásakor elárulta gyengeségét. A Fejérváry-kormány vád alá he-

lyezése iránti indítványt csak szeptember 12-én nyújtotta be a vezérőrk bizottság. Ezen a napon azonban a kormány már lemondott, s az uralkodó elfogadva a lemondást, csupán az ügyek átmeneti továbbvitelével bízta meg, ez semmiképp sem akadályozhatta volna meg, hogy a koalíciós többség a képviselőház szeptember 15-i ülésén vád alá helyezze a kormányt, még a ház ülését elnapoló kézirat felolvasása előtt. A koalíció azonban abban bízott, hogy a kormány lemondásának elfogadása lehetőséget teremt arra, hogy katonai programjának részben akceptálásával kormányra kerüljön, s ezért csupán törvénytelennek nyilvánította az elnapolást, s a kormányt nem helyezte vád alá. Nem tette meg ezt sem október 10-én, sem december 19-én, holott a szeptember 23-i ötperces «audiencia» nem hagyott kétséget az iránt, hogy az uralkodó a katonai követeléseket nem fogadja el, s az országgyűlés normális működésére sem lesz kilátás.” (Sarlós, 1976, 189–190. p.)

²² A darabontkormány támogatása ugyanakkor a szociáldemokratákat és a polgári radikálisokat is nehéz helyzetbe hozta, hiszen e lépésükkel szembefordultak a nemzeti mozgalommal. „...ha hatalmi szóval végül is kiterjesztették volna a választójogot, ami [...] nem tartozott a képtelenségek közé, az ilyen reform a közép-retegektől és jelentős néptömegektől támogatott nemzeti mozgalom ellen irányult, annak ellensúlyozására szolgált volna, ez pedig a nemzeti és a demokratikus erők közötti szakadékot mélyítette, a hazai progresszió táborát még jobban megosztotta volna. A szociáldemokrata párt taktikájának elv- és célszerűsége nem abban állt, hogy helyeselte, előrelépésnek tekintette a felülről tervezett, bécsi passzussal ellátott reformot, hanem hogy aktívan támogatta, a demokrácia jelvényeivel legitimálta azt a kormányt, amelynek abszolutisztikus tendenciája előtte is, kezdettől, nyilvánvaló volt.” (Magyarország története 1867–1918, 584–585. p.) A polgári radikálisok a szociáldemokratáknál is erőteljesebben támogatták a darabontkormányt, mivel politikusaik egy része hivatalt is vállalt a reformok megvalósítása érdekében. Részletesebben lásd: *Magyarország története 1867–1918*, 585–586. p.

²³ Részletesebben lásd: Pölöskei Ferenc: *A Függetlenségi Párt kettészakadása és a koalíció felbomlása* (Századok, 1961, 4–5., 616–618. p.; a továbbiakban: Pölöskei, 1961)

²⁴ Részletesebben lásd: Pölöskei, 1961, 618–623. p. A függetlenségek egypárti kormányzati elképzeléseit Holló Lajos, a bankcsoport egyik vezetője azzal indokolta, hogy „A további pártszövetkezésnek minden erkölcsi alapja hiányzik. Feltétlenül szét kell válniuk a pártoknak, azután kormányozzon az, amelyik a hatalmat magához tudja ragadni. Mivel azonban a 48-as párt a nemzet bízalma, ez a párt van túlnyomó többségben, elérkezett a tiszta 48-as kormány megalakulásának ideje. Holló Lajosnak a *Magyarország* 1909. május 1-jei számában megjelent cikkét idézi: Pölöskei, 1961, 620. p.

²⁵ Részletesebben lásd: Pölöskei, 1961, 623–625. p. A tárgyalások elhalasztása elvileg nem változtatta meg a függetlenségek álláspontját. A párt július 9-ei értekezlete „tudomásul vette a kormány kinevezését és határozatot mondta ki, hogy fenntartja a többségi elv alapján a kormányzásra vonatkozó igényét és [...] csak olyan kormányt fog az ősszel az új alakuláskor támogatni, amely a többségi elv tekintetbe vételével alakult és azonnal hozzájárul a választási törvény megalkotásához [...] az önálló nemzeti bank felállítása tekintetében pedig [...] kívánja, hogy az új kormány haladéktalanul tegye meg az önálló bank felállításához szükséges előkészületeket”. A Függetlenségi és 48-as Párt határozatát idézi: Pölöskei, 1961, 625. old.

²⁶ „Kristóffy Daruváryhoz, a kabinetiroda főnökéhez írott levelében a 67-es koncentráció tervét halványított gondolatnak minősítette. Szerinte Andrassy már bekezdett ember. A volt szabadelvűek – Tisza, Kuen, Lukács, Székely Ferenc – nem ugranak be a helytelen vállalkozásba. A terv megvalósulása esetén pedig a szociáldemokraták, a bankcsoport, a nemzetiségek, a parasztpártiak, polgári radikálisok egységes, nyílt harcot indítanak a kormány ellen.” (Pölöskei, 1961, 627. p.)

²⁷ Deák A. 1912, 177–178. p.; *Magyarország története 1890–1918*, II., 779–784. p.; Pölöskei, 1961, 625–637. p. Az imparlamentáris

kormány kinevezésének hangulati előkészítését szolgálva a hatvanhetesek lapja. Az *Újság* 1910. január 6-án azt írta, hogy „A nagy kormány, a nemzeti kormány [...] a megváltás és felszabadítás kormánya elenyészik. Örül maga is, örül az ország is, hogy végre eltakarítják. Nyolc hónapja, hogy ott feküdt a parlament porondján, letiporva, elgázolva, dicstelen csupaszságában. [...] Nem jöhet utánuk olyan rossz, ami kíváncsabb ne lenne annál a nyomorúságosabb látványnál, amelyet ők nyújtottak.” Idézi: Pölöskei, 1961, 636. p.

²⁸ Justh Gyula javaslatának elfogadása előtt a parlament elvetette Andrassy Gyula indítványát, amely, elismerve a minisztérium imparlamentáris jellegét, türelmi időt adott volna a kormánynak. „Az Alkotmánypárt határozati javaslata szerint mondja ki a ház, hogy mivel az alkotmányos élet folytonosságát megakasztani, a közvetlen állami szükségletek törvényhozási tárgyalását meggátolni nem kívánja, és mivel a jelenlegi viszonyok között nem lát ma még okot arra, hogy a parlamenti szokás- és gyakorlattól eltérően előzően foglaljon végelegesen állást, ezért a bizalom kérdésében ezidőszent nyilatkozni nem óhajt, hanem az arról való határozathozatalt elhalasztja és csakis abban a feltevésben veszi a kormány kinevezését egyszerűen tudomásul, hogy a kormány, jóllehet nem a parlamenti pártokból alakított, tiszteltetben tartja a parlament jogkörét és az alkotmányossághoz mindenben szigorúan ragaszkodik.” (Képviselőházi Napló, 1906–1911, XXVI. kötet, 111. p.) Andrassy javaslatának háttérében az húzódott meg, hogy Kuen-Héderváry, kinevezését követően, megszerezte a koalíciós pártok támogatását, vagy legalábbis semlegességét. Lásd: *Magyarország története 1890–1918*, 783. p.

²⁹ A függetlenségek hivatalos álláspontját kifejtve Batthyány Tivadar úgy fogalmazott, hogy „parlamentáris alkotmányunk szabályai, írott és tradícionális törvényeink parancsa szerint a magyar kormány abban a pillanatban, amíg az a képviselőház leszavazta, két dolgot tehet, rendes körülmények között. Az egyik az, hogy feltétlenül és azonnal bejelenti lemondását, kéri a háznak elnapolását abból a célból, hogy a lemondást bejelenthesse és a felség az új kormány alakítása iránt intézkedhessen. Másik eset lehetséges, az, hogy a kormány Ő felségétől, a királytól az országgyűlésnek azonnal a törvény által előírt legrövidebb idő alatt való feloszlását kérje ki.” (Képviselőházi Napló, uo., 192. p.)

³⁰ A nemzeti ellenállás meghirdetése ellenére „csak Szabolcs megyében alakult 1905-ös mintára »alkotmányvédő bizottság«. A megyei törvényhatósági bizottságok többsége aggodalmát fejezte ugyan ki a parlamenten kívüli kormány kinevezése miatt, de sora beiktatta az újonnan kinevezett munkapárti főispánokat. A kormány ugyanakkor ügyes, rugalmas politikát folytatott. Az új főispánokat általában a helyi törvényhatósági bizottságok befolyásos tagjai közül választotta ki. Csupán az »ellenálló« Szabolcs megyében került sor később új munkapárti főispán kinevezésére.” (Magyarország története 1890–1918, 786. p.)

³¹ *Magyarország története 1890–1918*, 785–788. p. Ferenc József álláspontját többek között a *Magyarország* c. lapban megjelent nyilatkozatában fogalmazta meg. „Régi óhajom, hogy a 67-es szabadelvű politika elégtételt kapjon. Örülök, hogy ez most a magyarországi választások során megtörtént. Bízom abban, hogy a magyar nemzet a jövőben is ragaszkodni fog Deák alkotásához.” (Magyarország, 1910. június 5.) Idézi: *Magyarország története 1890–1918*, 788. p.

³² Részletesebben lásd: Pölöskei Ferenc: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 54–60. p.; a továbbiakban: Pölöskei, 1970)

³³ Az udvar álláspontját a konzervatív osztrák politikai erők is támogatták. A keresztényszocialista *Reichspost* 1912. február 27-ei cikke szerint a katonai követelésekről való „meg egyezés kettévágna a Monarchia ütőerét. Kuen feltétlenül lojális és a Monarchia hatalmi állásához is ragaszkodik, de abbéli buzgalmában, hogy a Kossuth pártot a maga részére megnyerje, ígéretének horderejével nem volt igazán tisztában. Magától értetődik ugyanis, [...] hogy a törvény illetlen felforgatásához és a felségjogok ilyen megsorbitásához a korona hozzájárulását sohasem fogja megkapni, és hogy a hivatott tényezők a legnagyobb határozott-

sággal ellene fognak szegülni annak, hogy a magyar kormány részéről egy ilyen törvény sérelem elkövetessék.” A cikket idézi: Pölöskei, 1970, 61. p.

³⁴ Részletesebben lásd: Pölöskei, 1970.

³⁵ Részletesebben lásd: Pölöskei, 1970, 62–64. p.

³⁶ Návay Lajos házelnök először azt állította, hogy nem lehet határozni a királyi kéziratról, majd Batthyány Tivadar közbeszólására mégis szavaztatott annak tudomásulvételéről. A vitát és a szavazás eredményét lásd: Képviselőházi Napló 1910–1915. XVI. kötet, 66–67. p.

³⁷ Részletesebben lásd Pölöskei, 1970, 64–65. p. Az ortodox hatvanheteseket támogató *Neue Freie Presse* 1912. április 17-ei írásában részletesen elemezte Khuen-Héderváry bukásának okait, cáfolva a távozó kormányfő azon érvelését, hogy lemondása a közös hadügyminiszterrel való ellentéte miatt következett be. „A válság valódi oka [...], hogy Khuen három nagy mulasztást követett el. Elmulasztotta, hogy annak idején gondoskodjék a házszabály-revizióról; elmulasztotta akkor felvenni a küzdelmet az obstrukcióval, mikor még a kormány és a többség teljes erejében volt; s elmulasztott békét kötni az ellenpárttal, mikor az mérsékelt követeléseit teljesítése fejében késznek mutatkozott erre. Mikor pedig a politika következményei láthatóvá váltak, s Khuen már nem tudott magán segíteni, akkor követte el a legnagyobb hibát. Gróf Apponyi politikájába fogott, pedig ez ellen küldték ki; katonai engedményekkel, amelyeket felülről kap, akarta megingott pozícióját lefelé megerősíteni.” A cikket idézi: Pölöskei, 1970.

³⁸ Részletesebben lásd Pölöskei, 1970, 65–69., 72., 159–161. p. A Lukács-ügy volt az első pártfinanszírozási botrány Magyarországon, jelezve, hogy a modern választási harcok eszköztára hazánkban már jóval a tömegdemokrácia kifejlődése előtt megjelent.

³⁹ Részletesebben lásd: Pölöskei, 1970, 192–193. p.

⁴⁰ Részletesebben lásd: Diószegi István: *Tisza István és a világháború*. In: *A magyar külpolitikai útjai*. Tanulmányok (Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, 278–287. p.; a továbbiakban: Diószegi, 1984). Diószegi a kormányfő kettős függését a külpolitika terén mutatta ki. Tisza álláspontváltozásának motivációit elemezve hangsúlyozta, hogy „magyar miniszterelnököknek és magyar politikusnak egyáltalán, aki a külpolitika kérdéseiben állást foglalt, két tényezővel kellett számolnia: az udvarral és a parlamenttel [...] Véleményének akkor volt súlya, ha e két tényező közül valamelyiket maga mögött tudta [...] A sajátos közjogi alkat azonban kezdetől fogva magába foglalta a kérdést: mi történik akkor, ha a magyar miniszterelnök mindkét tényező támogatását elveszti? 1914. júliusában pontosan ez a helyzet állt elő [...] Tisza István előtt világos volt, hogy a magyar politikai közvélemény ugyanazt akarja, mint a bécsi háborús párt: a Szerbiával való leszámolást. Háborúellenes álláspontjának csak úgy lehetett hatékonysága, ha ahhoz az udvarban támogatást talál. Egyedül az uralkodóban reménykedhetett. Innen az intenzív kapcsolatteremtés, az audiencia és a kétszeri felségfelterjesztés. Minden hiábavalónak bizonyult. Burián július 12-i táviratából kiderült, hogy a legfelsőbb helyen is hiányzik a konszenzus.” (Diószegi, 1984, 286–287. p.)

⁴¹ Részletesebben lásd: Hajdú Tibor: *Károlyi Mihály* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 213., 218. p.; a továbbiakban: Hajdú: Károlyi, 1978); Varga Lajos: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*. (Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 38., 41–42., 44. p.; a továbbiakban: Varga L., 2004)

⁴² Hajdú: Károlyi, 1978, 218–223. p.; Varga Lajos: uo. 44; 48–49; 51; 55. old. A kisebbségi kormány nemcsak a parlamenten belüli ellenzékét fogta össze, hanem a választójogi blokkot is bevonta a kabinetbe, mely 1917. június 6-án alakult meg, a Függetlenségi és 48-as Párt, a Demokrata Párt, a Radikális Párt, az MSZDP és a keresztényszocialisták részvételével. „A választójogi blokk vezetője jólesően vette tudomásul, hogy Batthyány Tivadart és Vázsonyi Vilmost meghívták a kormányba s a választójogi reform keresztülvitele érdekében kötelességükre tette a megbízatás vállalását. Vázsonyi és Batthyány nem saját pártjaik, hanem a választójogi blokk képviselőit lettek az Esterházy-kormány tagjai.” (Varga L., 2004, 51. p.)

⁴³ Részletesebben lásd: Hajdú: Károlyi, 1978, 226–227. p.; Varga L., 2004, 57–64. p.

⁴⁴ Részletesebben lásd: Varga L., 2004, 67., 70–72., 74–76., 123–128., 144–147., 155–162. p.

⁴⁵ Varga L., 2004, 196–201. p. A döntő fordulat április 15-én következett be. „A király a kora délutáni órákban megkezdte a politikussal az érdemi tárgyalást. Fogadta Esterházy Mórict, Apponyi Albertet, Andrássy Gyulát. Hosszabban tárgyalt Vázsonyival, s itt nyilvánvalóvá vált, hogy a házfelosztás előzetes királyi felhatalmazása már nem alkalmazható, s így a kormány eredeti tervezete megvalósíthatatlan, hisz a többség elutasítja, viszont a házfelosztás csak uralkodói hozzájárulással lehetséges.” (Varga L., 2004, 201. p.)

⁴⁶ A korona álláspontváltozását a Monarchia különutas békekötési kísérleteinek nyilvánosságra hozatala idézte elő, ami után IV. Károly a német szövetség látványos megerősítésére kényszerült. Varga Lajos munkája ezt az összefüggést részletesebben nem fejti ki, csupán sejteti a kapcsolatot az ún. Sixtus-levelek közlése és a korona álláspontváltozása között (Varga L., 2004, 200., 205., 209. p.).

⁴⁷ Az uralkodó a váratlan felszólítás elfogadására azzal az érveléssel kívánta meggyőzni Sztérynyit, hogy amennyiben a megbízást nem vállalja, „Tiszát lesz kénytelen felkérni, amit szeretne megspórolni.” (Varga L., 2004, 211. p.)

⁴⁸ Lásd: Varga L., 2004, 211–212. p. A kormánypárton belüli erőviszonyok módosulásában döntő szerepet játszott Tisza Istvánnak a kéthónapos indemnitási törvényjavaslat vitája során elhangzott beszéde. Ennek nyomán „tovább erősödött Wekerle pozíciója, s meggyőződésévé vált, hogy a megegyezést neki kell tető alá hoznia. Pártjában is bővült a megegyezést követelők csoportja, míg Andrássy és Apponyi frakciója egyre látványosabban szorult ki a kormányzati hatalomból.” Még aznap az alkotmánypártiak vacsoráján „kiderült, hogy a 48-as Alkotmánypárt frakciójának fele (szemben az április 19-i határozattal) hajlandó nagyobb elvi engedményekre is. Sztéryny vállalkozását ezért nem támogatták tovább, mert a törvénytervezet vitáját és lezárását össze akarta használni. Márpedig a Vázsonyi-tervezet részletes vitáját és parlamenti beterjesztését, a munkapárttal egyetértve, ha kell, elvi engedmények árán is tető alá akarták hozni. [...] Ez a csoport a megoldást Wekerle újbóli miniszterelnöki megbízatásában látta, amit a munkapárti parlamenti többség is egyetértően üdvözölt. A 48-as Alkotmánypárt a szakadás szélére került.” (Varga L., 2004, 215–216. p.)

⁴⁹ Részletesebben lásd: Varga L., 2004, 217–224. p.

⁵⁰ A kor vezető alkotmányjogászai viszont határozottan tagadták, hogy a dualizmus időszakában megjelentek a parlamentáris kormányzati rendszer csirái. Kautz Gyula megfogalmazása szerint „politikai életünk 1865–1868 óta való folyamatában, a parlamentarismusra irányuló, illetve következtetést engedő úgynevezett szokási cselekmények, conventionális viselkedési szabályok nem léteznek, ilyenekre tehát nem is hivatkozhatunk.” Kautz Gyula: *A parlamentarismus és különösen a parlamentáris kormányzat*. Első közlemény (Budapesti Szemle, 1906. január, 349. szám, 89. p.; a továbbiakban: Kautz, 1906). Hasonló álláspontot foglalt el Concha Győző is: „A szokásra sem hivatkozhatni véleményem szerint, mely akár jogi intézménnyé tette volna a parlamenti kormányt, akár csak olyan elfogadott, bevett, conventionális viselkedési szabályokat állított volna fel az esetekre nézve, amelyekben a ministereknek le kell mondaniok, mint amilyeneken az angol parlamenti rendszer nyugszik.” (Concha Győző: *Jogi intézménye a parlamenti kormány?* Budapesti Szemle, 1905. december, 348. szám, 441. p.; a továbbiakban: Concha, 1905). Felfogásukat mindketten 1905–1906 fordulóján, a nemzeti ellenállás időszakában fejtették ki, szabadulva nézőpontból bírálva azokat a függetlenségi párti véleményeket, amelyek a hazai kormányzati rendszert parlamentárisnak tekintették, s ezen az alapon a darabont kormány kinevezését és működését alkotmány- és törvényellenesnek ítélték.

⁵¹ „A dualizmus kori gyakorlat szerint a király leiratban tájékoztatta a Házát a régi kormány felmentéséről és az új kinevezéséről, amely azt hódolattal tudomásul vette. Ezt követte a miniszterelnök programbeszéde, majd a vezérszónokok felszólalása és a miniszterelnök válasza. Szavazás azonban sem a kormányfő szemé-

lyéről, sem a kormányprogramról nem volt. 1903 novemberében Tisza István beiktatásakor az ellenzék kifogásolta, miszerint a házelnök nem tette fel a kérdést, hogy a képviselőház tudomásul veszi-e a királyi leiratot. Ugyanez megismétlődött 1910 januárjában Khuen-Héderváry kinevezésekor.” (Pesti, 2002, 24. p.)

⁵² Pesti Sándor különös jelentőséget tulajdonít annak, hogy Khuen-Héderváry és a kor más vezető politikusai elméletileg elfogadták a többségi elvet. „A kormány hatalomra kerülésének módjával szorosan összefüggő kérdés a többség bizalmát elvesztő kabinet sorsa. Mint említettük, a vonatkozó jogszabályok erre a problémára nem tértek ki, a közgondolkodás azonban egyértelműen harmonizált a parlamentáris megoldással. Erre utal Khuen-Héderváry fentebb idézett nyilatkozata, és ezt a szellemiséget tükrözi többek között ifjabb Andrássy Gyulának a parlament plénümán, 1910 januárjában kifejtett véleménye is. „A kormány sorsa, az, hogy megmaradhat-e vagy sem, úgyszint az alsóház kezében van. Változtatlanul módjában van az alsóháznak megbuktatni a kormányt akkor, amikor neki tetszik.” (Pesti, 2002, 26. p.) A szerző azonban nem említi, hogy Andrássy fejtegetése éppen az imparlamentáris Khuen-Héderváry-kormány érdekében hangzott el, s arról is hallgat, hogy a korabeli alkotmányjogászok, különösen az általunk is idézett Concha Győző, a gróf felfogását élesen bírálták.

⁵³ Ez az érvelés elsősorban Polónyi Géza, a Wekerle-kormány egykori igazságügy-minisztere felszólalását jellemezte. „...ennek a képviselőháznak nemcsak joga, de kötelessége is alkotmányjogi szempontból megvizsgálni, vajjon a leérkezett királyi kézirat megfelel-e a törvénynek, van-e rajta alkotmányos minister ellenjegyzése és megfelel-e az a királyi kézirat alkotmányunk egyéb sarkalatos tételeinek?” (Képviselőházi Napló 1906–1911. XXVI. Kötet, 86. p.)

⁵⁴ A két eljárásmodot jellemezve Batthyány Tivadar kifejtette, hogy „itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a régi tradíció követésé-e, amely szerint akkor, midőn a miniszterelnök úr bemutatja a királyi kéziratot, amellyel a kormány kinevezetett, ezt előbb intézzük-e el, és azután terjeszse elő a miniszterelnök úr az ő programbeszédét, vagy megtartassék-e az a gyakorlat, hogy akkor, amidőn a királyi kéziratot bemutatják: ugyanakkor, midőn a ház a királyi kézirat tudomásul vételére és a főrendi házhoz való utalására határoz, alkalma és módja legyen arra, hogy az új kormány programja felett is megnyilatkozhassék. Ebben a szegény Magyarországon, ahol folyton támadások intézteknek alkotmányunk ellen, nekünk, ennek a képviselőháznak, az alkotmányos tradíciókat meg kell tartanunk. Felkérem a miniszterelnök urat, hogy mondja el programbeszédét.” (Képviselőházi Napló, uo., 87. p.)

⁵⁵ Pesti Sándor szerint a dualizmus időszakában még két olyan esetről van tudomásunk „amikor a hivatalban levő kormányt a parlamentben leszavazták. 1877 szeptemberében – Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején – a választási bíráskodásnak a független bíróságok hatáskörébe utalásáról szóló törvényjavaslatot a Ház már az általános vita lezárása után elvetette (64: 62 arányban), így ez nem is került részletes tárgyalás alá. A másik eset 1898 decemberében játszódott le. Szilágyi Dezső házelnök pártjának azon bírálata hatására, miszerint nem lép fel elég erélyesen az ellenzéki obstrukcióval szemben, lemondott pozíciójáról. A függetlenségi vezér, Kossuth Ferenc azt indítványozta, hogy a Ház a bejelentést ne vegye tudomásul, Bánffy miniszterelnök viszont az új elnök megválasztásának napirendre tűzését javasolta. A szavazás során nem csupán a Ház, hanem a Szabadelvű Párt többsége is Kossuth Ferenc indítványa mellett foglalt állást, tehát leszavazta saját miniszterelnökét.” (Pesti, 2002, 27–28. p.) Pesti megjegyzi, hogy ez utóbbi esetek nem jártak a hivatalban levő miniszterelnök bukásával, Bánffy azonban – mint erre korábban már többször utaltunk – a kialakult válság miatt 1899 februárjában lemondásra kényszerült.

⁵⁶ Lásd: Somogyi, 1996, 97. p. Ferenc József az alkotmányosságról vallott nézetét ugyan egy osztrák minisztertanácsi ülésen fogal-

mazta meg, ám az nyilván magyar királyi szerepfelfogására is érvényes volt.

⁵⁷ „A koronának van joga a többséggel bíró minisztériumot is elbocsátani, és az ezt támogató alsóházat is feloszlatni, ami azonban oly esetben fog történni, ha az államfő nézete szerint a parlament magatartása eltér a nemzet (a választók) nézetétől.” (Kautz, 1906, 82. p., 115. sz. lábjegyzet). A modern parlamentáris kormányzati rendszerekben azonban az államfő a miniszterelnök indítványára gyakorolja házfelosztási jogát, vagyis az nem a parlament bizalmát élvező kormány eltávolítására irányul.

⁵⁸ A dualizmusnak a parlamentáris kormányzati rendszer létrejöttét akadályozó szerepéről részletesebben lásd: Concha, 1905, 430–431. p.; Kautz Gyula: *A parlamentarismus és különösen a parlamentáris kormányzat*. Második és utolsó közlemény (Budapesti Szemle, 1906. február, 350. szám, 240. p.); Sarlós, 1976, 188–189. p.

⁵⁹ Hasonló gyakorlattal más korabeli európai országokban is találkozhatunk. Így például a 19. század második felében Portugáliában „a választások rendszerint egy-egy kormányváltás után, nem pedig előtte zajlottak le, és ilyenkor a hivatalban levő adminisztráció került ki győztesen, miután a vidéki választók között úgyszemint megszervezte pártvezérei támogatottságát.” (Birmingham, David: *Portugália története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1998, 114. p.)

⁶⁰ Ezt az álláspontot képviselte a parlamentáris kormányzati rendszer egyik hazai teoretikusa, Deák Albert is, aki egyfelől kormányképes ellenzéket igényelt, másfelől viszont elutasította az általános választójog bevezetését. „Azt lehetett hinni, hogy a koalíciós kormányzat keserű tanulságai és csalódásai s még inkább eme” (az 1910. évi) „választás eredményei az ellenzéki pártoknál is megtermik üdvös gyümölcseiket s ott is elősegítik egy kormányképes ellenzék egységes tömörülését. Sajnos, ez az eredmény azonban – a magyar parlamentarizmus nagy kárára – máig sem következett be. Sőt, e helyett az általános választójog felkapott jelszava széles körökben azt a komoly aggodalmat kelti, hogy amint ezt Olaszország példája is, de minden parlamenté is, amely az általános választójog alapján alakult, sajnos mutatja – a parlamenti pártok elaprózódása és a radikális elemek diktáló szerepre jutása mellett – a nemzeti egység eszméjének gyöngülése következhetik be.” (Deák A., 1912, 178–179. p.)

⁶¹ E felismerés tükröződött Justh Gyula 1910. március 14-én, zombori beszédében: „Megmondom, miért olyan nagy fontosságú az általános, egyenlő választójog megteremtése. Megpróbáltuk mi Magyarországot függetlenségét kivívni az úgynevezett felső tízezerrel, de arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a nagybirtokosok, a nagykereskedők, a nagyiparosok soha nem lehetnek megbízható támaszai a függetlenségi törekvéseknek, mert mindig a mindenkorai kormányhatalom táborában találhatók.” (Magyarország, 1910. március 15.; idézi: Pölöskei, 1961, 640. p.). Justh Gyula egy évvel korábban még azt az álláspontot képviselte, hogy az önálló magyar nemzeti bank felállítása sokkal fontosabb kérdés a demokratikus választójog megteremtésénél.

⁶² Esterházy kabinetjének bemutatkozásakor „Andrássy Gyula felszólalásában üdvözölte a kormány programját. Mint mondta, a korábbi években kijátszották a demokratikus elveket a nemzeti gondolat ellen. Véleménye szerint Magyarország – szemben Tisza Magyarország különlegességét tetelező «sziget»-elméletével – nem maradhat zárt ugar, hanem a világ demokratikus áramaihoz kell kapcsolódnia. Ő, a volt «fekete gróf» jelentette ki: a magyar parlament szegycene, hogy nincs egyetlen szocialista képviselője sem. Arra kérte a többségi munkapártot, hogy ne hallgasson Tisza Istvánra, aki veszedelembé sodorhatja a nemzetet, s ne akadályozza meg a kormány demokratikus programjának megvalósítását.” (Varga L., 2004, 52. p.)

Előfizetési feltételek: a Vasárnapi Ujság és Politikai Ujdonságok együtt: Egész évre 10 ft. — Fél évre 5 ft.

Csepen Vasárnapi Ujság: Egész évre 6 ft. — Fél évre 3 ft. — Csepen Politikai Ujdonságok: Egész évre 6 ft. — Fél évre 3 ft.

Hirdetési díjak: a Vasárnapi Ujság és Politikai Ujdonságokat Egy, négyzetes hasabozott petit sor, vagy annak helye egyszeri írtatással 10 krba, háromszori vagy többeszeri írtatással csak 7 krba számították. — Kladd-hivatások számára hirdetésmegyeket előfizetői díjában: Oppolik Alajos, Wollszell No. 22. de Hasenstateln és Vogler, Wollszell No. 9. — Rélyeg-díj külön minden írtatás után 30 szkr.

Deák Ferencz.

Midőn végre 18 évi virakozás, nehéz türelem s a nemzetnek két országgyűlésről hat ízben fölterjesztett sürgető kérelmei után kimondatott a nagy szó: az ország alkotmánya visszaállítottatik; és e nagy szó hogy tetté legyen, a trón körébe oly férfiak hívatnak, kik az országgyűlés többségéből válogatva, az ország olajlátsait alkotmány-szerűen képviselhetik, — az örömrindásba, mely őket üdvözli, egy hang vegyül, sőt túlkiáltja azt, egy minden magyar szívében százszoros viszhangot keltő név, az alkotmány valódi visszazserző-jének, Deák Ferencznek ünnepelt neve. Ő volt az utóbbi országgyűlések remek feliratai által a nemzeti közvélemény valódi és legméltóbb képviselője; ő tette le épen ezen feliratokban azon rendíthetetlen jogalapot, melyre az ország alkotmányának lerombolt épületét ismét föl lehet emelni; ő a közönségi munkáltságban a kiegyenlítés mindkét részére méltányos kezdeményét.

Hogy nevét, utóbbi működéseit az örökös történelem legnagyobb alakjai közé írja be, még csak egy hiányzott nagyságból: a siker, ez a minden politikai s állampolgári nagyság utolsó próbaköve. S most, hogy ez is megvan, Deák Ferencz nevét — bár kis ország és nemzet fia aránylag — csak a Washingtoné mellé lehet írni a történet könyvében. Nagy azon férfiak érdeme, kik a legújabb fordulatot közvetlenül eszközölték, de Deák Ferencz alapvetése nélkül tehettek volna-e valamit, kérdés — s hogy nem tehettek volna ennyit, bizonyos.

S e perczben, midőn a

főváros és az egész ország az alkotmány visszaállításának ürvendez, a „Vasárnapi Ujság” — mely mindig törekedett há kifejezést adni a valódi nemzeti közérzületnek — sem feledkezhetik el azon kötelességről, hogy e nagy férfiú arcvonásait ismét olvasói előbe ne állítsa. Ki ne ismerné az arcot? ki ne tekintett volna százszor és ezerszer már, tisztelettel, kegyelettel és nemzeti büszkeséggel e nemes, a nagy és a jó lelket egyaránt visszatükröző képre. Maga a „Vasárnapi Ujság” is már ismételve megörvendeztette

vele olvasóit. Most azonban egy minden eddigieknél hitebb és kifejezőbb arcképet mutatjuk be, s azt hisszük, kedves dolgot teszünk vele olvasóinknak. *)

Es mit adjunk keretül e képhez? Élete fő vonásai mindenki előtt ismeretesek. Hiszen a haza küzgyeiben, jólléte, nagysága fúradhatlan munkálásában folyt le ez élet, melynek minden perczé a hazának volt szentelve. Deák Ferencz negyven év óta működik a közélet terén. Harminczhat éve, hogy a törvényhozás termeibe lépett s csaknem legelső föléptétől fogva az alkotmányos párt vezéréül ismertetett el. Soha sem kereste a vezéri szerepet, önként esett az részébe. Ráállik, mit Macaulay Hampden Jánosról mond: ő nem kereste a dicsőséget, de mivel az a kötelesség egyenes útjában feküdt, megtalálta azt. Valóban érdemeinél csak igénytelensége nagyobb. A minap, midőn pártja őt egy alkalommal azzal üdvözölte: Téged követünk, zászlód körül csoportosultunk; így felelt az őszinte és igaz szóra: „Ti azt mondjátok: engem követetek, zászlóm körül csoportosultatok; és én elhiszem, hogy úgy van. Köszönöm bizalmatokat, melylyel irántam mindig viseltetek s melynek most is kifejezést adtatok. De engedjétek megmondanom, hogy ez nem azért történt, mintha én lettem volna köztetek a legméltóbb: elől menni. Hanem az út szoros, az ösvény keskeny volt, melyen előre kellett történnünk, — csak egymás után mehettünk, valakinek elől

DEÁK FERENCZ

*) Ez arckép a „Magyarország Képekben” című boniszer-tetű képes folyóirat első füzetében jelent meg először.

• **2007. június 27-én, a Károli Gáspár Református Egyetem Egyházkerületi Székházának Dísztermében** rendezték meg a KGRE Kremlinológiai Intézete, az Emlékpont Humán Oktatási Központ (Hódmezővásárhely) és a Barankovics István Alapítvány által szervezett **1947 – Magyarország és a nagyvilág** című konferenciát. Bogárdi Szabó István, a Duna-melléki Református Egyházkerület püspöke megnyitója után Lázár János országgyűlési képviselő, Horváth János országgyűlési képviselő (Magyarország 1947-ben), Belényi Gyula (A kékcédulás választások), Markó György (A politikai rendőrség szerepe a „fordulat évének” előkészítésében), Kun Miklós (1947 – Kelet-Európa Sztálin árnyékában), Szemerkényi Réka (Olaj és politika a második világháború után), Bognár Zsolt (A hadifogolykérdés Magyarországon a párizsi békeszerződés és az 1947-es parlamenti választások függvényében), Kovács K. Zoltán (A DNP hőskora, az alapító szemével), Kovács Emőke (Az elfeledett Barankovics István), Soós Viktor (Állam és egyház az 1940-es évek második felében), Vincze Gábor (Emlékpont: Egyházüldözés a „fordulat éve” előtt, a Békés-Bánati református egyházmegyében), Fodorné Nagy Sarolta (A református egyház és az állam 1947-ben), Baracs Gabriella (Emlékpont: A gazdasági kibontakozás útjai 1945 után [Hódmezővásárhely példáján]), Zichy Mihály (Ismeretlen kéziratok a koalíciós időkből).

• **2007. szeptember 5-én, a budapesti Károlyi–Csekonics Rezidencián** Somogyvári István volt igazságügyi minisztériumi közigazgatási államtitkár és Takács Albert igazságügyi és rendészeti miniszter mutatta be **Kondorosi Ferenc** *Jogalkotás a XXI. század hajnalán* című könyvét, amely a Magyar Hivatalos Közlönykiadó gondozásában jelent meg.

• **2007. szeptember 12-én, Zalaegerszegen, a Zala Megyei Bíróság Dísztermében, gróf Batthyány Lajos születésének 200. évfordulója tiszteletére** rendezték meg a *Pártvezér, miniszterelnök, vértanú* című tudományos konferenciát. A referátumokat Fónagy Zoltán (Batthyány Lajos bécsi diákévei), Molnár András (Batthyány Lajos és Deák Ferenc), Balogh Elemér (Batthyány Lajos és a szőlősszabadság ügye a reformkorban), Mezey Barna (Batthyány Lajos és a börtönügy tárgyalása az 1843/1844. évi országgyűlés felsőtábláján), Béres Katalin (A Batthyányak és Zala megye kapcsolata a reformkorban és 1848-ban), Urbán Aladár (Batthyány Lajos miniszterelnöki tevékenysége a törvényesség szempontjából), Hermann Róbert (Batthyány Lajos és Csányi László kormánybiztos), Barna Attila (Batthyány Lajos felségértési pere és az osztrák-német büntetőjog) és Horváth Attila (Batthyány Lajos perének jogtörténeti elemzése) tartotta.

• **2007. szeptember 15-én, a szekszárdi Megyeháza Dísztermében, a Szekszárdi Születi Napok keretében** került sor a **III. Vásárok világa konferenciára**, amelynek címe: *Jogtörténeti közelítések a vásárhoz, a szőlőhöz és a borhoz*. Puskás Imre, a Tolna Megyei Közgyűlés elnökének megnyitója után Szabó Géza főmúzeológus bemutatta a *Vásárok világa II.* című, a 2006. évi konferencia előadásából szerkesztett kiadványt, majd Homoki-Nagy Mária (Adásvétel a 17–18. századi vásárokon), Béli Gábor (Vásárjog a középkorban), Nagy Janka Teodóra („Vásári bicskások” és társai: vásári tolvajlások a 18–19. századi Makón), Kajtár István: Hegyközségek jogtörténeti szemmel), Mezey Barna (Bor és törvényhozás a magyar jogtörténetben) tartott előadást.

• **2007. október 4–5-én, Budapesten, az IRM Nemzetközi Oktatási Központjában** tartotta meg **XXII. Nemzetközi Rendvédelem-történeti Tudományos Konferenciáját** a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság. A *rendvédelem fejlődése a 19–20. században* című tanácskozáson Boda József (A grúz rendőrség reformjai az önálló államiság létrejöttétől kezdődően), Michal Chvojka (Magyar jakobinusok Morvaországban), Zachar József (A császári önkényuralom és a magyarországi rendvédelem 1849–1867), Parádi József (két referátummal: A polgári Magyarország rendvédelme a 19–20. században; A Csendőrség humánviszonyai), Öry Károly (A bűnmegelőzés a 19–20. század magyar rendvédelmében), Władysław Pęksa (A gyülekezési jog története Lengyelországban), Csóka Ferenc (A gyülekezési jog története hazánkban), Vedó Attila (Magyarország államhatárainak megjelölése 1867–2000), Köpf László (Néhány modernizációs fordulópontra a Vám- és Pénzügyőrség 20. századi történetében), Varró István (A Pénzügyőrség 1938-ban – szervezete és működése) a második napon Sági Zoltán (A rendőri egyenruhák változásai 1945-ig), Gulyás István (A Csendőrség mindennapjai), ifj. Kocsis Tibor (A Csendőrség újjászervezése az első világháború után), id. Kocsis Tibor (A III. Csendőrkörlet: kutatási beszámoló), Nagy György (A határforgalom-ellenőrzés sajátosságai 1945 után), Suba János (Magyarország nyugati határának újraaknásítása 1957-ben), Hegedűs Ernő (A terrorelhárító szervezetek felállítása a rendvédelmi szerveknél és a légi deszantnál az 1960-as évektől kezdődően), Zsigovits László (A Határőrség és az informatika – az informatika kezdete a Határőrségnél), Székely Zoltán (Az informatikai bűnözés múltja) és Kósa László (A taxisblokádtól) tartott előadást.

• **2007. október 4–5-én, Nagykanizsán, a Thury György Múzeum kiállítótermében** nyílt meg a múzeum és a Zala Megyei Levéltár közös, *A magam útját jártam* című, gróf Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére rendezett emlékkiállítás.

lítása, amely az ősöktől, illetve gyermekkorától kezdődően időrendben, ezen belül tematikus egységekben mutatja be Batthyány Lajos magánéletét, közéleti tevékenységét, miniszterelnökségét és mártírhalálát, végül röviden kitér az utóéletére is. A kiállítás a zalai közgyűjteményekben őrzött eredeti iratokra és képekre, valamint a korszakból származó tárgyi emlékekre (pl. fegyverekre és egyenruharekonstrukciókra) épül, emellett nagymértékben támaszkodik a levéltár készülő Batthyány-emlékalbumának gazdag, számos hazai és külföldi közgyűjteményből, valamint magángyűjteménytől összegyűjtött képanyagára is.

- 2007. október 11-én, a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasó termében, *A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a XVII–XVIII. Századi békekötésekben* címmel tartotta akadémiai székfoglaló előadását R. Várkonyi Ágnes.
- 2007. október 11-én, a bp.-i Egyetemi Könyvtár Dísztermében, Knapp Éva rendezésében nyílt meg *A Zrínyiek és Európa* című kiállítás.
- 2007. október 17-én, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében került sor

Máthé Gábor *A szentkorona eszme, mint államfogalom* című habilitációs tudományos előadására.

- 2007. október 30-án, Szegeden, a Szegedi Tudományegyetem Akadémiai Székháza tanácstermében rendezték meg a **Jogtörténeti-jogelméleti konferenciasorozat II.** tanácskozását, *Középkori jogtudomány* címmel. (Az első konferenciát 2007. május 23-án Budapesten, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán rendezték meg.) Előadók: Karácsony András (A skolasztika tudományfelfogása), Pokol Béla (A glosszátoroktól a kommentátorokig – az intézményi feltételek változásai), Szabó Béla (Sikeres megújulás vagy zsákutca? A jogi humanizmus – az utókor mérlegén), Balogh Elemér (A középkori szentszéki bíraskodás szerepe az európai jogfejlődésben), Frivaldszky János (A jog tudománnyá szerveződésének kérdései a középkorban), Érszegi Géza (Középkori törvényeink fennmaradásának formái), Mezey Barna (Reneszánsz ember – a középkori jog tudósa: Werbőczy István), Homoki-Nagy Mária (Werbőczy Hármaskönyve az 1500-as évek jogában), Nótári Tamás (Status libertatis a Lex Baiuvariorumban), Nagy Zsolt (Középkori szokásjogi jogkönyvek), Bónis Péter (A Digesta története a középkorban).

Ahogy Magyarországon látták: A kiegyezés – A magyarok áldozata – (karikatúra, László Matyi, 1868)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Judit, PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; O.Univ.Prof. Dr.jur. Mag.rer.soc.oec. **Wilhelm Brauner**, Universität Wien, Rechtswissenschaftliches Fakultät, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte; **Homoki-Nagy Mária**, PhD, habil., tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Kajtar István**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Máthé Gábor**, CSc, habil., tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Mezey Barna**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; Ao.Univ.Prof. Dr.jur. **Christian Neschwara**, Universität Wien, Rechtswissenschaftliches Fakultät, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte; **Révész T. Mihály**, CSc, tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem (Győr), Jog- és Gazdaságtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Rusoly József**, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Szabó István**, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szuromi Szabolcs Anzelm** O.Praem., egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Kánonjogi Intézet; **Wiener György**, CSc, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék

GÖDÖLLŐI
KIRÁLYI KASTÉLY

E szám megjelentetését a Gödöllői Királyi Kastély Kht. támogatja

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásukat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az clesztos@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

– a szöveget Word programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;

– a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;

– az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;

– az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;

– az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;

– a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;

– az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;

– a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

VORTRÄGE der internationalen verfassungsgeschichtlichen Konferenz zum 140. Jahrestag des österreichisch-ungarischen Ausgleichs von 1867 (Gödöllő, 25. Mai 2007)	1
RÉVÉSZ T., Mihály: Vorwort – Der österreichisch-ungarische Ausgleich, hinsichtlich Gödöllő	1
BALOGH, Judit: Die Angelegenheiten vom gemeinsamen Interesse im System des Dualismus	2
BRAUNEDER, Wilhelm: Der österreichische Kaisertitel	9
HOMOKI-NAGY, Mária: Die privatrechtliche Kodifikation und der Ausgleich	16
KAJTÁR, István: Die rechtlichen kulturgeschichtlichen Abdrücke des Dualismus	24
MEZEY, Barna: Die Ausgestaltung der Rechtspolitik des Dualismus (Das Reformprogramm von dem Justizminister Boldizsár Horváth)	31
NESCHWARA, Christian: Österreichs Recht in Ungarn – Geltung und Wirkung vor und nach dem Ausgleich ...	42
RUSZOLY, József: Zur Geschichte des parlamentarischen Wahlrechts in Siebenbürgen (1866–1872)	46
SZABÓ, István: Die Verantwortung der vollziehenden Gewalthaber in dem dreipoligen System der Monarchie ...	53
STUDIEN	
MÁTHÉ, Gábor: Öffentlich-rechtliche Argumentation	58
SZUROMI, Szabolcs Anzelm O. Praem: Änderungen in der staatlich anerkannten Kompetenz der katholischen Kirche in Ungarn (1894–1918)	64
WIENER, György: Das Mehrheitsprinzip und die Vertrauensfrage in dem Regierungssystem des Dualismus (II.)	68
NACHRICHTEN	
Die Autoren des Bandes	92

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische
Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Titelbild:

Gyula Andrássy der Ältere, Graf von Csíkszereda und Krasznahorka
(Oláhpatak, 3. März 1823–Volosca, 18. Februar 1890)

Honved-General, Politiker, ungarischer Ministerpräsident, gleichzeitig Verteidigungsminister (1867–1871),
österreichisch-ungarischer gemeinsamer Außenminister (1871–1879), gemeinsamer Finanzminister (Juni–August 1876)

Rechts geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István
Redakteur: Élesztős László

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

A KIEGYEZÉS

Szerkesztette: Cieger András

Nemzet és emlékezet

A Magyarország és a Habsburg Birodalom közötti kiegyezés a kezdetektől fogva viták kereszttüzében állt. A Nemzet és emlékezet című sorozat ötödik darabjaként megjelenő kötet célja az 1867. évi döntés előtörténetének és tartalmának, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia változó megítélésének bemutatása. A *Források* című fejezetben, időrendi sorrendben megtalálható szinte valamennyi fontos, az összetett alkufolyamat minden elemét megjelenítő dokumentum. A *Politikai és közéleti emlékezet* című részben az ellenzők és a támogatók táborának véleményeiből olvasható válogatás. A *Tudományos emlékezet* című fejezetben az elmúlt ötven év osztrák és magyar tanulmányaiból vett szemelvények érzékeltetik a gondolkodás- és megítélésbeli változásokat. A kötetet a gazdag képanyag, illetve a témakör forrásait és szakirodalmát áttekintő bibliográfia teszi még használhatóbbá.

ISBN 978 963 3896 6 00 – Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 644 p.

Somogyi Éva:

HAGYOMÁNY ÉS ÁTALAKULÁS

Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában
A múlt ösvényén

A kötet Somogyi Évának az elmúlt évtizedben írt tanulmányaiból ad válogatást. Az írások egyik része a dualista Habsburg Birodalom sajátos állami intézményeit vizsgálja, főként a két ország parlamentjéből választott ún. közügyi bizottságok, a delegációk működését, alkotmányos ellenőrző szerepüket és e funkciójuknak az intézmény lényegéből adódó korlátait. A szerző több tanulmányban is azt igyekszik bemutatni, hogy a magyar állampolgárságú bürokrata elit hogyan helyezkedett el a közös birodalom hatalmi rendszerében. Az írások a hivatalnokok társadalmi hátterét, nemzeti identitásuk alakulását vizsgálják, illetve azt, hogy a közös intézményekkel együtt, azokkal kölcsönhatásban létrejött-e egy közös, összbirodalmi elit.

ISBN 963 9683 31 0 – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006, 256 p.

Hanák Péter:

1867 – EURÓPAI TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Somogyi Éva
História könyvtár. Monográfiák 18.

A kiegyezés témája végigkísérte Hanák Péter (1921–1997) munkásságát az 1950-es évekbeli első publikációktól a jelen kötetben is közölt, 1997 őszén keletkezett, valószerűleg utolsó írásáig. Az 1970-es években Hanák hozzákezdett a kiegyezés monografikus feldolgozásához, a munka azonban nem készült el; legfontosabb eredményei csak cikkeiben olvashatók, illetve hagyatékból rekonstruálhatók. A szerkesztő más kiadványokban már megjelent tanulmányokat, illetve a hagyatékból származó fogalmazványokat tesz közzé az alábbi tematika szerint: I. Szakaszok és fordulók a kiegyezés útján; II. Deák hűsvéti cikkének előzményei; III. Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása; IV. Deák Ferenc, a kiegyenlítő. Alkat és szituáció összefüggései; 1867 – európai térben és időben.

ISBN 963 8312 79 3 – MTA Történettudományi Intézete, História, Budapest, 2001, 202 p.

Tókéczki László:

TÖRTÉNELMI ARCKÉPEK

Politikus portrék a dualizmus korából

Az 1867 utáni korszak a magyar polgárosodás meghatározó időszaka volt, így jogos a szerző célja: a kialakuló polgári Magyarország arculatához hozzájárulni, azt alakító személyiségek, domináns egyéniségek megismertetése. Nemcsak a közismert politikusokat állítja reflektorfénybe, hanem a kevésbé vagy félreismert, vagy bizonyos korszakokban a történelmi emlékezetből való kitörlésre ítéltett személyiségekre is felhívja a figyelmet. Ezek a személyiségek különböztek alkatukban, vérmérsékletükben, származásukban és társadalmi helyzetükben, de egy dologban megegyeztek: a nemzet fölemelkedését, a magyar polgárosodást a legfontosabb közügyként tartották számon. A szép kiállítású könyvet illusztrációk, portrék, a korabeli eseményekről készült fényképek egészítik ki.

ISBN 978 963 9484 09 2 – Budapest, XX. Századi Intézet–Kairosz Kiadó, 2002, 255 p., illusztrált

Stevens, Mary Elizabeth

Levelek az Andrássy-házból (1864–1869)

Egy angol nevelőnő levelei

Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Cieger András, fordította Bánki Vera

A Franciaországban nevelkedett, 1864–1869 között az Andrássy családnál nevelőnői-társalkodónői állást betöltő angol M. E. Stevens Angliába írt leveleiből megismerhetjük a kiegyezés korának Magyarországot, az Andrássy család mindennapjait, az Osztrák–Magyar Monarchia születését, a magyar arisztokrácia életét, mentalitását, társasági viszonyait, kiegészítve hamisítatlan női megfigyelésekkel, a korszak mentalitás- és életmódtörténetének számos részletével. A mintegy 170 levél fontos kordokumentum, még akkor is, ha a nevelőnő a kor politikai és társadalmi viszonyairól szóló ismereteit főként szűk környezetének félinformációiból szerezte. A dokumentumokat először 1999-ben, Londonban tették közzé, a magyar nyelvű kiadást Odescalchi Pál, az Andrássy Gyula Alapítvány létrehozója segítette elő.

ISBN 978 963 9648 71 5 – General Press, Budapest, 2007, 347 p., 16 képtábla